

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Інститут журналістики

ОБРАЗ

Випуск 11

2010

Свідоцтво про державну реєстрацію видано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України.
Серія КВ № 4297 від 13 червня 2000 року.

Усі права застережені. Посилання на матеріали цього видання під час їх цитування обов'язкові.

Голова редколегії

Володимир Різун, д. філол. н.

Головний редактор

Наталя Сидоренко, д. філол. н.

Редакційна колегія:

Ніна Остапенко, к. філол. н. (заст. голов. ред.),

Наталя Шумарова, д. філол. н.,

Анастасія Мамалига, д. філол. н.,

Олександр Пономарів, д. філол. н.,

Микола Тимошик, д. філол. н.,

Анастасія Волобуєва, к. н. із соц. комунік. (відповідальний секретар)

Відповідальний випусковий редактор

Ніна Вернигора

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка
26 лютого 2010 р.

Образ : щорічний науковий збірник / голова редкол. В. Різун, голов. ред. Н. Сидоренко ; Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 2010. – Вип. 11. – 120 с.

Видання є фаховим із філологічних наук та соціальних комунікацій.

Електронна версія наукового фахового видання передана до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на депозитарне зберігання та для представлення на портал наукової періодики України. Див.: <http://www.nbuv.gov.ua> (Наукова періодика України)

© Інститут журналістики
КНУ ім. Тараса Шевченка, 2010

ЗМІСТ

Світло християнства

Балаклицький Максим.

Наукові видання українських протестантів 5

Образ

Іванов Валерій,

Мелещенко Олександр,

Дудко Олена.

Образ людини в образній структурі журналістики 14

Світ розмаїтій літератури

Старченко Тамара.

Відгомін Каменяревого слова

(журнал "Дзвінок", 1890–1914) 24

Публіцистичні обрії

Желіховська Наталя.

Висвітлення проблем розвитку української культури

на сторінках журналів "Київ" і "Вітчизна"

у часи радянської перебудови (1985–1990) 31

Звелідовська Леся.

Колумністика як жанр публіцистики 40

До 160-річчя Олени Пчілки

Боярська Любов.

Національне виховання у творчості Олени Пчілки 47

Краснікова Юлія. Публікації Олени Пчілки на сторінках "Газети Гадяцького земства" (1917)	60
Михайлюта Валентина. Галерея портретів сучасників у художній прозі Олени Пчілки	65
Сидоренко Наталя. Публікації Олени Пчілки на сторінках одеського журналу "По морю и суше"	70
Семенко Світлана. Олена Пчілка – редактор "Газети Гадяцького земства"	76

Історія журналістики

Георгієвська Вікторія. Реклама – це "Ліра ХХ століття" (розвиток реклами у пресі Східної України початку ХХ ст.)	83
Волобуєва Анастасія. Становлення преси Київської губернії ХІХ – початку ХХ ст.	89
Привалова Світлана. Микита Шаповал – співробітник журналу "Нова Україна" (Прага, 1922–1928)	101
Кличко Світлана. З історії розвитку кримського телебачення	108

Максим Балаклицький,
к. філол. н. (Харків) УДК 070 : 304 : 070.482:283/288(477)

Наукові видання українських протестантів

У статті доведено, що в наукових журналах українських протестантів зафіксовано поступовий перехід од проповідницького монологу до усвідомлення необхідності взаємовпливу в процесі порозуміння всередині конфесії, з іншими християнськими течіями, зі світськими інтелектуалами.

Ключові слова: наукові журнали, протестант, медіа.

The article proves that the scientific journals of Ukrainian Protestants show a gradual transition from preaching monologue to the awareness of necessity of mutual influence in the process of understanding inside a confession, with other Christian Churches and with the secular intellectualists.

Keywords: scientific journals, Protestants, media.

Стаття доказує, що в наукових журналах українських протестантов зафіксований поступовий перехід од проповідницького монолога к осознанню необхідности взаимовлияния внутри конфессии, с другими христианскими течениями, со светскими интеллектуалами.

Ключевые слова: научные журналы, протестант, медиа.

Довгий час церковне слово тяжіло до монологічного типу: вважалося, що виголошення істини в останній інстанції спонукає слухача до некритичного прийняття "вістки спасіння" і руйнування його минулого. Наполягання ж реципієнта на своїй самототожності тлумачиться як хиба слуху (Лк. 8:18), нерозуміння / неслухання / непослух Божій волі й відносить такого споживача релігійної інформації до табору ідеологічних супротивників церкви, а то й буквальних ворогів. Зм'якшення чи ігнорування антиномій "віра – розум", "сакральне – профанне" уможливило діалог наукової і релігійної сфер, зокрема у просторі церковних ЗМК. Це обумовлює актуальність даної роботи.

Мета статті – вивчити трансформації подання матеріалу науковими протестантськими виданнями України в умовах принципового плюралізму постмодерного суспільства. Об'єкт дослідження – протестантські мас-медіа України. Предмет розвідки – особливості стилістики євангельських ЗМІ України в інформаційному суспільстві.

У відомих студіях релігійних медіа України В. Глаголюка [4], С. Гурьєвої [5], О. Канчалаби [6], Я. Клачкова [7], І. Склєнара [9], А. Юраша [11], П. Яроцького [12] немає ні спроб аналізу наукового сектору протестантських ЗМК, ні розгляду їх діалогового потенціалу.

Під терміном "наукові журнали" маємо на увазі видання для підготовленої аудиторії, як правило, обумовленої інтелектуально й професійно, чиї публікації відповідають вимогам до наукових праць. Науково-популярні видання протестантів – журнали "Реаліс" (Київ, 1999–2005), "Християнство" (Київ, 2001–2003) [1], "Диалог" (Донецьк, від 2001), "Гость" (Донецьк, від 2003), "Весть о здоровье" (Київ, від 2004) [3], газети "Призвание" (Одеса, 2001–2006) і "Разумный замысел" (Рівне, від 2006) – сюди не включаємо, оскільки вони заповнюють нішу, відмінну в авторському, стильовому, аудиторному, ціновому аспектах. Середньою ланкою між цими типами видань постає науково-апологетичний вісник "Ad Notem" (Сімферополь, від 2005), однак фактично під цією назвою виходить книжкова серія.

Відповідають запропонованій дефініції журнали "Богомыслие" (Одеса, 1990–2007), "Християнская мысль" (Київ, 2002–2005) і "Богословские размышления" (Одеса, від 2003).

Засновниками цієї періодики є освітні заклади євангельських церков: богословські семінарії ("Богомыслие" – журнал баптистської Одеської богословської семінарії (ОДС), "Християнская мысль" – часопис п'ятидесятницької Української євангельської семінарії богослов'я) або їх корпорації: євразійський журнал богослов'я "Богословские размышления / Theological Reflections" видається Євразійською акредитаційною асоціацією (громадською організацією, створеною богословськими школами євангельських конфесій пострадянського простору для приведення роботи цих закладів у відповідність до міжнародних стандартів теологічної освіти) як міжвузівське періодичне видання, що має на меті представлення світовій християнській спільноті богословських напрацювань пострадянського протестантства.

Регулярність виходу таких видань забезпечується наявністю постійного редактора, редколегії, яка поділяє місію видавничого проекту, лояльністю керівництва установи-засновника й адекватним фінансуванням. Оптимальні умови створює централізація влади, коли часопис є необхідним складником статутних завдань установи та або її головним важливим комунікаційним каналом, а видає його колектив осіб, який суміщає мотивацію до редакторської діяльності з повноваженнями щодо розподілу коштів.

Простіша ієрархічна структура засновників – громадських організацій – спричиняє вищу життєздатність їх видань.

Щодо журналу "Богомыслие", то періодом стабільності був час редакторства Сергія Саннікова (1990–2000). Зміна головного редактора, керівництва семінарії, пріоритетів її роботи та фінансові труднощі спричинили нерегулярність виходу: у 1990-х рр. щорічна періодичність порушувалася двічі, але компенсувалася виходом двох випусків за 1994 р.; у 2000-х рр. за сім років було оприлюднено два числа, обсяг яких було зменшено майже вдвічі, багато публікацій набуло російського ура-патріотизму (новий редактор обумовив зміну авторського складу), ліберальних тенденцій та не вповні доречної публіцистичності. А вихід "Християнской мысли" й зовсім припинився на сьомому номері (2005) через брак коштів. Існує домовленість щодо виходу матеріалів восьмого числа цього часопису під обкладинкою "Богословских размышлений".

Творці першого з аналізованих часописів сподівались на його конфесійну самодостатність. Вісім чисел (1990–1999) "Богомыслия" містили анотацію: видання "має на меті описати й розвинути богословську думку російськомовного євангельсько-баптистського братства. Журнал розраховано на *порівняно вузьке коло читачів...* публікуються статті, написані *тільки в нашому братстві*. <...> роботи, що виражають розуміння євангельських християн-баптистів, але при цьому заохочуються різні підходи й погляди, що не виходять за рамки догматики, прийнятої в нашому братстві (1 кор. 11:19, Фил. 3:15). <...> оприлюднюються *різномудства, які не переходять у ересь*" (виділення наше. – М. Б.). (До речі, в наведеній тут першою фразі ап. Павла щодо меж богословської свободи в церкві ("Бо мусять між вами й *поділи* [у синодальному перекладі *разномыслия*] бути, щоб відкрились між вами й досвідчені") стоїть слово "aige-seis", де варіант перекладу *ереси* є переважнішим від *різномудств*, ідейного *поділу* тощо). Такі сподівання на "внутрішніх" авторів пояснюються кількісною перевагою баптизму в протестантському середовищі Євразії, а також статусом цієї конфесії як посередника між православним і євангельським анклавами на пострадянських теренах. Через це серед баптистських інтелектуалів є популярною настанова на інкультурацію [2] євангельської вістки – концепція "неповторної особливості", "самобутності" (1999. – № 8. – С. 254) слов'янського протестантства як органічного продукту православної культури (2004. – № 10. – С. 88–125) та реформації як явища, іманентного для християнства: "...навіть православні богослови говорять про "перманентну реформацію" – безупинну зміну, вдосконалення. Протестантизм не становить загрози для догматичних основ

православної віри й може розглядатися як критичний метод богослов'я, загальний для всіх конфесій" (2007. – № 11. – С. 20). Із православної теології та філософії у праці баптистських науковців переходять ідеї повної дихотомії "Схід–Захід", містифікації російського менталітету, історії, духовності на грані обоження – пізнання імперських міфологем (2004. – № 10. – С. 60–87). Сторонність "Заходу" вважається аксіоматичною також і для пострадянських протестантів; мовляв, наплив євангельських місіонерів із західних країн у пострадянські часи завадив місцевим деномінаціям набути власного обличчя. На інтелігенцію євангельських церков покладається місія пошуку слов'янського коріння цього релігійного руху та перетворення його на помітний компонент "канонічної території" православ'я.

Редколегії "товстого журналу" не вдалося послідовно реалізувати орієнтацію авторського складу. Наприклад, Вікторія Любашенко, доктор філософських наук, науковий співробітник Інституту українознавства НАНУ, авторка ледь не найґрунтовнішого дослідження, що побачило світ на сторінках журналу "Богомыслие" (2000. – № 9. – С. 229–271), належить до іншої євангельської течії; настанова на *єкуменічне* прочитання суперечливої історичної особи виводить її студію за конфесійні межі комунікації. А Майкл Берер (2004. – № 10. – С. 43–59) і Девід Говард (2007. – № 11. – С. 107–148), відповідно, не є євразійськими авторами.

На противагу названому виданню "Християнская мысль" (далі – ХМ), часопис Української євангельської семінарії богослов'я постулював позаконфесійний характер і був спрямований виключно на оприлюднення найкращих розвідок викладачів і студентів Української євангельської семінарії богослов'я (студії вихованців Одеської семінарії склали п'ятий випуск "Богомыслия" (1994)). Заснована на десятий рік існування семінарії, "ХМ" була, вочевидь, покликана до рекламних функцій – демонструвати академічний рівень освітньої установи. Заявлена доктринальна широта не завадила авторам-п'ятидесятникам досліджувати проблеми, принципи для їх спіригуалістичної теології: "помазання", "хрещення" й інші аспекти роботи Святого Духа в житті віруючого, "усиновлення" вірника Богом, фактори релігійного пробудження в церкві й суспільстві; історичні розвідки здебільшого торкалися поширення п'ятидесятництва (український аналог назви – зеленосвятківства) в Україні й у світі. Критичний пафос "Богомыслия" був спрямований на нехристиянські рухи (Церкву Об'єднання Муна, "Нью Ейдж", кришнаїзм, "мережеву" духовність інформаційного суспільства) й згодом переорієнтувався на містичні аналоги в священній історії (гностицизм) і

полеміку з ідеєю "канонічної території". Автори "ХМ" долають іманентні труднощі релігійного життя: раціоналістичні течії в богослов'ї, надмірну впевненість у спасінні [2], а також соціально-психологічні проблеми (депресію, суїцид).

Ігор Михайлин зазначає, що аналіз дискусії на шпальтах часопису є ефективним способом з'ясувати його ідеологію [8, 163–164]. Дописувачі не обминули тему хрещення Святим Духом, яка є однією з головних відмінностей баптистського та зеленосвятківського вчень. Перші вважають, що Святий Дух входить у віруючого в момент каяття і водного хрещення, другі стверджують, що вірнику слід додатково "пилнувати" щодо зішестя Духа. Власне, це дискусія не індивідів (аналізовані статті розділяє більше п'яти років, писано їх у різних країнах), а теологічних традицій. Баптистський автор Михайло Медведєв є випускником Санкт-Петербурзького християнського університету, його розвідку подано на здобуття звання бакалавра богослов'я, п'ятидесятник Максим Ачкасов – магістр богослов'я Манчестерського університету.

За дослідницькими підходами М. Медведєв ближчий до позитивістської науки: в його баченні істина постає доступною, достовірною через раціональну перевірку. Рішучий і категоричний, він радше на чомусь наголошує, аніж оцінює слухність конкретних ідей. На сторінках журналу "Богомыслие" автор більше коментує позицію апостола (першоджерело), ніж його сучасні тлумачення. Для тексту характерний менторський тон, проповідницька настанова, а дослідження стає схожим на доказ теореми. Найвні полемічні конструкції: *попередження* ("брак якогось компонента [духовного зростання. – М. Б.] в житті вірника може призвести до сумніву, розчарування й духовного падіння" (1998. – № 7. – С. 71)), *оцінні судження* ("правдивий стан справ" (1998. – № 7. – С. 56), "неправильне використання" (1998. – № 7. – С. 57), "При уважному читанні..." (1998. – № 7. – С. 63)), *вказівки на хиби в позиції опонента* ("подібні ідеї звучать непереконливо" (1998. – № 7. – С. 63), "перебільшення" (1998. – № 7. – С. 57), "не спостерігається жодного натяку" (1998. – № 7. – С. 69), "було б помилково будувати доктрину на окремих місцях Писання" (1998. – № 7. – С. 71)), *безапеляційні настанови* ("ми повинні зрозуміти" (1998. – № 7. – С. 65), "Не може бути" (1998. – № 7. – С. 63), "Єдиною рішучою [вирішальною? – М. Б.] умовою" (1998. – № 7. – С. 68), "ми знову переконуємося, що нормою є" (1998. – № 7. – С. 69), "слід уміти довіряти" (1998. – № 7. – С. 73)). У глосарії М. Медведєва терміни "припущення" й "думка" (рос. *мнение*) є аналогами сумнівної, неперевіреної, спекулятивної позиції; їх належить підтвердити дока-

зами, визнавши за істину, або заперечити. Дискусія є адресною ("це заперечує позицію деяких п'ятидесятників" (1998. – № 7. – С. 60)).

Натомість у М. Ачкасова дискусії персоналізовано: тут відбувається зіткнення не стільки ідей, скільки поглядів конкретних учених. Конфесійний вимір полеміки не акцентовано. Відсутні зримі опоненти, "проти яких" автор будує доказову базу. Відбувається перевірка гіпотези із залученням праць деяких науковців, більше полемік щодо вибору з ширшого спектра варіантів. Глибшу "академічність" його тексту можна пояснити впливом освітньої системи стриманої та політкоректної Британії, можливо, власним темпераментом спеціаліста. Людське знання розуміється як обмежене. Учений "ходить навпомацки" й потребує обережності щодо реальних доказів у своєму розпорядженні. Позиція дослідника в альманасі "Христианская мысль" (2003. – Вып. 2) є нейтрально-відстороненою: "найімовірніше" (с. 17), "швидше маючи на увазі" (с. 15), "Якщо дане припущення правильне, то воно підтримує погляд Маршала" (с. 23), "можливо" (с. 19), "здається надто категоричним" (с. 33), "спроби" (с. 33), "не мають достатньо вагомого обґрунтування" (с. 18), "дещо відрізняється" (с. 33), "певний відтінок" (с. 33). Слова "припущення" й "думка" є аналогом твердження, авторської позиції, якій, зрештою, інколи бракує виразності: "найдоречнішим рішенням буде не підкреслювати ступінь послідовності між спасінням і прийняттям Духа Святого, але визнати некоректність твердження <...> що обидва ці аспекти ідентичні" (с. 32).

Журнал "Богословские размышления" (далі – "БР") є наступним виданням у градації діалогового потенціалу наукового пошуку. Комунікаційну мету перший голова редколегії назвав пріоритетною в заснуванні часопису: "Відомо, що окремі семінарії почали видавати журнали зі статтями своїх викладачів і студентів майже на десятиліття раніше. Прецедент журналу "БР" полягає, перш за все, в широті створюваного ним "дискусійного простору" (виділення наше. – М. Б.), який виходить за межі однієї семінарії, або одного об'єднання церков, або одної країни й стає доступним для подвижників і цінителів богословської думки багатьох країн і церковних груп, об'єднаних одною вірою в богонатхненне Писання як першоджерело богослов'я. Ба більше, завдяки публікації кожної статті журналу двома мовами – російською (чи іншою національною) й англійською, його зміст стає доступним для читачів усього світу, зацікавлених у вивченні богослов'я Євразії" (2003. – № 1. – С. 6). Редколегія відмовилась од настанови публікувати тільки національних авторів – географічний принцип поступився ідеологічному. Нове видання має вісім спільних дописувачів із "Богомыслием", а че-

рез те, що за чотири роки виходу БР умістили розвідки меншої кількості осіб, їх частка в загальному авторському колективі є навіть більшою: 15 % проти 13 % в "Богомыслии" (з ХМ у БР – один спільний автор). Серед авторів є лютеранин і православний. Більшість дописувачів дістає вчені ступені в західних вишах.

Визначальна роль освіти й інтелектуальної еліти в протестантстві ("куди рухається семінарія – рухається церква" (БР. – 2006. – № 17. – С. 150)), а також твердження *засадничого плюралізму* протестантської свідомості й практики (як цитовано вище, цю ідею було обережно висловлено в публікації останнього на сьогодні випуску "Богомыслия") зробили журнал "провідним богословським виданням <...> евангельської спільноти" [10, 225]. Багато матеріалів має високий полемічний градус при дотриманні культури дискусії.

Ідейна наступність полягає швидше в етапності: ствердившись у конфесійних межах, пострадянський протестантизм прагне самоусвідомлення в суспільстві, в тім числі через пізнання власного минулого. Зрілість часопису виражається в тому, що дискусії, відкрито заохочувані редколегією, точаться на його власних шпальтах. Міркуванням щодо меж контекстуалізації евангельського руху приділяють тут особливу увагу. Учасники дискусії висвітлюють їх через осмислення взаємин культури й теології. Марк Соссі заперечує плідність діалогу з православною традицією, наголошуючи, що православ'я ґрунтується на старозавітному баченні церкви, чому суперечить реформація – повернення до новозавітної моделі: віри як особистої позиції, пріоритету змісту над формою, над національного характеру народу Божого, відсутності поділу на мирян і священство, святості вірянина, а не предметів, образу Церкви як спільноти, а не будівлі, милосердя як соціальної ролі християнської общини (БР. – 2003. – № 1. – С. 76–96). Натомість Девід Гонер твердить, що богослов'я неминуче обумовлено культурою (БР. – 2005. – № 5. – С. 106–127). Навіть більше – кожна культура містить розв'язання світоглядних питань і є (частковим) одкровенням Бога для конкретного етносу, постаючи незамінним фундаментом (і контекстом) евангельського свідоцтва. А Вікторія Любаченко розглядає прецедент національної ідентифікації протестантів – українське лютеранство (БР. – 2003. – № 1. – С. 163–182).

Уґрунтованість релігійної свідомості евангеліків у церковному вченні підштовхує прихильників контекстуалізації до пошуків національного богослов'я. На користь цієї фантазерської для пізнього протестантизму ідеї працює "напівколонізація східної евангельської думки Заходом" (БР. – 2007. – № 8. – С. 106), тверджен-

ня про знову ж таки культурну обумовленість герменевтичних принципів теолога.

Найявнішою дискусією стало обговорення можливості такого богослов'я на прикладі вчення про хрещення. Костянтин Прохоров, дискутуючи з Марком Соссі, зазначає, що пострадянський баптизм має своєрідне розуміння цього обряду, обумовлене східним богослов'ям таїнства. Сакраментальне сприйняття віруючими цього дійства перетворює його з "символу" на ритуал, за допомогою якого розкаяному грішникові подається благодать. Найцікавіший аргумент К. Прохорова – демонстрація комплексної подібності православного обряду чернечого постригу й баптистського хрещення як ініціації новонаверненого в церковне буття. Пострадянський баптизм у візії автора "є рідкісним видом чернецтва, а саме: чернецтва в миру" (БР. – 2007. – № 8. – С. 79). Марк Соссі заперечує, що в еру Нового завіту форма того ж хрещення не має вирішального значення, а сакраменталізм затемнює вищість Божої суверенної благодаті (БР. – 2007. – № 8. – С. 106–134). Набуття ж церквою національного (локального) характеру позбавляє її вселенської місії – свідчення про Спасителя *людства*. М. Соссі вважає національну релігію старозавітною моделлю Церкви.

Таким чином, у наукових виданнях українських протестантів зафіксовано поступовий перехід од проповідницького монологу (утвердження звичних догматів) до усвідомлення неминучості й необхідності взаємовпливу в процесі порозуміння з колегами всередині конфесії, із представниками інших євангельських течій, зі світськими інтелектуалами. Рівень комунікативної толерантності вирізняє зазначені журнали з-поміж євангельських медіа України, проте соціальний контекст, який уможливорює "життєвий цикл" цих часописів, є серйозним контраргументом проти "сектантського" образу протестантської спільноти, старанно поновлюваного її конкурентами.

1. Балаклицький М. Журнал "Християнство" – феномен серед протестантських мас-медіа України [Електронний ресурс] / М. Балаклицький // *Путь*. – 2008. – 28 жовт. – Режим доступу: <<http://www.asd.in.ua/archives/886>>.

2. Балаклицький М. Протестантське розуміння масово-інформаційної діяльності [Електронний ресурс] / М. Балаклицький // *Путь*. – 2009. – 24 лют. – Режим доступу: <<http://www.asd.in.ua/archives/1188292486>>.

3. Балаклицький М. "Весть о здоровье" устами Біблії / М. Балаклицький, І. Радецька // *Наук. зап. ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Сер.: Літературознавство*. – 2008. – Вип. 3 (55). – Ч. 2. – С. 125–132.

4. Глаголюк В. Релігійні та християнсько-моральні проблеми виховання на сторінках релігійно-церковної преси Покуття 20–30-х рр. ХХ ст. / В. Глаголюк // *Зб. пр. Наук.-дослід. центру періодики*. – 2003. – Вип. 11. – С. 331–342.

5. Гурьєва С. Типологічні особливості релігійної преси Східної України / С. Гурьєва // *Вісн. СумДУ. Сер.: Філологія*. – 2001. – Т. 1. – № 1. – С. 21–25.

6. Канчалаба О. Релігійно-церковна періодика ХІХ – першої половини ХХ ст. у фондах ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України / О. Канчалаба // *Українська періодика: історія та сучасність : доп. та повідомл. VI Всеукр. наук.-теор. конф. [Львів, 2000 р.] / НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника. Відділення "НДЦ періодики"* ; за ред. М. Романюка. – Львів, 2000. – С. 189–193.

7. Клачков Я. Протестантська преса для українців у Польщі (1918–1939 рр.) / В. Клачков // *Зб. пр. Наук.-дослід. центру періодики*. – 2004. – Вип. 12. – С. 62–82.

8. Михайлин І. Журналістика: розуміти чужі та створювати свої тексти / І. Михайлин // *Михайлин І. Журналістика як всесвіт : вибрані медіадослідження*. – Х. : Прапор, 2008. – С. 162–164.

9. Сکلєнар І. Сучасна релігійна преса України: типологія, характеристика, доміанти : автореф дис. ... к. н. із соц. комунік. : 27.00.04. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 17 с.

10. Черенков М. Перспективи розвитку євангельського протестантизму в українському соціумі // *Україна релігійна : колект. моногр. – Кн. друга: Прогнози релігійних процесів України*. – К. : Українське релігієзнавство, 2008. – С. 215–229.

11. Юраш А. Українська церква у контексті сучасних політично-конфесійних та комунікативних процесів (історико-політологічний аспект) / А. Юраш : дис. ... к. політ. н. : 23.00.01. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 1996. – 245 с.

12. Яроцький П. Стан пізньопротестантських конфесій // *Україна релігійна : колект. моногр. – Кн. перша: Стан релігійного життя України*. – К. : Українське релігієзнавство, 2008. – С. 302–331.

Валерій Іванов,
д. філол. н., проф. (Київ),
Олександр Мелешенко,
д. філол. н., проф. (Київ),
Олена Дудко,
студ. (Київ)

УДК 007 : 304

Образ людини в образній структурі журналістики

У статті розглядаються образи людини, що створюються в журналістських творах. Розкривається роль журналістського образу при формуванні суспільної свідомості та громадської думки.

Ключові слова: журналістський образ, образ людини, суспільна свідомість.

Appearances of human, which are created in journalistic works, are examined in the article, and the role of journalistic appearance during forming of public consciousness and public opinion is opened up.

Keywords: journalistic appearance, appearance of human, public consciousness.

В статье рассматриваются образы человека, создаваемые в журналистских произведениях, а также раскрывается роль журналистского образа в процессе формирования общественного сознания и общественного мышления.

Ключевые слова: журналистский образ, образ человека, общественное сознание.

Орієнтуючись на виклики сьогодення, слід зазначити, що нині особливу увагу дослідники у сфері журналістикознавства приділяють вивченню механізмів впливу мас-медіа на аудиторію. Зокрема їх цікавить суть цього впливу, його результати та механізми, завдяки яким він відбувається.

Журналістам вдається впливати на читацьку аудиторію, змінюючи її свідомість через формування різних образів, які відображають дійсність. І саме виокремлення та класифікація видів образів, які формують мас-медіа в суспільній свідомості, надалі можуть стати підґрунтям для розробки доповнень до критеріїв оцінки об'єктивності конкретного журналістського матеріалу.

© Іванов В., Мелешенко О., Дудко О., 2010

Мета статті – віднайти та класифікувати види образів людини, які журналісти створюють у суспільній свідомості. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) виокремити та класифікувати види образів людини, які створює журналіст у творі; 2) охарактеризувати їх, виявити, які емоції в аудиторії кожен із цих видів викликає; 3) розкрити роль журналістського образу при формуванні суспільної свідомості та громадської думки.

Методологічною основою дослідження стали ідеї сучасних українських теоретиків журналістикознавства (В. Іванов, В. Різун, В. Шкляр), філософії (В. Андрущенко, Л. Губерський, І. Надольний), політології (П. Шляхтун) та соціології. Осмислюючи стратегію дослідження, вибір методів і методик його реалізації, автори керувалися думкою про необхідність класифікувати види образів людини в журналістському творі та їх характеристики.

Важливо насамперед з'ясувати, яким чином образи людини, які формує журналістика як форма соціально актуалізованої суспільної свідомості, на поведінку людей. Новизна дослідження полягає у визначенні конкретних завдань і зумовлюється одержаними результатами.

Коли йдеться про журналістику в контексті інших видів творчої діяльності, увага українських дослідників у сфері журналістикознавства переважно зосереджується на аналізі процесу творення образу журналістом та виробленні порад для журналістів щодо добору прийомів та засобів змалювання образу в творі. У статті зроблено спробу виокремити та класифікувати види образів людини у журналістському творі, дати характеристику цим образам та розкрити, як кожен із них сприймається аудиторією мас-медіа. Отримані результати можуть стати підґрунтям для подальшого вивчення засобів, завдяки яким журналістам вдається змалювати людей, їх вдачу та дати характеристику їхній діяльності.

Як зазначають дослідники сфери інформаційних відносин А. Москаленко, Л. Губерський та В. Іванов, "журналістика – один із могутніх соціальних інститутів освіти і виховання мас" [4, 166]. Беручи до уваги цю тезу, більшість науковців намагається її обґрунтувати та дослідити методи, завдяки яким журналістика може дати людям знання.

Так, наприклад, професори В. Шкляр, О. Гриценко та Г. Кривошея зазначають: "Яке ж місце і роль відіграють засоби масової інформації у суспільстві? Як відомо, у громадянському суспільстві, в тому числі і нашому, діє немало соціальних інститутів, серед них – державні, адміністративні, господарські, політичні, спілки, товариства тощо, які здійснюють свою діяльність крізь систему організацій, партій відповідно до існуючих законів. У цьому ряді

відрізняється місце засобів масової інформації, самої журналістики як особливого соціального інституту зі своїми, лише їй властивими, специфічними функціями. Адже покликання журналістики – безпосередньо задовольняти різноманітні інтереси своєї аудиторії, активно втручатися в усі соціальні процеси та сфери дійсності, сприяти формуванню громадської думки та свідомості людей” [1, 9].

Громадська думка – це сукупність оцінних суджень, які виражають ставлення соціальних груп до подій, явищ, поведінки і діяльності окремих людей [3]. Як журналісти сприяють формуванню громадської думки? По-перше, це відбувається за допомогою визначення та винесення на обговорення проблем, які містять у собі: а) громадський інтерес; б) актуальність; в) дискусійність. По-друге, журналісти формують образи в індивідуальній свідомості, інформацією про які люди потім обмінюються між собою [3]. Отож, саме створені журналістами образи є базовими для обговорення та подальшого оцінювання.

Щодо виникнення, формування та функціонування громадської думки, слід обов’язково визначити її вплив як на свідомість людей, так і на розвиток і функціонування суспільства в цілому. Оскільки “мас-медіа мають великий вплив на суспільство”, “оптимізувати свою діяльність мас-медіа можуть тільки внаслідок повного вивчення своїх можливостей” [2]. Водночас мас-медіа, образно відтворюючи дійсність у суспільній свідомості, одразу дають у таких образах імовірну їх оцінку. Це – одна з суттєвих властивостей журналістики як виду творчої діяльності.

І хоча в журналістикознавстві є чимало тлумачень поняття “журналістика”, кожне з яких заслуговує на увагу та осмислення, основоположними є два визначення В. Різуна [7, 20]: 1. “Журналістика – це форма соціально актуалізованої суспільної свідомості”. 2. “Журналістика – це та частина соціально значущих знань, які необхідні для формування громадської думки”.

Розширюючи перше визначення, слід додати, що журналістика відіграє важливу роль в управлінні суспільством [4, 162], бо саме по собі явище управління – це можливість визначати та спрямовувати якісь дії індивідів. Це також можливість не лише вирішувати, яким чином ці індивіди мають себе поводити, а реально контролювати їхню поведінку. Журналісти керують суспільством, формуючи в людей переконання та світосприйняття. Адже *суспільна свідомість* – це переконання людей, їхнє світосприйняття. Як зазначає В. Різун, суспільна свідомість поділяється на індивідуальну, групову та масову [7, 78].

Автори підручника з філософії Л. Губерський, І. Надольний, В. Андрущенко дають таке визначення людській свідомості: “Свідо-

мість – це усвідомлене знання, свідоме відображення дійсності” [8, 206]. На їхню думку, свідомість власне і виступає регулятором людської діяльності, спрямованої на досягнення задалегідь поставлених цілей.

Структура суспільної свідомості складається з двох рівнів:

1) *буденно-практичного*. Його проявом є соціальна психологія, яка вивчає закономірності поведінки, діяльності людей, психологічні характеристики;

2) *науково-теоретичного (ідеологія)*. Його проявом є філософія науки, яка представлена безліччю оригінальних концепцій, що пропонують ту чи ту модель розвитку науки й епістемології (теорії пізнання).

Визначаючи вплив журналістів на суспільну свідомість, у статті взято за основу ще одне визначення свідомості, яке дають Л. Губерський, І. Надольний, В. Андрущенко: “Свідомість – це здатність головного мозку людини цілеспрямовано відображати буття світу, перетворювати його в образи і поняття” [8, 186].

Отож, коли людина дізнається про якусь інформацію щодо суспільства, вона спочатку перетворює її на образи та поняття, а потім запам’ятовує чи забуває. Причиною того, забуде чи запам’ятає людина ті образи та поняття, що створюються в її мозку під час сприйняття інформації, є бажання, яке регулюється важливістю інформації. За критерієм важливості інформація поділяється на три категорії [3]:

- 1) інформація дуже важлива;
- 2) та, що може стати потрібною;
- 3) інформація, яка не сприймається, оскільки є непотрібною.

Подаючи інформацію, журналіст відображає для аудиторії буття світу, формуючи образи та поняття.

Отже, образи й поняття пронизують усю структуру журналістики, яка, за визначенням В. Різуна, є формою соціально актуалізованої суспільної свідомості [7, 20]. При цьому поняття також включають у себе образи, адже “поняття – це уявлення про що-небудь” [5, 566], а “уявлення є узагальненим образом багатьох чуттєвих вражень, наочно-образним знанням” [3]. Тому образ є одним із найважливіших елементів журналістського тексту, з якого складаються поняття та уявлення.

Образи журналістів формують уявлення в індивідуальній, груповій та масовій свідомості. Уявлення є одним із елементів формування громадської думки. Відбувається воно в два етапи [3]: 1) виникнення почуттів та уявлень в індивідуальній свідомості; 2) обмін інформацією про них між людьми.

"Образ – це специфічна форма естетичного освоєння дійсності, конкретна і в той же час художньо узагальнена картина життя, створена за допомогою слова" [9, 8]. Як зазначає В. Шкляр, образ, який формує журналіст, "є формою існування змісту твору, носієм думки, який виразно розкриває читачеві ідею, впливає на людські почуття. У цьому його пізнавальна та виховна цінність" [10, 25]. Тобто образ впливає на почуття аудиторії, формуючи її емоції. А емоції – це один зі складових елементів формування громадської думки [4].

Дослідник наголошує на одній із головних вимог дієвості творів журналіста – це наявність у них яскравих та різноманітних образів. Бо "образ у журналістиці дає змогу яскраво відтворити явище, глибоко розкрити суть описуваного предмета, точніше його оцінити" [9, 8]. Тобто завдяки образу журналіст доносить до аудиторії свої оцінки, а соціальна оцінка – це також складовий елемент для формування громадської думки [3]. Також В. Шкляр зазначає, що образ журналіста показує дійсність політично виразніше, ніж образ письменника: "Образ в журналістиці – це концентроване вираження думки, дії, характеру, який формує наочно-порівняльну уяву про об'єкт відображення, його домінуючі ознаки і виражає позицію автора" [9, 26].

Що означає "політично виразніше"? Адже, за визначенням П. Шляхтуна, "політика є діяльністю з керівництва та управління суспільством на основі публічної влади", а влада – це право керувати [12, 3]. Тобто журналіст керує свідомістю людей за допомогою створюваних ним образів.

Проаналізувавши ці думки, можна зробити висновок, що **журналістський образ**:

- 1) використовується для керівництва суспільством через формування у свідомості суспільства переконань;
- 2) керує світосприйняттям людей;
- 3) використовується журналістом для того, аби викликати в аудиторії емоції та доносити до неї свої оцінки.

Нині існує така типологія образів у журналістиці, розроблена В. Шкляром: саме публіцистичний образ, словесний образ та інші елементи художньої стилістики; художній образ; публіцистично-художній образ; асоціативний художній образ; образ автора; окремі образні елементи [9, 8].

Беручи до уваги те, що журналістський образ є засобом для керування суспільною свідомістю за допомогою формування у ній переконань; засобом для управління світосприйняттям людей та використовується журналістом для того, аби викликати в аудиторії емоції і доносити до неї свої оцінки, важливо знайти та класифікувати види образів людини, які формують журналісти в суспільній

свідомості. Адже ці образи є елементами, які застосовуються, по-перше, під час формування політичної думки в суспільстві, яка впливає на соціально-політичні процеси в державі, і, по-друге, під час формування громадської думки в суспільстві.

Враховуючи це, зроблено спробу виокремити саме ті види людських образів, які формують журналісти в структурі соціально актуалізованої суспільної свідомості. Ці образи поділяються на позитивні, негативні та нейтральні – за оцінками, які вони формують, а також емоціями та ставленням, які вони викликають в аудиторії. Адже "оцінки за своїм характером (спрямованістю) можуть бути позитивними (схвальними), негативними (засуджувальними), нейтральними (у деяких випадках можуть виступати як збалансовані оцінки). Як правило, оцінна діяльність супроводжується емоціями (радістю, дружелюбністю, ворожнечею тощо)" [3].

Отже, варто визначити основні види образів людини в журналістському творі:

1. **Позитивні образи** (формують в аудиторії негативне ставлення до героя журналістського твору):

а) *образ друга*. Друг для аудиторії – це людина, яка поділяє її вподобання, має такий самий світогляд, спосіб життя, допоможе у складній ситуації тощо;

б) *образ месії*. Месія для аудиторії – це людина, яка безкорисливо робила, робить і далі робитиме добро. Це той, хто не тільки має якісь чесноти, а й володіє специфічними знаннями та/чи вміннями і тому може від чогось врятувати, а також безплатно щось зробити, вирішити якісь проблеми тощо;

в) *образ захисника*. Захисник для аудиторії – це людина, яка володіє певними специфічними знаннями та/чи вміннями для того, аби захистити інтереси аудиторії перед кимось або чимось;

г) *образ героя*. Герой для аудиторії – це людина, яка має чесноти, переваги перед іншими, що базуються на її людських якостях. Аудиторія хоче рівнятися на цю людину, бути на неї схожою.

Коли журналіст, зображаючи людину, поєднує одразу всі ці чотири види позитивних образів, то він формує в аудиторії уявлення про так званого "батька". Наприклад, у Радянському Союзі втіленням батька для аудиторії став Йосип Сталін, який одночасно був і другом, і месією, і захисником, і героєм.

2. **Негативні образи** (формують в аудиторії негативне ставлення до героя журналістського твору):

а) *образ ворога*. Ворог для аудиторії – це об'єкт, який заподіює зло, тому що ненавидить аудиторію через якісь об'єктивні чи суб'єктивні причини;

б) *образ злодія*. Злодій для аудиторії – це той, хто нечесно збагачується, використовує людей та наживається на них і т. д.;

в) *образ руйнівника*. Руйнівник для аудиторії – це той, хто постійно робить зло, і через нього виникають проблеми. При цьому руйнівник може заподіювати зло навмисно, а також ненавмисно (наприклад, через те, що не має специфічних знань та/чи вмінь);

г) *образ зрадника*. Зрадник – це людина, яка не має чеснот; аудиторія засуджує людські якості цієї людини та не хоче бути на неї схожою.

Поєднуючи всі ці чотири негативні образи в одній людині, журналіст формує в аудиторії уявлення про так звану "жахливу людину". Цей образ активно використовується політиками, коли вони ведуть інформаційні війни проти опонентів, застосовуючи чорний піар.

Наприклад, це можна було наочно простежити під час помаранчевої революції 2004 р. Тоді "помаранчевого" кандидата в президенти В. Ющенка опоненти намагалися змалювати в очах східноукраїнських виборців "американським шпіоном" (образ ворога), "казнокрадом, який ще й нажився на вкладниках збанкрутілого у дев'яностих роках банку "Україна" та грошах остарбайтерів" (образ злодія), як "того, хто закликає до незаконних дій, нівелюючи закон; того, хто, закликаючи своїх прибічників до революції, хоче захопити владу в своїх інтересах" (образ руйнівника), як "того, хто покинув свою дружину та двох дітей заради коханки-американки" (образ зрадника). А "біло-блакитного" кандидата в президенти В. Януковича опоненти, у свою чергу, намагалися виставити для західноукраїнського електорату "кандидатом Кремля, ставлеником Путіна" (образ ворога), "казнокрадом, який не тільки крав для себе, а ще й допомагав збагачуватися олігархам на кшталт Р. Ахметова" (образ злодія), таким, що "перетворить Україну на в'язницю, у якій сам відсидів замолоду, бо послугується лише здобутими за ґратами знаннями" (образ руйнівника), "сфальсифікував вибори, обманувши мільйони людей" (образ зрадника).

3. Неоднозначні образи, які формують в аудиторії суперечливе ставлення до героя журналістського твору. Неоднозначність цих образів полягає в тому, що дуже складно точно передбачити, який саме вплив матиме цей образ на аудиторію, тобто які емоції, ставлення, оцінку викличе. На сприйняття цього образу впливає як менталітет аудиторії, так і освіта, соціальне становище і т. д.

а) *образ щасливчика*. Щасливчик для аудиторії – це людина, яка багато має (досягла цього своєю власною працею чи отримала випадково).

Наприклад, письменник Т. Шевченко у творі "Москалева криниця" дуже детально описує ставлення українського селянина до того, хто власною працею та наполегливістю заробив гроші, побудував хату та засватав найгарнішу дівчину на селі. Через заздрощі (мовляв, а чим ми гірші?) наприкінці твору односельчани підпалюють хату героя-щасливчика, і в ній гине його молода дружина. Водночас у США дуже популярним і позитивним є образ щасливчика, приміром Біла Гейтса, який усього досяг власним розумом, та Періс Хілтон, яка все отримала від багатих батьків у спадок і на яку теж чомусь хочуть бути схожими багато дівчат;

б) *образ нещасного/ображеного*. Нещасний/ображений – це той, хто постраждав і далі страждає; інколи мається на увазі чи навіть прямо говориться про те, що ця людина потребує відшкодування.

Скажімо, українські піарники, що працюють у політичній сфері, жартують: аби в Україні політик мав рейтинги, його повинні образити чи він має перебувати в опозиції. Кожен український політик, який став популярним, спочатку виступив у ролі нещасного/ображеного: президенти Леонід Кучма та Віктор Ющенко, перш ніж стати президентами, були звільнені з посади прем'єр-міністра й перебували в опозиції; прем'єр-міністр Юлія Тимошенко, яка сиділа у СІЗО, теж була звільнена з посади прем'єр-міністра; Віктор Янукович, образили під час помаранчевої революції; Арсеній Яценюк, змушений був залишити посаду спікера і т. д.

4. Нейтральні образи (формують в аудиторії нейтральне ставлення до героя журналістського твору). Нейтральним образом у журналістському творі виступає *образ пересічної людини* з її проблемами та інтересами, які вона хоче захистити. Найчастіше громадськість асоціює себе з такою людиною, і тому героями для "образу пересічної людини" виступають типові представники аудиторії мас-медіа.

Критерієм, за яким виокремлено, класифіковано та охарактеризовано найтипівші образи людини в журналістському творі, є ставлення аудиторії до героя, що його зображено. Тобто основними є емоції та почуття, які він викликає в неї.

Так, В. Шкляр вважає *образ автора* також одним із видів образів людини в журналістському творі: "Образ автора – не звичайний "образ", "характер" у творі, він так само не тотожний особистості журналіста, хоча в окремих випадках наближено відображає особливості цієї особистості. Образ автора можна трактувати як образ, що об'єднав усі прямі й дотичні прояви в творі особистості журналіста, його індивідуального стилю, ставлення до героїв та подій" [10, 10].

Однак слід зазначити, що образ автора не можна класифікувати за емоціями, які він викликає (позитивні, негативні, нейтральні). До того ж, як наголошує В. Шкляр, "образ автора – не самоціль у творі. Журналіст, виконуючи творчу місію, не прагне до цього" [10, 10]. Він виокремлює такі типологічні варіанти характеру образу автора: автор поза подіями, автор – безпосередній учасник подій, автор "перевтілюється в героя".

Отже, наведена класифікація видів образів людини в журналістському творі може стати підґрунтям для подальшого вивчення засобів, завдяки яким журналістам вдається позитивно, негативно, нейтрально відображати людей, зображати їхні характери та давати характеристики їхній діяльності. Результати аналізу образів людини в системі мас-медіа за наведеною класифікацією можуть стати приводом для оцінки об'єктивності окремо взятого ЗМІ, а також його політичної заангажованості.

Проаналізувавши думки сучасних українських теоретиків у галузі журналістикознавства (В. Іванов, В. Різун, В. Шкляр), філософії (В. Андрущенко, Л. Губерський, І. Надольний), політології (П. Шляхтун) та соціології, було доведено, що треба знайти та класифікувати види образів людини в журналістському творі.

При подаючи інформації журналіст відображає для аудиторії буття світу, формує образи та поняття. Тому образи і поняття пронизують усю структуру журналістики. З'ясовано, що образ є одним із найважливіших елементів журналістського тексту, бо він утворює поняття та уявлення. Також образи журналістів формують уявлення в індивідуальній, колективній та масовій свідомості, які є одним із елементів формування громадської думки.

Критерієм для класифікації образів людини у журналістському творі обрано емоції та оцінки аудиторії, які в неї викликають ці образи. Беручи до уваги те, що оцінки за своїм характером (спрямованістю) можуть бути позитивними (схвальними), негативними (засуджувальними), нейтральними (у деяких випадках можуть виступати як збалансовані оцінки), і, як правило, оцінна діяльність супроводжується емоціями (радістю, дружелюбністю, ворожнечою тощо), були виокремлені такі види:

- **позитивні образи:** а) образ друга; б) образ месії; в) образ захисника; г) образ героя;
- **негативні образи:** а) образ ворога; б) образ злодія; в) образ руйнівника; г) образ зрадника;
- **неоднозначні образи:** а) образ щасливчика; б) образ нещасного/ображеного;
- **нейтральні образи:** образ пересічної людини.

Аналізуючи суть впливу журналістів на аудиторію та механізми, завдяки яким цей вплив відбувається, дослідники у сфері журналістикознавства можуть використовувати наведену класифікацію образів для оцінки об'єктивності та політичної заангажованості мас-медіа.

1. Гриценко О. Основи теорії журналістської діяльності / О. Гриценко, Г. Кривошея, В. Шкляр. – К., 2000. – 204 с.

2. Іванов В. Ф. Вступ : лекції для студ. Ін-ту журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка [Електронний ресурс] / Іванов В. Ф. – Режим доступу: <<http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1273>>.

3. Іванов В. Ф. Соціологія громадської думки і журналістики : лекції для студ. Ін-ту журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка [Електронний ресурс] / Іванов В. Ф. – Режим доступу: <<http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1276>>.

4. Москаленко А. З. Основи масово-інформаційної діяльності : підручник / А. З. Москаленко, Л. В. Губерський, В. Ф. Іванов. – К., 1999. – 634 с.

5. Новий словник української мови : у 3 т. / уклад. Яременко В., Сліпущко О. – К. : АКОНІТ, 2001. – 941 с.

6. Різун В. Маси : тексти лекцій / В. Різун. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2003. – 118 с.

7. Різун В. Основи журналістики у відповідях та заувагах / В. Різун. – К., 2004. – 79 с.

8. Філософія : навч. посіб. / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко [та ін.] ; за ред. І. Ф. Надольного. – 7-ме вид., стер. – К. : Вікар, 2008. – 534 с.

9. Шкляр В. І. Журналістська майстерність. Поетика журналістського твору : конспект лекцій для студ. Ін-ту журналістики. – К. : ВПЦ "Київський університет", 1995. – 22 с.

10. Шкляр В. Образ автора: композиційно-мовленнєвий аспект / В. Шкляр // Образ. – 2009. – № 10. – С. 9–10.

11. Шкляр В. І. Теорія і методика журналістської творчості : конспект лекцій / В. І. Шкляр. – К. : Вид-во МІЛП, 1999. – 31 с.

12. Шляхтун П. П. Політологія : підручник / П. П. Шляхтун. – К. : Либідь, 2002. – 576 с.

Тамара Старченко,
к. філол. н., доц. (Київ)

УДК 070 : 304 : 08(477)(09)

Відгомін Каменяревого слова (журнал "Дзвінок", 1890–1914)

Статтю присвячено співпраці Івана Франка з дитячим журналом "Дзвінок", що мала плідні наслідки для розвитку літератури й періодики.

Ключові слова: журнал, поезія, виховання, духовність, моральність, періодика.

The article is dedicated to cooperation of Ivan Franko with child magazine "Dzvinok". This cooperation had an important impact on the development of Ukrainian literature and periodicals.

Keywords: magazine, poetry, upbringing, morality, spirituality, periodicals.

Стаття посвящена співпраці Івана Франка з дитячим журналом "Дзвінок", которое имело плодотворные результаты в развитии литературной периодики.

Ключевые слова: журнал, поэзия, воспитание, духовность, моральность, периодика.

Кожна сторінка життя й творчості визначної особистості, незалежно від масштабності конкретних діянь і подій, становить великий інтерес. Це можна стверджувати, звертаючись до розгляду співпраці Івана Франка з дитячим журналом "Дзвінок" (1890–1914). Ілюстрований часопис для дітей та молоді, що його видавало Українське Товариство Педагогічне, був популярним серед дітей та батьків як на західноукраїнських землях, так і на східноукраїнських. Одна з редакторів "Дзвінка", Катря Гриневичеві, через двадцять років після заснування журналу зазначала: "Розпочинаючи двадцять перший рік існування, "Дзвінок" може з задоволенням глянути на успіхи своєї праці... Чимраз кріпшаюче зацікавлення "Дзвінком" із боку нашого патріотичного загалу і щирість та признання, з яким відносяться до нас родичі та вихованці, переконують нас, що двадцятилітній труд не пішов на марне" [1, 233].

Син Івана Франка, Тарас, згадував, що спонукало батька взятися до писання творів, призначених для дітей: "Не раз, бувало, просимо: "Тату, прочитай нам щось із того, що написав!" Публіцисти тато читати не міг, твори для дорослих не підходили нам. От він і взявся писати твори спеціально для дітей і молоді. Це припадає

саме на 90-ті роки. З написаних для дітей творів найбільше подобався нам "Лис Микита" (1890), чудові строфи якого батько прекрасно читав. Мати теж читала нам, але не так виразно. Ми швидко і легко вивчили "Лиса Микиту" напам'ять" [10, 273].

"Лис Микита" вперше був опублікований на сторінках "Дзвінка" 1890 р. (№ 3–21). Відомо, що над цим твором Іван Франко працював протягом довгих років. Як зазначає Т. Франко, "первісний текст, друкований в дитячому журналі "Дзвінок" і виразно призначений для хлоп'ят, в книжному виданні дістає вже іншу функцію: просвітити селян і показати їм наглядно вагу хитрості в звичайному житті" [10, 88]. Значно розсував обрії юних читачів і Франків переспів "Дон Кіхота" (1891. – Ч. 2–23). Обидва ці твори є виразним свідченням того, що "українські письменники не тільки тримали тісний зв'язок з літературами інших народів, але не раз на чужій канві вишивали прекрасні, оригінальні узорі" [10, 93].

Не раз, коли йшлося про маленьких допитливих читачів, чарівний і привабливий світ казки полонив творчу уяву письменника. Це могла бути, наприклад, віршована версія арабської казки "Абу Каземові капці" (1895. – № 1–13) або по-новому подана стара "Ріпка". Чи не цікаво було малечі читати такий фінал добре відомої "Ріпки": "Упала ріпка на діда Андрушку, дід на бабу Марушку, баба на дочку Мінку, дочка на сучку Фінку, сучка на кицю Варварку, а мишка шусть у шпарку"?

Згадуючи дитячі враження й захоплення "Лисом Микитою", Т. Франко зауважує: "Не менше припали нам до вподоби байки з журналу "Дзвінок" "Коли ще звірі говорили"" [10, 274–275]. Дійсно, об'єднаний такою спільною назвою, цикл казок для дітей друкувався у 1896–1898 рр. Справжні розсипи народної багатоговікової мудрості, виразність Франкового слова – у своєрідному казковому світі: 1896 р. – "Осел і Лев" (№ 8), "Старе добро забувається" (№ 9), "Лисичка і Журавель" (№ 10), "Лисичка і Рак" (№ 10), "Лис і Дрозд" (№ 11), "Заєць і Їжак" (№ 14), "Кролик і Медвідь" (№ 15), "Вовк вїтом" (№ 16–17); 1897 р. – "Заєць і Медвідь" (№ 9), "Ворона і Гадюка" (№ 10); 1898 р. – "Три міхи хитрощів" (№ 3), "Вовк, Лисиця і Осел" (№ 4), "Лисичка-черничка" (№ 5), "Мурко і Бурко" (№ 6), "Лисичка-кума" (№ 7), "Війна між Псом і Вовком" (№ 17–18), "Фарбований Лис" (№ 19), "Ворони й Сови" (№ 20–24), "Байка про байку" (№ 24).

"Дзвінок" радо публікував і численні поетичні твори Івана Франка. Були це, зокрема, поетичні переклади, наприклад, з чеської – "Ой ви, ластівочки" (1891. – № 9), "Скринька" (1891. – № 15).

Справжню честь творцям журналу "Дзвінок" робить глибоке усвідомлення ними важливості співвідношень "автор-текст" і

"текст-читач" у загальній системі дитячого часопису. Поетичні добірки Івана Франка якнайкраще ілюструють той безпосередній зв'язок, що йде від автора через твір до читача. Франкові поезії на сторінках "Дзвінка" свідчать про вироблення журналом певної системи високого духовного впливу. Ось виразна "Притча про життя" (1899. – № 24), що скеровує юного читача до справжніх ціннісних орієнтирів. Умовно-поетична метафорика автора витворює відчайдушну життєву ситуацію: у далекій Індії чоловіка наздоганяє лев. Утікач намагається врятуватися, вчепившись у берізку, що росте над проваллям. Але все не просто: берізку підкопують дві миші, біля коренів причаїлася гадюка, що лиш чекає, аби чоловік упав, а на дні балки – змія. Абсолютний відчай огортає людину, та вона раптом бачить на гілці гніздо джмелів, а в ньому – духмянний мед, припадає до нього, мов до цілющого джерела, і відходять жах та зневіра:

Сей чоловік, брати, то кожний з нас.
Жите важке, природа нам ворожа.
І тисячі пригод і небезпек
З усіх боків усе нас оточують...
Нема нам виходу із того горя,
Нема ратунку. Та одно лиш нам
Лишилось, те, чого ніяка сила,
Ніяка нам пригода взяти не може:
Се чиста розкіш братньої любови,
Се той чудовий мед...

На чільному місці в дитячому журналі – питання виховного плану, намагання прищепити юним читачам ідеали добра й краси, і Франкова поезія – достойна частка того золотого засіву. Не викликає сумніву й те, що саме художнє осмислення життя найбільше впливає на свідомість, а отже, стає особливо дійовим та ефективним. І лягають на вразливу дитячу душу мудрі слова поета:

Не пливе супроти вітру
Запах цвітів і кадила,
Але йде по всіх усюдах
Добра слава, добрі діла.
Хто має мудрість, а з неї
Ближнім не хоче вділити,
Той має скарб многоцінний
В міх шкурятиний зашитий.
Мухи сідають на ранах,
Пчоли на цвітах пахучих;
Добрий все бачить лиш добре,
Підлий лиш підле у других (1903. – № 15–16).

Могутній духовний заряд, що його несе поезія І. Франка, посилюється світлим патріотизмом, глибинною українською спрямованістю. Так, один із номерів відкриває вірш із промовистою назвою "Моя любов до України". Читачеве серце мовби всотує співучу красу рідної землі:

Вона так гарна, сяє так
Святою, чистою красою
І на лиці яріє знак

Любови, щирости, спокою (1905. – № 11).

Але поет бачить і горе, якого вдосталь у його вітчизні: "Вона так гарна, а протее // Так нещаслива, стілько лиха // Знесла, що квилить лихо те // В єї кождіській пісні стиха". І далі – власний приклад, що, безперечно, виховуватиме юних патріотів: "Єї пізнавши, чи ж я міг // Не полюбить її сердечно, // Не відречи ся власних втіх, // Щоб їй віддатись доконечно?".

Прикметною у справі виховання істинної любові до батьківщини є Франкова публікація у "Дзвінку" за 1890 р. (№ 22). Це поезія "Подорож на місяць" (має підпис "Гаврило Кремін"), що є своєрідним відгуком на вірш Данила Млаки (Сидора Воробкевича) "Чоловік у місяці" (1890. – № 21). Тут же вміщено Франкову передмову "Ще про чоловіка у місяці". У передмові (вона йде як лист до редактора) – важливий смисловий акцент: "Читаємо ми не віднині Ваш "Дзвінок". Гарний він, нівроку... А головно хотів би я, щоби наша слава не пропадала, а на весь край ширшала, щоби весь мир хрещений знав, що і у нас світ дошками не забитий і що ми маємо своїх людей, котри ми, певно, перед усім світом можемо повеличатися".

Виступи І. Франка на сторінках журналу "Дзвінок" позначені й смисловим багатством, і жанровим розмаїттям. У 24 номері часопису за 1895 р. знаходимо, наприклад, драматичний образок "Суд Святого Миколая", в якому виділяються і християнські, і патріотичні чесноти: "А ви, руські діти, слухайте пильненько! // Чи добро, чи лихо, чи яка година, // Будьте все з собою як одна родина".

Журнал "Дзвінок" радо надавав свої сторінки не лише художнім творам знаного сучасника, тут було вміщено кілька матеріалів і про життя, творчість, громадську діяльність письменника. У часописі 1897 р. було започатковано рубрику "Статті наукові", яка мала розділ "Історія літератури" (інтерес викликають статті про І. Котляревського, Г. Квітку-Основ'яненка, Т. Шевченка, Є. Гребінку, М. Костомарова, П. Куліша). У рубриці "Учені розмови Николця з татком" 1899 р. з'являється розлога стаття "Іван Франко" (автор Остап Макарушка) (№ 6, 8, 9). Смисловий та емоційний наголос робляться одразу: "Найзнаменитішим і найплодовитішим руським

письменником в Галичині є тепер Іван Франко". Особливо відзначається: "Син селянина-коваля з Нагуевич завдяки своєму незвичайному талантові і незламній трудолюбивості, займає найвищезначніше місце серед українсько-руських сучасних письменників". Автор одразу виділяє такий необхідний саме для юного читача момент: "... першою духовною поживою Франка були "Пісні набожні з Богогласника почаївського" та Історія біблійна, він умів співати до служби Божої і взагалі був овіяний тою церковною атмосферою, якою і тепер дихають ті наші грамотні міщани і селяни, що своє знання читання практично використовують на служінні у церкві і лектуру моралізуючих легенд і Святого письма у себе дома".

Широкий і складний світ Франкової творчості постає перед допитливими очима: "Ріжні типи, характери... відносини суспільно-економічні, політичні, товариські й родинні, справи спілкові, промислові і торговельні, просвітні й релігійні, ціла наша суспільність з її поривами і змаганнями... люди наймолодшого і найстаршого віку – все те знайшло своє місце в оповіданнях і повістях Франкових". Найголовніше ж, що читач має побачити й усвідомити: "Верховодження одиниці над одиницею, народу над народом, визискування сил фізичних і моральних обурює писателя, тож він рад видіти між людьми і народами рівність і братерство".

Журнал також публікує статтю (автор не зазначений) "Др. Іван Франко", де зазначено, "що вам, молоді приятелі, звісне ім'я Франка. Найкращі книжечки у ваших бібліотеках, "Лис Микита" та "Пригоди Дон Кіхота", нагадують се ім'я" (1904. – № 23). Однак наголошується, що "сі дві книжки навіть не будуть однією двадцятою частиною з того, що написав Франко в самім тільки краснім письменстві (т. є. повісти, оповідання та вірші), крім того, др. Франко надрукував іще більше книжок наукових, є редактором "Літературно-Наукового Вістника" і членом Наукового товариства ім. Шевченка". Ця публікація була присвячена 30-річчю літературної та наукової діяльності письменника.

"Дзвінок" у різний спосіб подавав, роз'яснював і пропагував творчість визначного земляка. Так, у матеріалі "Великдень по знищенню панщини" згадується поема Франка "Панські жарти", "де описано, як то терпіли наші люди за часів панщини і яка знов радість настала, коли в році 1848 панщину викуплено і звільнено селян від примусової, безплатної роботи в користь дідичів" (1905. – № 8). Тут же наведено уривок з поеми, що його рекомендовано до декламації, а далі – повна, конкретна й корисна для читача інформація: "Книжку Франка, в котрій надрукована поема "Панські жарти", можна купити в книгарні товариства імені Шевченка у

Львові, ул. Театральна, ч. 1, за 40 сотиків, читальники мали би що гарного з неї читати".

У великому науковому доробку І. Франка знаходимо хоча й скромні, але цікаві згадки про журнал "Дзвінок", які засвідчують, що часопис досить тривалий час був у полі зору письменника. У "Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 року" йдеться, зокрема, про те, що "В останніх роках свого життя Глібов ввійшов у дуже приязні зносини з деякими галичанами і помістив чималий ряд віршів у часописі для дітей "Дзвінок"" [8, 341].

Елементи якісної характеристики журналу містяться у статті "Володимир Самійленко": "Його поетична діяльність розпочалася 22 роки тому назад, він містив свої поезії та переклади по всіх видніших українських виданнях, які в той час могли перейти через митарства цензури, а переважно друкував їх у Галичині (в "Зорі", "Правді", "ЛНВ", "Зернах", "Буковині" та "Дзвінку") [2, 183]. А в статті "Говоримо на вовка – скажімо і за вовка" Франко наводить оцінний фрагмент, що стосується його власної творчості: "В числі 98 "Одесского вестника" з р. 1890 находимо рецензію на галицьке видання "Дзвінок", а в нім ось які слова про поетичний галицький виріб: "Из выдающихся произведений (в "Дзвінку") отметим весьма удачную переделку известной сказки Гете "Рейнеке-лис" ("Лис Микита"), сделаную галицким писателем И. Франко"" [3, 169]. Из "Заборони ЛНВ в Росії" дізнаємося про особливості тогочасної цензурної ситуації: "Далеко важніший був факт мовчазного дозволу деяких галицько-руських періодичних видань. Цензори різних міст, очевидно, вважаючи непотрібним або неможливим для себе держатися букви указу 1876 року, пускали різними роками різні галицько-руські газети і періодичні видання. Були роки, коли йшло в Росію свобідно "Діло", йшла "Батьківщина"; довгі літа йшов "Дзвінок"" [4, 70]. Не оминув Франко своєю увагою і шевченківські номери різних журналів, зокрема згадує і про "Дзвінок" [9, 127].

Варто згадати і про те, що у деяких Франкових листах (зокрема до М. Драгоманова) йдеться про "Дзвінок". Так, у березні 1890 р. Франко пише, наприклад, про "...часть невеличкого гонорару, який платить мені "Дзвінок" за віршовану переробку "Reinecke Fuchs". Ad vosем, чи Ви дістаєте "Дзвінок"? Там же і Ваша сестра пише (*мається на увазі Олена Пчілка*. – Т. С.). "Лис Микита" (для дітей!) вийде й осібною книжкою" [5, 234]. Франко із задоволенням констатує успіх власного твору, що сприяє й популярності журналу: "Дзвінок висилає Вам Шухевич по моїй просьбі. Щедрість се невелика, а він обов'язаний мені потроху тим, що через мого "Лиса Микиту" письмо його йде; особливо по читальнях люди дуже втіша-

ються Микитою. Хвалив його і весь "Дзвінок" [7, 254]. В іншому листі до М. Драгоманова Франко з прикрістю констатує тогочасні цензурні проблеми: "Приписую ще звістку, що всі галицькі часописи руські, значить, "Дзвінок" і "Зоря", що досі допускалися під бандеролями в Росію, тепер "безумовно воспрещени", і всі номери з границі позвертали назад" [6, 479].

Співпраця І. Франка з часописом "Дзвінок" була різноманітною і плідною. Журнал чимало робив для виховання дітей, їхнього духовного розвитку, естетичного збагачення, тематика й проблематика часопису відповідала запитам юного покоління. Франкові твори органічно входили до смислового й емоційно-образного простору "Дзвінка", сприяли максимальній повноті, цільності й функціональності журналу, на сторінках якого поет "з молодечим жаром взивав товаришів до праці для народу й для людскости, до любови до України і чесної мислі та правди святої" (1899. – № 6).

1. Животко А. Історія української преси / Аркадій Животко. – К., 1999. – С. 233.
2. Франко І. Володимир Самійленко / Іван Франко. – К., 1982. – Т. 37. – С. 183–185.
3. Франко І. Говоримо на вовка – скажімо і за вовка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. – К., 1980. – Т. 28. – С. 167–175.
4. Франко І. Заборона "Літературно-наукового вісника" в Росії / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. – К., 1982. – Т. 33. – С. 68–72.
5. Франко І. Лист до М. П. Драгоманова. 5–7 березня 1890 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. – К., 1986. – Т. 49. – С. 231–235.
6. Франко І. Лист до М. П. Драгоманова. 22 березня 1894 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. – К., 1986. – Т. 49. – С. 477–479.
7. Франко І. Лист до М. П. Драгоманова. 30 травня 1890 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. – К., 1986. – Т. 49. – С. 253–255.
8. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. – К., 1984. – Т. 41. – С. 194–470.
9. Франко І. Шевченківські номери "Дзвінка", "Зорі", "Правди" і "Киевской старины" / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. – К., 1980. – Т. 28. – С. 127–128.
10. Франко Т. І. Про батька / Тарас Іванович Франко. – К., 1966. – 284 с.

Наталя Желіховська,

к. н. із соц. комунік. (Київ) УДК 007 : 304 : 070 : 022.2(09)(477)

Висвітлення проблем розвитку української культури на сторінках журналів "Київ" і "Вітчизна" у часи радянської перебудови (1985–1990)

У статті досліджуються характерні особливості висвітлення проблем української культури на сторінках журналів "Київ" і "Вітчизна" у період суспільно-політичних змін.

Ключові слова: українська культура, публіцистика, суспільно-політичні зміни.

The typical peculiarities of Ukrainian culture's elucidation on the pages of the periodicals "Kyiv" and "Vitchyzna" during the period of social and political changes are investigated in the article.

Keywords: Ukrainian culture, social and political journalism, social and political changes.

В статті исследуются характерные особенности освещения проблем украинской культуры на страницах журналов "Київ" и "Вітчизна" в период общественно-политических перемен.

Ключевые слова: украинская культура, публицистика, общественные политические перемены.

"Українська культура, – пише І. Дзюба, – це культура народу з більш як тисячолітньою історією, з багатою духовною спадщиною, з глибокими джерелами творчої енергії, – якому, одначе, постійно доводилося обстоювати своє право на існування і самостверджуватися в сім'ї народів світу всупереч загрозливим історичним обставинам. І саме двадцяте століття стало добою, може, найконцентрованішого вираження життєздатності українського народу за обставин майже апокаліптичних, під котком двох світових воєн, серед чуми терорів і голодоморів, у принадах асиміляції, – і в цій опірності виявилася також і висока міра життєздатності його культури" [2, 223].

На думку науковців, майбутній розвиток української національної культури визначатиметься насамперед поглибленням історично-культурного самопізнання, яке було майже неможливим упродовж радянського періоду. Перевага ідеології над етикою та мораллю,

різноманітні репресивні, адміністративні, економічні та ідеологічні заходи посиляли сумнів у національній повноцінності, спричинили зміни в культурних традиціях і моральних цінностях.

Суспільно-політичне тло для висвітлення проблем розвитку української культури значно поліпшується з середини 80-х рр. Шукаючи виходу з глухого кута, в якому опинився Радянський Союз унаслідок економічної кризи та політичної стагнації, партійне керівництво змушене було вдаватися до реформ, важливим складником яких була демократизація всіх сфер життя суспільства. "Нове мислення" передбачало орієнтацію на гуманістичні ідеали, відхід від партійних стереотипів у національній політиці, що викликало справжній ентузіазм серед більшості інтелігенції.

Процес національного саморозуміння та культурного самоусвідомлення, що розпочався наприкінці 80-х рр. ХХ ст. як пошук українцями своєї власної ідентичності, відобразився насамперед у публіцистиці. Політична і творча свобода, якої раніше майже не було, зумовила інтенсивність публіцистичної творчості, характерною особливістю якої стало не лише розширення тематичного спектра, а й потужність ідейного насаження і масштабність узагальнень, відмова від накиннутих стандартів та орієнтирів. У публікаціях цього періоду неодноразово лунали спроби засудити радянську ідеологію, зокрема у сфері національної політики, розвитку української мови та культури.

До проблем висвітлення публіцистами питань розвитку української культури у своїх працях зверталися В. Різун, Н. Сидоренко, В. Шкляр, О. Мукомела, Р. Радчик, І. Михайлин, В. Лизанчук, Й. Лось, Л. Василик та інші науковці. Однак українська публіцистика другої половини 80-х рр. ХХ ст. залишається недостатньо вивченою.

Мета статті – простежити зміну тенденції висвітлення проблем розвитку культури на сторінках журналів "Київ" і "Вітчизна" у період перебудови – від комуністично-радянської до української національної.

Незважаючи на те, що перебудову соціально-економічного й політичного напрямів розвитку було проголошено у квітні 1985 р., переконливі зміни морально-психологічного клімату в суспільстві стали відчутними лише через два роки. Можна визначити кілька основних моментів, що вплинули на розвиток публіцистики згаданого періоду: на квітневому Пленумі ЦК КПРС (1985) було проголошено курс на перебудову соціально-економічного та політичного життя країни; у лютому-березні 1986 р. на ХХVII з'їзді КПРС пресу було піддано критиці за те, що відстала від життя, скотилася до

"політичного базікання"; і, нарешті, на початку 1988 р. перебудова почалася не тільки у Москві, а й "на місцях": виступи Б. Олійника й О. Мусієнка на партійних зборах Київської письменницької організації (січень 1988) стали своєрідним сигналом, що сповістив про початок нового етапу в літературно-публіцистичній діяльності. Б. Олійник висловив думку про завершення першого етапу перебудови, характеризуючи його як "період катарсису, коли організм подолав критичний бар'єр недуги і почав набирати здоров'я, оновлюватися на зовсім іншій біологічній основі. Під врачуванням гласності і демократизації" [5, 1]. У доповіді О. Мусієнка було зазначено, що одним із найважливіших завдань у процесі перебудови слід вважати озброєння сучасного читача правдивими знаннями минулого, разом із науковцями і служителями суміжних муз ліквідацію "білих" і "темних" плям в історії й культурі рідного народу [4, 3].

Аналіз публіцистичних творів, надрукованих у журналах "Київ" і "Вітчизна", свідчить, що період 1985–1990 рр. характеризується активною трансформацією концепції української публіцистики. Простежується різноманітна, інколи діаметрально протилежна ідейно-тематична спрямованість матеріалів відповідно до таких етапів: 1) 1985–1986 рр.; 2) 1987 р.; 3) 1988–1990 рр. Промовистим є той факт, що впродовж першого етапу на сторінках обох журналів не надруковано жодного матеріалу з проблем розвитку національної культури. Як виняток, можна назвати публікацію Б. Хандроса "Чи потрібно зупиняти колесо?" у журналі "Київ" (1985. – № 9), де автор, не акцентуючи увагу на власне українських проблемах, порушує питання збереження традицій, що вироблялися впродовж віків, намагається знайти способи здійснення культурного обміну між народами для взаємного духовного та морально-етичного збагачення людей: "Чому б, скажімо, телебаченню, документальному кіно не познайомити наших глядачів із кращими національними традиціями, сімейною педагогікою (а вона є!) різних народів Країни Рад?" (Там само. – С. 111). Відповідь на це, здавалося б, риторичне питання, знаходимо у матеріалі, що побачив світ на сторінках журналу "Київ" після чотирьох років перебудови: "був розпал боротьби Геростратів від культури та ідеології з українською національною культурою та свідомістю, <...> і ми були свідками, як масово русифікувались українські школи, як провокувалися так звані "націоналістичні" виступи людей, занепокоєних походом супроти вживання української мови, як тим людям відразу чіпляли ярлики націоналістів <...> відбувалось ретельне виконання з наших віршів слів "бог" та "Україна" – перше просто викреслювали, а друге замінювали на "Батьківщину", під якою треба було розуміти "не

дом и не улицу", а щасливе злиття "неперспективних" мов і народів у найщасливіший конгломерат брежневсько-сусловського трактування. Яка там Берегиня, який там рід, які там корені рідного слова, роду і народу?!" [1, 4].

Гортаючи сторінки обох журналів 1985–1986 рр., переконуєшся, що пріоритетною темою для висвітлення була соціально-економічна сфера життя суспільства, зокрема, викриття "окремих" недоліків на тлі позитивних прикладів господарювання. Автори публікацій апелювали до совісті й сумління, закликали виявляти свідомість, ентузіазм та соціалістичну діловитість, адже досягнення народно-господарського комплексу виступали головним мірилом процвітання й успішності як усєї країни, так і кожного громадянина.

Починаючи з 1987 р., тональність публікацій поступово змінюється, з'являються матеріали, в яких активно утверджується думка про те, що "настав час активно витравлювати формалізм у соціально-культурній сфері". Першим матеріалом, надрукованим у журналі "Вітчизна" з питань розвитку української культури, став твір В. Бойченка "Рідна хата" (1987. – № 6), в якому автор розмірковує над проблемою занепаду колись славетних культурних заповідників і над долею так званих неперспективних сіл, які спочатку зникають з географічних довідників, а потім і з життя. Публіцист висловлює ідею про необхідність увічнення пам'яті корифеїв українського театру та створення відповідних умов для інтелектуального, морального, естетичного розвитку свідомої особистості: "Люди, які серцем і розумом полюбили й пізнали свій край, не кинуть його у пошуках "довгого карбованця", а вкоріняться на рідній землі, будуть патріотами і діяльними будівниками рідного краю, рідної культури, рідної хати, з якої росте велика любов до матері Вітчизни" [1, 158].

Протягом 1987 р. журнал "Київ" також зосереджує свою увагу на питаннях культури, зокрема архітектури й фольклору. Так, у матеріалах Л. Брюховецької "Поділ потребує захисту" (№ 12) і В. Пономаренка "'Вузькі місця' старих районів" (№ 3) досліджується проблема збереження історичної архітектурної спадщини у процесі реконструкції Подолу й естетичного задоволення від нових споруд у забудові Києва, художній ефект яких дорівнює нулю. Утверджуючи ідею самоцінності народного співу як такого, його живлющої сили, Л. Брюховецька у матеріалі "Голос рідної землі" (№ 6) переконливо доводить, що історично українська культура засвідчила свою життєздатність, витворивши значний ідейний та естетичний потенціал у значному обсязі фольклорної пам'яті та фольклорних форм самовиявлення.

Розмірковуючи з приводу сучасних проблем у літературі, її місця й ролі в суспільстві, відомий критик Г. Сивокінь, інтерв'ю з яким опуб-

ліковано у рубриці "Письменницька анкета" під назвою "Демократизація. Гласність. Література" (№ 11), наголошує на необхідності письменника бути здатним на справжню творчість: "На творчість, як тяжку боротьбу за ідеали, як виснажливу працю не за вдячність, а за совість. І не до прийому в СП, а на все життя. Тут треба бути сильним" (№ 11).

Протягом 1988–1989 рр. на сторінках журналу "Київ" у рубриці "Письменницька анкета" виступили Ф. Роговий (1988. – № 12), О. Сизоненко (1988. – № 1), В. Шевчук (1988. – № 11), І. Чендей (1988. – № 8), Л. Вишеславський (1988. – № 6), В. Дрозд (1988. – № 5), В. Коротич (1988. – № 3), А. Колісниченко (1989. – № 2) і Л. Федоровська (1989. – № 10).

Письменники і літературознавці висловили такі міркування: українська література останнього десятиліття заборгувала перед своїм народом, виявилася не на рівні свого покликання; для долі української літератури впродовж застійних років мала суттєві наслідки неадекватність ідеологічних вимог у Москві й Києві; українська література не в застої перебувала, як російська, а в розгромі; соцреалізм не просто узаконував, а зводив у вищий принцип неправду як форму відбиття дійсності, гірка правда трактувалась як "паплюження" і була смертельно небезпечна; останні два десятиліття компроміси поступово руйнували в душах найвищі, найсвятіші істини, утворюючи своєрідний компромісний етикет, який спричинив духовний занепад. У виступах звучать заклики плекати рідну мову, підвищувати художній рівень літератури, утверджувати правдивість як необхідний принцип у відображенні дійсності.

У публіцистичних творах 1988–1990 рр. поглиблюється критичний підхід до минулого з метою встановлення історичної правди. Обидва журнали починають приділяти більше уваги дослідженню проблем розвитку української культури й функціонування української мови.

Редакція журналу "Вітчизна" започатковує нову рубрику "З рукописної спадщини", в якій висвітлюється епістолярна спадщина відомих письменників, зокрема, М. Зерова "З епістолярії. З недрукованих поезій" (1988. – № 3) та Ю. Смолича "...Що ви про це думаєте?.." (1988. – № 7). Друкуються нариси про життєвий і творчий шлях видатних особистостей: І. Шаповала "Нестор Запоріжжя – Яворницький" (1988. – № 12), В. Брюховецького "Б'ють моли, нові часи кують" (1988. – № 3).

У публіцистичних виступах на сторінках журналів "Київ" – Д. Кременя "Таємниця саркофага" (1988. – № 2) і М. Поповича "Біймося провінціалізму" (1989. – № 8) та "Вітчизна" – А. Коров'яковського "Спочатку було слово" (1988. – № 10) і В. Яворівського "Ашхабад – Київ. Діалог українського та туркменського письмен-

ників" (1988. – № 8) відчувається особиста причетність до долі України і кожної людини, яка живе в ній. На думку публіцистів, українська нація – це нація високої загальної культури й кожен з нас має право пишатися глибокими та міцними коренями нашої національної культури, але за пробудження історичної пам'яті, за розвиток писемності й культури потрібно боротися. Автори наводять приклади безвідповідального ставлення щодо збереження унікальних пам'яток національної культури і називають таку безгосподарність "викорчовуванням із пам'яті народу самого духу причетності предків до великих творінь давнини, тієї ролі, яку вони відіграли в національно-визвольному русі та боротьбі проти поневолювачів" (Вітчизна. – 1988. – № 10. – С. 137).

Порушуючи проблему зневажливого ставлення до рідної мови, культури, загального захоплення маскультурою, публіцисти вказують на тісний взаємозв'язок економіки й культури, історії й екології. Головною небезпекою для розвитку української культури, на думку авторів, є рештки провінціалізму, невіддільні від командно-бюрократичної системи, в якій ми прожили стільки років, в "остаточному принципі" у ставленні до культури.

Публіцисти розмірковують над багатьма актуальними темами політичного, економічного, соціально-культурного та літературного життя українського народу. Зокрема, В. Яворівський переконаний, що аварія на Чорнобильській атомній станції не випадковість із системи ймовірностей, а вона мовби достигала в минулі десятиліття й була наслідком морального, політичного та економічного клімату в суспільстві. "За "грубі" помилки <...> доводиться розплачуватися всім. І найгірше – насамперед тим, кого й не запитували, з ким не радились. Адже в ті часи, коли будували Каракумський канал, штучні моря на Дніпрі, зводили атомну в Чорнобилі (у міжріччі трьох великих українських річок, які живлять індустріальний і аграрний південь України), вирубували ліси в Карпатах, розорювали скіфські могили в українських степах, штампували понурі п'ятиповерхові будинки із "суміщеними стелею і підлогою", – нас про це ніхто не запитував. Нас лише ставили перед фактом, який треба неодмінно не лише приймати, а й всіляко хвалити..." (Вітчизна. – 1988. – № 8. – С. 164–165). Аналізуючи втрати в передвоєнні та повоєнні роки великої кількості унікальних творінь наших предків та матеріальних свідчень української культури, автор стверджує, що інколи це робилося через прикре непорозуміння, але найчастіше із злочинною пристрастю підітнути коріння історичної пам'яті народу. "Наша культура, література, наша мова, наша духовність в роки сталінізму, а потім і в роки застою зазнали вели-

чезних, можливо, навіть більших за інші братні народи втрат. Ми, творча інтелігенція, жили у свого народу "в кредит". Тепер час виплачувати борги. До речі, теж, мабуть, останній шанс повернути їх" (Вітчизна. – 1988. – № 8. – С. 170).

В. Ілляшенко і Л. Пиріг, досліджуючи історичне минуле й сучасне становище української мови, висловлюють думку про нерозривну єдність мови і нації – коли гине одна, неодмінно за нею гине й друга. "Як людина в світі – не засіб, а мета, так і мова – не засіб народження ідеї, а мета. Міра і субстанція визначеності нації" [3, 152]. Автори переконані, що провінційний рівень української культури – результат надмірної всебічної централізації управління всім життям у країні, що виробило в республіканських органах, від яких залежить розвиток українського життя, невпевненість, покірність, обережність, побоювання. Наслідок – боязнь експерименту, свіжих віянь, нових голосів, розбазарювання талантів. "Боїмося вживати слово "русифікація". <...> Боїмося, щоб не образити російський народ? Але до чого тут народ? А як же назвати мовно-культурну ситуацію, яка формувалася десятиріччями і свідками якої ми є?" [6, 134].

У публіцистичних творах лунає не лише критика, а й пропонуються конкретні заходи для поліпшення незадовільного функціонування української мови. Так, О. Пономарів у матеріалі "Коли ж скресне крига?" на сторінках журналу "Київ" (1990. – № 1) визначає шляхи виходу з кризи: по-перше, усі вивіски та оголошення писати рідною мовою; по-друге, зробити обов'язковим її вивчення; по-третє, зобов'язати викладати всі дисципліни у вишах українською мовою; по-четверте, надати українській мові фактичного статусу державної.

Серед болючих тем, які висвітлювалися публіцистами в роки перебудови, – відродження культурно-історичних пам'яток та народних ремесел. Проблема відновлення зруйнованих церков, збереження ікон, а також утвердження основ християнської віри порушується на шпальтах журналу "Вітчизна" у творах Ф. Турченка й О. Ігнатуші "Українська автокефальна" (1989. – № 12) та О. Унгурян "Перед іконою" (1990. – № 12). Нариси В. Качкана "Читаю книгу гір..." (1989. – № 9) та "Пелюстки дива земного" (1990. – № 8) ознайомлюють читачів із унікальними витворами народних майстрів Прикарпаття.

Розповідаючи про кобзарів як про речників совісті етносу, його віри в прийдешнє, основу його історичного оптимізму, О. Бердник свій твір "Де ви, кобзарі?.." (Київ. – 1989. – № 12) називає роздумами фантаста, бо більшість людей вважає кобзарські пісні екзотикою та історичним анахронізмом. Утім автор висловлює сподівання, що інститут кобзарства, знищений у 30-х рр., відродиться і знову лунатиме "правдива розмова народного серця".

Відверта тема існування штучності й правдивості в мистецтві по-новому звучить у матеріалі М. Шутака "Не святі горшки ліплять?" (Вітчизна. – 1990. – № 12), в якому автор, з'ясовуючи проблеми, що раніше замовчувались, викриває існування в творчому середовищі плагіату й фальсифікації.

Збереження архітектурної спадщини – провідна ідея публікацій журналу "Київ": С. Білокона "Проблеми Києво-Печерського заповідника" (1988. – № 3) і М. Брайчевського "Нічого не змінилось!" (1988. – № 3), в яких ідеться про систему обставин, що неухильно призводять до поступової руйнації споруд на території Лаври. Публіцистичний твір В. Вечерського "...Так легко порушити гармонію століть" (1989. – № 5) також присвячений проблемі реконструкції старовинних будівель. Автор викриває "штампи епохи сталінізму і застою", через які було втрачено архітектурну та історичну своєрідність багатьох міст України. Знаковою можна назвати публікацію правдивої розповіді про період 60–70-х рр. в Україні – хрущовську "відлигу" і брежневський застій: інтерв'ю спеціального кореспондента журналу, історика Д. Табачника з П. Шелестом "Без культури немає народу" (1989. – № 10).

Не залишились поза увагою публіцистів і проблеми українського кінематографа. У матеріалі "Кіно в контексті української культури" (Київ. – 1988. – № 5) на запитання журналу відповідають режисери Л. Осика, М. Беліков, письменники О. Сизоненко, Ю. Щербак, учений В. Сікора. Основні ідеї виступів: український кінематограф як національне духовне, культурне, мистецьке явище був знищений – послідовно, свідомо, кваліфіковано – упродовж 1970-х рр.; духовна криза, яку сьогодні переживаємо, – втрата ідеалів, збайдужіння, речовизм, падіння трудової моралі – породження тих, хто знищував у мистецтві все правдиве, талановите, заглиблене в національну історію та традиції нашого народу; для відродження українського кіно потрібна дбайлива і мудра державна підтримка. Фільми по телебаченню варто демонструвати українською мовою.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що протягом 1987–1990 рр. на сторінках обох журналів друкується значна кількість публіцистичних творів, спрямованих на дослідження як історичного минулого, так і вивчення сучасних проблем культурного життя країни. Через постаті видатних людей публіцисти намагаються відтворити дух епохи, відгомін великих і малих життєвих подій, безцінні відомості, замальовки, портрети історії. У творах лунають заклики до боротьби за пробудження історичної пам'яті, розвиток писемності й культури, збереження унікальних пам'яток національної культури.

Публіцисти роблять висновок, що основні теперішні вороги – байдужість і національний нігілізм – зародились після того, як були знищені найяскравіші представники національної культури. Провінційний рівень української культури був зумовлений надмірним всебічним централізованим управлінням усього життя країни, що породило на місцях невпевненість, покірність, обережність та побоювання. Водночас у публіцистичних творах утверджується думка про те, що українська культура має потужний життєдайний потенціал, який може стати надійним підґрунтям для розвитку національної ідентичності, самопізнання та самоусвідомлення.

1. *Бойченко В.* Рідна хата / Валерій Бойченко // Вітчизна. – 1987. – № 6. – С. 154–158.
2. *Дзюба І. М.* Образ української культури / Іван Дзюба // Україна у пошуках нової ідентичності : ст., виступи, інтерв'ю, памфлети / вступ. сл. М. В. Поповича. – К. : Україна, 2006. – 848 с.
3. *Ілляшенко В.* До вершини нескінченної піраміди / Василь Ілляшенко // Київ. – 1989. – № 5. – С. 151–154.
4. *Олійник Б.* Письменник і перебудова / Б. Олійник // Літературна Україна. – 1988. – № 6. – С. 1–3.
5. *Мусієнко О. Г.* Громадянська позиція літератури і перебудова / О. Г. Мусієнко // Літературна Україна. – 1988. – № 7. – С. 2–3.
6. *Пиріг Л.* Таке солодке і гірке слово / Любомир Пиріг // Вітчизна. – 1990. – № 3. – С. 133–143.

Леся Звелідовська,
асп. (Київ)

УДК 007 : 304 : 070:82-92

Колумністика як жанр публіцистики

Вперше в українському журналістикознавстві розглянуто жанр публіцистики, запозичений із західної журналістики. У статті запропоновано термін "авторська шпальта" для позначення текстів, що становлять колумністику.

Ключові слова: колумністика, публіцистика, авторська шпальта, журналістський жанр.

It is the first time in Ukrainian theory of journalism an opinion column is considered as a special kind of literary feature writing. The term on marking this genre in Ukrainian science language is offered.

Keywords: opinion column, columnist, journalistic genre, social and political journalism.

В статье впервые в украинском журналистковедении рассмотрен жанр публицистики, позаимствованный из западной журналистики. Предлагается термин "авторская колонка" для обозначения текстов, составляющих колумнистику.

Ключевые слова: колумнистика, публицистика, авторская колонка, журналистский жанр.

У світі, де ніхто не має певності у майбутньому, читачі прагнуть тривалих стосунків. Колумністика – це той жанр журналістики, який уповні відповідає цим потребам читачів. Саме колумністам найбільше вірять читачі, тимчасом як до решти журналістів зростає недовіра. Через маніпулювання словами "об'єктивність" та "політкоректність" вартою довіри видається людина, що чітко висловлює свою позицію. У світі, де зруйновано більшість колишніх моральних переконань і соціальних інституцій, треба знову накреслити систему координат зі зрозумілими позначеннями: вісь "зло", вісь "добро". Замість сказати вкотре: "Все так відносно у цьому житті...". Це намагаються зробити колумністи. У світі, де керує інформація, її стало забагато. Отже, виникає нагальна потреба у тих, хто може пояснити, що й до чого. У світі, де комерціалізовані ЗМІ забувають про те, що їх читають не лише заради інформації, а й для того, щоб розважитись, про усмішку читача дбають переважно колумністи. У світі, де журналісти згадали, що їхня головна функція – інформувати, вони забули: те, як вплине на читача сюжет про ще одну жахливу аварію, де загинула маленька дитина, бу-

© Звелідовська Л., 2010

де на їхній совісті; хороші колумністи пам'ятають, що їхня шпальта – це не тільки "х" тисяч знаків, а й почуття читача. У світі, де є відео, майже нікого не цікавлять тексти. Хороша авторська шпальта (така, що зачепить кожне з п'яти відчуттів людини) створює у свідомості читача візуальні образи, які залишаються і після того, як перегорнуто сторінку газети.

В американському та європейському журналістикознавстві немає точного відповідника терміну "публіцистика". Існує "колумністика", яку пишуть "колумністи" і яка, по суті, є різновидом публіцистики. На території колишнього Радянського Союзу виникла плутанина з англійськими термінами *publicist* та *columnist*. *Publicist* – людина, яка професійно здійснює просування брэнда чи людини. У текстах середини ХХ ст. його слід розуміти як "рекламіст", у сучасних – "піарник". Слово *columnist* позначає тих, кого ми звикли називати публіцистами.

Колумністика стає дедалі популярнішою. Це знаходить своє відображення у кінематографі. Фільм "Щоденник Бриджит Джонс" знято на основі авторських шпальт англійської колумністки. Серіал "НВО" "Секс у великому місті" знято у формі авторських шпальт головної героїні, яка пояснює жінкам, що бути самотньою у великому місті – це також нормально. Навесні 2009 р. у кінотеатрах демонстрували фільм "Марлі та я" з головним героєм – новинним журналістом, який став колумністом. У Росії зняли серіал "Судова шпальта".

У другій половині ХХ ст. українські дослідники публіцистики наголошували на необхідності визначення того, що таке публіцистика для подальших досліджень. Не менш важливим сьогодні є визначення колумністики. В Україні існувала сильна школа публіцистики, проте її представники не приділяли належної уваги авторській шпальті. Власне, у пострадянській журналістиці колумністика як чітко визначене явище тільки починає формуватись. На відміну від західної журналістики, де колумністиці надано конкретного визначення, оскільки воно має тривалу історію. Ще у 1944 р. Чарлз Фішер написав монографію "Колумністи", передмову до якої назвав "Преса без корсета". А вже у 1995 р. С. Дж. Райлі уклав "Біографічний словник американських газетних колумністів" і в 1998 р. написав книгу "Американський газетний колумніст".

Першим колумністом вважається Джон Гілл, який із 11 березня 1751 р. вів власну щоденну авторську шпальту у двох виданнях ("Лондонський порадник" та "Літературна газета"), де здебільшого виступав під псевдонімом "Інспектор".

Колумністика – надзвичайно особистісний жанр, тому важливим є розуміння того, хто такі колумністи. Пояснення слова "ко-

луніст" немає в найновіших українських літературознавчих довідниках і словниках іншомовних слів, проте його приблизне значення розуміють майже всі. За точним визначенням термінів "колумніст" і "колумністика" доводиться звертатись до іншомовних джерел. В італійській мові "колумніст" звучить як *opinionista* (*opinione* – власна думка), яке походить від італійського дієслова *opinare* (від латинського *opinari*). Згідно з італійською теорією журналістики, колумніст пише про звичаї, суспільство, політику. Папа Римський одного разу зауважив: "Якби апостол Петро жив сьогодні, він був би колумністом" [2, 24].

Термін "колумніст" походить від англійського *column* (*шпальта*) та грецького суфікса *-ist*, що позначає людину, яка є компетентною у певній галузі. Це суб'єктивний коментатор певних подій. Теми колумніст обирає відповідно до своєї обізнаності з певною сферою. Колумністи можуть не лише дописувати в газету, а й публікувати свої роздуми в інтернеті, зокрема у блогах. В Україні колумністика існує переважно у вигляді блогерства. У сучасних медіа традиція колумністики лише починає формуватись і не має чітких обрисів.

Електронна енциклопедія Колумбійського університету дає таке визначення: "Колумніст – автор есе, що регулярно з'являються у періодиці, як правило, з постійним заголовком" [4]. Це стаття, написана з гумором. Часто вона "підтримує" "слово редактора" своїм авторитетним поглядом на світові проблеми. Як правило, колумніст не залежить від видавничої політики редакції. Часто йому дозволяють критикувати політичні й соціальні інституції, а також окремі постаті.

На архівному сайті радіо "Свобода" є визначення слова "колумніст", яке дає російський журналіст Олександр Геніс: "Найбільш рідкісна посада в американській та й будь-якій іншій пресі, – це колумніст. У століття загальнодоступної інформації, що летить з інтернету, наче вода з крана, лише писаки газетних шпальт здатні перепинити потік новин, аби примусити нас замислитися. Колумніст – це той, кого не лише читають, а й переповідають, він монополізує бесіду за кожним сімейним сніданком, викликаючи вогонь на себе, провокує суперечки та розпочинає дискусії" [1].

Публіцистичний текст, в якому колумніст висловлює свій суб'єктивний погляд на актуальні події, в українському журналістикознавстві донедавна називали скалькованим з російської словом "колонка". Медіаенциклопедія "Публіцистика. Масова комунікація" дає таке визначення: "Колонка – це стаття, що висловлює думку окремого, часто дуже відомого публіциста" [3, 257].

У більшості романо-германських мов, зокрема в англійській, німецькій, італійській та іспанській, а також у слов'янських (російській, чеській та сербській) назва тексту, який пише колумніст, збігається з поліграфічним терміном, який позначає блок тексту, уміщений на сторінці та відділений полями чи графічними лініями. Українською мовою цей структурний елемент газети називається шпальтою. Слово "шпальта" походить від німецького *spalte* і позначає також поліграфічні гранки сторінки. Оскільки в Україні слово "шпальта" навіть у журналістикознавстві найчастіше асоціюється з висловом "на шпальтах газет" і сприймається як синонім до слова "сторінка", пропонуємо доповнити його прикметником "авторська", бо визначальним значенням для цього жанру є саме особистість автора, про що вже йшлося вище.

Авторську шпальту побіжно розглядає іранський науковець Ірадж Растегар. Проте він не розрізняє поняття "авторська шпальта" і "шпальта редактора", яке, власне, і досліджує у своїй російськомовній монографії "Тематично-інформаційна характеристика шпальти редактора". Це важливий етап у розвитку публіцистики в пострадянському журналістикознавстві, оскільки вперше шпальта розглядається не лише як структурний елемент видання, а й як жанр журналістики.

Незважаючи на спорідненість "слова редактора" та "авторської шпальти", вони мають свої особливості, зумовлені передусім належністю їхніх авторів до редакційної ради видання. Редактор висловлює думку редакції і залежить від засновників. Колумніст принаймні в теорії – ні.

В Америці 1830 р. з'явився новий жанр журналістики "слово редактора". Він став важливим етапом у розвитку неамериканських видань – газет та журналів. Американці не перші, кому спало на думку подавати погляд редактора у виданні. До появи "слова редактора" редакторська думка містилась у виданні вперемішку з новинами. Тоді газети повідомляли про новини, але задля пропаганди певної партії. Вони були змушені робити те, що нині виконують прес-релізи.

У ХІХ ст. американці почали розвивати принципи журналістської об'єктивності. І стало не лише можливим, а й вигідним відділити новини від думки редактора. Для цього існували теоретичні підстави:

- читач отримував новини без суб'єктивних оцінок;
- погляд редактора тепер має рубрику, з якої зрозуміло, що це його суб'єктивна думка.

В англійській журналістиці "слово редактора" дістало ярлик *editorial*, від якого утворилось дієслово *editorialize*, яке найчастіше трапляється у порадах для написання журналістських текстів: do

not editorialize – залиш оцінні судження і власну думку для колумністики. Французькою мовою термін *éditorial* або скорочено *édito* (це скорочення часто використовується у глясових часописах у назві рубрики "слово редактора") позначає і слово редактора, й авторську шпальту. Колумніст французькою мовою звучить як *éditorialiste*.

Також існувала практична причина, без якої теорія не перетворилась би на практику: у поданні події як певних фактів зацікавлені й ті, хто не згоден з думкою редактора. Люди платять за інформацію, а не за окрему думку.

У 1920-х рр. виділення редакторської думки в окрему рубрику, з назви якої зрозуміло, про що йдеться, стало настільки популярним в Америці, що недотримання цього правила суворо критикувалось.

Термін *editorial* вживався задовго до 1830 р. для позначення твердження, яке виражало редакторську думку. На початку ХХ ст. це слово стало позначати нововиділену частину видання, в якій редактор висловлював свою позицію і в якій друкували листи читачів до редактора. Сталою була не лише назва, а й місце у виданні – ліва частина розвороту, як правило, на початку видання.

Згодом видання розширили цей простір до кількох розворотів, аби дати місце для шпальт колумністів та запрошених авторів. В англійській версії ці сторінки позначаються аббревіатурою *op-ed* (скорочене словосполучення *opposite the editorial page*, тобто: навпроти "слова редактора").

Op-ed матеріал – це газетна стаття, яка є висловленням думки відомого письменника, який зазвичай не входить офіційно до редакційної ради видання. На відміну від "слова редакції", яке часто не підписане і написано кимсь із редколегії. Першу сучасну *op-ed* сторінку створив редактор "Нью-Йорк Івнінг Ворлд" Герберт Байайрд Своуп (1921). На той час на сторінці справа від "слова редактора" вміщували книжкові огляди, загальновідомі думки-кліше та некрологи. Він зазначав: "Мені здавалось, що ніщо не може бути цікавішим за думку, коли думка цікава, тож я вигадав спосіб очистити сторінку напроти редакторської, яка стала найбільш важливою в Америці <...> тому я вирішив публікувати думки, ігноруючи факти" [7].

Нині авторська шпальта – це суб'єктивна думка автора про певну подію, явище. Більшість авторських шпальт мають форму есе. Це регулярні тематичні матеріали чи серія статей у газеті, часописі, зазвичай із легко впізнаваною рубрикою та ім'ям письменника чи редактора, який розповідає про певну галузь або коментує її. Рубрика може містити листи від читачів, відповіді на їхні запитання тощо.

Колумніст пише авторську шпальту, використовуючи свої знання та досвід, що стосуються теми. Такою може стати певна новина, телевізійний сюжет або стаття в ЗМІ, виступ політичного чи культурного діяча, подія з власного життя, річниця, спогад про події, прочитана книжка, лист читача. Автор може спеціалізуватися у певній галузі: спорт, мода, суспільство, політика тощо.

Авторську шпальту від інших жанрів журналістики відрізняє відповідність кожному з трьох критеріїв: 1) рубрика чи регулярна стаття; 2) важливою є особистість автора; 3) у ній чітко висловлено власну думку або погляд.

Чеською мовою авторська шпальта позначається словом *sloupek*, яке є відповідником українського журналістського терміна "шпальта". У чеському журналістикознавстві *sloupek* – це публіцистичний твір у газетах, що виник "на замовлення" на початку 20-х рр. ХХ ст. Заснований на дотепній ідеї, він, узагальнюючи конкретний предмет, часто є іронічним. На відміну від фейлетону є більш коротким і зрозумілим, як правило, за обсягом не перевищує однієї шпальти. Відомим чеським колумністом (*sloupkařem*) був письменник Карел Чапек, а засновником у чеській журналістській традиції Карел Полачек. У його часи "слоупек" друкували курсивом і він був реакцією на актуальну тему. Чеські журналістикознавці зазначають, що в англійській літературі термін *column* має характеристики дуже подібні до "слоупка", але є більш схожим на чеський фейлетон, насамперед за обсягом. Чеські джерела вирізняють також *fotografický sloupek* – "фотошпальта".

Німецькі журналістикознавці розглядають шпальту (*Die Kolumne*) як різновид коментарю, але більш "живий". Часто така шпальта народжується з репортажу. Іноді автор розповідає "історію", переважно від першої особи. Головні особливості авторської шпальти: 1) її завжди пише той самий автор; 2) вона має "постійне місце" на сторінках видання; 3) з'являється регулярно; 4) у найкращому випадку такі матеріали асоціюються з конкретним автором [6].

В іспанському журналістикознавстві розрізняють "авторську шпальту" (*columna de autor*) і "тематичну шпальту" (*columna de tema*). Карлос Марін у "Посібнику журналіста" [5] визначає такі особливості:

– Авторська шпальта асоціюється з особистістю журналіста, його ім'ям та фото, яке часто супроводжує авторську шпальту. Тексти будуються на основі ідеї створення певного зв'язку між автором та читачем завдяки відвертості й частоті, з якими пишуться ці коментарі.

– Тематичну шпальту веде не один автор, а кілька колумністів, які висловлюють свою думку з приводу певної теми. Темою може бути певний вид спорту, міжнародні події, здоров'я чи їжа (статті про останні дві теми є прерогативою додатків до серйозних видань).

В Україні традиція колумністики лише починає формуватися. Часто колумністами стають відомі письменники, які використовують своє ім'я і письменницький хист, аби зробити свою шпальту популярною. Серед них – Юрій Андрухович ("День") та Андрій Бондар ("Дзеркало тижня"). Звісно, колумністи – це не письменники, але їх просять зробити щось більше, ніж просто звіт про новини дня. Їм дозволяють бути креативними, але вони повинні залишатися журналістами, оскільки пишуть про реальний світ. Їм треба здавати шпальту вчасно, але, як правило, не щодня, що також накладає помітний відбиток на тексти.

Найбільше колумністів у журналах "GQ", "Esquire" тощо. В Україні не видається жоден із них. Читачі в Україні звертаються до російських, інколи – англо-, німецько- чи італійськомовних версій цих транснаціональних видань. Історія "авторської шпальти" триває.

1. *Genic O.* Професія колумніст [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <[http://www.svoboda.org/programs/ ut/2005/ut.072605 asp](http://www.svoboda.org/programs/ut/2005/ut.072605.asp)> [10.10.2007].

2. *Прилюк Д.* Теорія і практика журналістської творчості / Д. Прилюк. – К. : Вища шк., 1973. – 272 с.

3. *Публіцистика.* Масова комунікація : медіаенциклопедія. – К. : Академія української преси, 2007. – 200 с.

4. *Columbia Electronic Encyclopedia, Sixth Edition* [Electronic resource]. – Columbia University Press, 2003. – Mode of access: <[http://www.answers.com/library/Columbia% 20Encyclopedia-cid-17012](http://www.answers.com/library/Columbia%20Encyclopedia-cid-17012)> [14.03.2009].

5. *Marin C.* Manual de periodismo. Debolsillo / C. Marin ; Random House Mondadori. – México, 2006.

6. *Nowak W.* Kommentar und Glosse / Nowak W., Schalkowski E. – Konstanz : UVK, 1998.

7. *Swope H. B.* as quoted in McCyer. – K., 1990; *Pundits, poets, and wits.* – New York : Oxford University Press. – P. XXXVII.

Любов Боярська,

к. філол. н. (Київ) УДК 007 : 304 : 82-343:821.07 (Олена Пчілка)

Національне виховання у творчості Олени Пчілки

Розглядається творчість Олени Пчілки. Аналізуються художні прийоми авторки, їх образність та ідейна глибина.

Ключові слова: Олена Пчілка, література, проблематика.

Olena Pchilka's works are considered. Author's literary devices, its imagery and ideas are analyzed.

Keywords: Olena Pchilka, literature, problematics.

Rассматривается творчество Олены Пчилки. Анализируются художественные приемы автора, своя образность и идейная глубина.

Ключевые слова: Олена Пчилка, література, проблематика.

Ольга Петрівна Драгоманова-Косач (Олена Пчілка) – "жінка-університет", жінка-епоха (до речі, й перша українська жінка-академік – член-кореспондент УАН з 1924 р.) [3, 428], – і до сьогодні (незважаючи на значну кількість досліджень) залишається постаттю, ще остаточно не "відмитою від ідеологічного бруду" [4, 5], а про те, "що вона *мату українського націоналізму*, так і не зважаються сказати вголос сказати навіть "найпоступовіші" політичні історики" [3, 427].

Так, А. Гуляк зауважує: "Майбутнє України Олена Пчілка пов'язувала не тільки зі зміною зовнішніх обставин, державних чи соціальних, а й із самоудосконаленням людини передусім у царині духу і національної самосвідомості. Звідси – ідея виховання національної інтелігенції, здатної відстояти інтереси нації, самобутність її культури, мови, побуту, звичаїв і традицій..." [4, 257]. Про важливість і значення такого виховання зазначає О. Забужко, наголошуючи, що "без організаційно-фінансового (не кажу вже ідейного!) попертя з боку найбільш привілейованого в Російській імперії дворянського стану – ніякого, хоч трохи суспільно значущого руху в підросійській Україні, кажучи стилем вікопомного Валуєва, "не було б і бути не могло б": жодна інша соціальна група такий рух зніціювати б не подужала – просто не мала на те відповідних важелів впливу" [4, 292].

"Мовний, звичаєвий, а на Правобережжі часто-густо ще й релігійний бар'єр" [3, 310] між освіченими і неосвіченими класами мав

© Боярська Л., 2010

бути подоланий в ім'я збереження нації. І саме завдяки впертим зусиллям якимось неймовірним чином ще не зденационалізованої невеликої частини українського дворянства (уже хрестоматійними стали слова Олени Пчілки про те, що вся свідомо українська інтелігенція помістилася в одному вагоні поїзду, який їхав у Полтаву на відкриття пам'ятника І. Котляревському; майже за В. Стусом, "де жменька нас. Малесенька шопта лише для молитов і сподівання" [9, 48]) протривало так довго класичне українське народництво.

Потреба "єднання інтелігенції з народом пронизує кожен прозовий твір Олени Пчілки, особливо повість "Товаришки" (1887) [4, 257]. Надрукована у журналі "Перший вінок" (1887), повість зображає події початку 60-х рр. XIX ст., часу піднесення народницького руху, пристрасних пошуків української інтелігенції шляхів "служити народові". Селянська реформа 1861 р. не виправдала сподівань ні селянства, ні поступової інтелігенції, тому демократично налаштовані прошарки населення, особливо студентство, йдуть на село: працюють учителями, лікарями, агрономами, засновують Громади. "Нове життя", яке руйнує "старі основи" і породжує щось "таке свіже, молоде", що змушує молодь "сміло бадьоро підніматися, ретельно шукати праці!" [5, 151], включало в себе кілька елементів, зокрема і феміністські тенденції (О. Забужко називає саму Олену Пчілку "першою в нашій історії "модерною жінкою" ібсенівського типу", "закроєною щонайменше на мірку матриарха нової церкви" [3, 429]. Головна героїня повісті Люба Калиновська – образ значною мірою автобіографічний, "втілює в собі всі характерні риси суспільної свідомості 60-х років" [4, 260], зокрема ту, що "праця для народу в ім'я його свободи і відродження стала для неї сенсом життя" [4, 261]. Здається, ще ніколи в українській літературі національне питання не ілюструвалося на прикладі жінки-героїні (як у "Товаришках").

"Невідпорно харизматична...", "непереможно-пасіонарна жінка", яка "аж до самого жовтневого перевороту взагалі рідко в чому діставала відмову" [3, 433], яка примудрялася навіть у звичайних побутових ситуаціях не забувати про національну справу. О. Косач дуже тактовно й обережно-поступово демонструє становлення національної свідомості своєї героїні.

Дослідники зазначають, що у своїй незакінченій повісті "Світ добра і любові", надрукованої у журналі "Зоря" у 1888 р., О. Пчілка порушує кілька "актуальних проблем: могутній вплив творчості Шевченка на формування в молоді національної свідомості; перші паростки національно-культурницького руху в Україні; спроби зближення інтелігенції й народу; пошуки

інтелігентами-народниками шляхів оборони народу від національної й соціальної кривди" [4, 256]. "Без культури, без розуму, без світла, доброго братського почування й людської любові в усіх станах, без національного самопізнання, поваги до себе й других – нічого не буде", – переконаний П. Підгірний [4, 257].

Переїнята бажанням "служити народові" і готовністю нести оте "світло добра і любові", героїня повісті "Товаришки" Люба Калиновська лише фрагментарно усвідомлює свою національність. Випадково знайдена у батьковій скрині "Енеїда", згодом "якісь писані вірші, такі вражаючі" [5, 149] ("Говорили, що той письменець, котрого були ті вірші, переписувані на аркушиках, усе тільки так і писав по-простому, по-"малоросійському", що сам він простий селянин і за своє писання засланий кудись далеко..." [5, 149]), стають, по суті, її першими науковими університетами, першими зразками "горішнього поверху – книжної артикуляції" [3, 312]. Для її ж товаришки по пансіону, Раїси Багрової, "то зложено по-мужицькому і щось таке неприлично!" (курсив наш. – Л. Б.) [5, 149].

Наступною сходинкою у національній справі стає участь Люби Калиновської у культурному житті містечка, що знову ж таки відповідає громадівській концепції. "Збираючи матеріали для українського словника, займаючись етнографією, записуючи різні обряди, легенди, перекази, казки, прислів'я, вивчаючи народну етику і звичаєве право, влаштовуючи театральні вистави і концерти (курсив наш. – Л. Б.), громадівці розвивали політичний виднокруг звільненого з кріпацтва селянина, "робили з мужиків народ" (В. Стефаник)" [4, 18].

Люба бере участь у роботі любительського "хлопоманського" гуртка: "Хто сказав би, звідки й як склався гурт любителів, котрий почав грати спектаклі, для того щоб на зібрані гроші завести в місті бібліотеку. Де вона й вродилась, тая бібліотека!" [5, 151]. Таку ж діяльність, до речі, намагаються зніціювати і герої комедії Олени Пчілки "Світова річ", коли Стасенко говорить Саші, що у місті "нема пунтної бібліотеки, а тільки якісь мишачі недоїдки!": "Так отже, Олександро Михайлівно, давайте заложимо новий краєугольний камінь просвіти в рідному городі! Ставайте до спілки!" [5, 393]. Разом з іншим героєм, різночинцем Голубом, він хоче завербувати її у актриси: "Зберемо гроші й так: от якого-небудь "Ангела доброти" або "Вспышку у семейного очага" ушкваримо, та й шабаш. А то ще українську, ще з тими співами та всяким клопотом" (курсив наш. – Л. Б.) [5, 394].

Герой оповідання "Біла кицька" пан Микола теж до одруження захоплювався українськими піснями та виставами [5, 171]. Українські ноти хоче купити, щоб продемонструвати свою "прогре-

сивність" перед молодими паничами і героїня оповідання "Чад". Однак гроші на ноти з легкістю при першій же нагоді тратяться на стрічки та всякі жіночі дрібнички.

Як бачимо, маленькі культурницькі заходи є тим випробуванням на націєсвідомість (і в результаті на шляхетність), яке витримують не всі герої Олени Пчілки, відповідно розплачуючись за це у подальшому, як герой "Білої кицьки", котрому дружина забороняє "хахляччину", театр, зустрічі з друзями-однодумцями і хоче зробити з нього "машину" з добування коштів для родини.

Поїхавши навчатись медицини у Швейцарію (у Росії жінкам доступ до такої освіти був закритий), героїня "Товаришок" старанно здобуває знання, плануючи, на відміну від своєї землячки Багрової, повернутися в Україну і там працювати на благо простого народу. Така "свята наївність" героїні навіть у найближчого оточення Олени Пчілки викликала подив. В. Агеева зазначає неприхильну оцінку М. Драгоманова, "який вважав повість Олени Пчілки "Товаришки" "неправдивою", взятою не з життя, а з авторської фантазії" [1, 37]. Однак якщо врахувати принцип шляхетно-лицарського служіння ідеї (народне благо), то стає зрозуміло, що авторка свідомо творить *ідеальний образ* жінки-лицаря, а найголовніше, показує, що таке служіння народу не потребує якихось колосальних надзусиль, але, безумовно, має бути по-сковородининськи усвідомленим.

У Цюриху Люба зустрічає земляків-українців – жартівника Кузьменка і розважливого Корнієвича. Уже при першому знайомстві постає (хай і жартома) питання національності, що підтверджує думку А. Гуляка про те, що, на відміну від своїх літературних попередників, "для Олени Пчілки фактор національний є найважливішим. Він переважає і соціальний, і духовно-ідейний" [4, 267]. Кузьменко, знайомлячись з Любою, так говорить про себе і Корнієвича: "Ми от з Корнієвичем якраз на рубежі гетьманської Полтавщини і Слободської України: я з полтавського боку, а він з харківського. Ну, що, Корнієвичу, як там? *Швидко вже перекацається ваша Слободська Україна? Га?*" (курсив наш. – Л. Б.) [5, 171]. Ледь помітними штрихами наголошує авторка на національних почуттях українців (і водночас великих суспільно-історичних проблемах). Коли студенти збираються йти гуляти, "Корнієвич кликнув пройти ще на Nohe Promenade.

– Се тут найбільша *козацька* променада з тими тополями! – мовив він.

– А се правду Слободська Україна каже! – гукнув Кузьменко. – Ті тополи іменно щось *козацьке* в собі мають!" (курсив наш. – Л. Б.) [5, 173].

Не можна сказати, що студенти-українці тримаються осібно, однак елементи усвідомлення своєї самотності й (неясне для Люби, але вочевидь ясне для Кузьменка) прагнення відстоювання її чітко простежується у наступному епізоді. Знайомлячись із Любиними компаньйонками, Кузьменко розповідає, що в нього два імені: Аполлон і Микита. Каже, що в нього "мамаша з панського роду Рабаза". Тому і назвала дитину Аполлоном. А батько охрестив по-своєму. Мати була в істеричі, але "хреста не одміниш! Так і зосталось!.. Мати на тім і здобріла, що, було дає мені хоть різні тендітні поменшення: "Коко", "Тоток"...". А батько дуже мене любив Микиткою. Сміється, бувало, завжди й рекомендує мене: "Аполлон, у святому хресті – Микита! От і ви, ясна панночко, вибирайте, що хочете: чи Аполлона, чи Микиту Степановича! Всі сміялись, найпаче панночки. Далі Білосельська зауважила: – Тільки ж чого ви кажете "Микита"? У всякім разі, "Нікіта"!

– Авжеж, звичайно, Нікіта, по самому вже найпростішому! – дала й Песцова. Хохли засміялись. – Ну, ну, гаразд, Мікіта Степаніч!" [5, 175–176].

Тут слід зосередитися на двох моментах. Намагання росіянок-колеганок "окультурити" українського "Микиту" насамперед має досить серйозний підтекст. Масштабна русифікація кінця 60-х років XIX ст., забезпечена урядом економічно, призводить до того, що "російська національність сама по собі вивищувала росіянина над іншими і надавала йому всяких пільг, незалежно від того, чи заслуговує він їх, чи ні. В. Антонович розповів цікавий епізод, що трапився з ним і Т. Рильським під час їхнього "ходіння в народ": "Одного разу, – пише він, – я обернувся до одного такого розкольників з питанням: "Хто він єсть і яке має право допитувати паспорта, і коли він сотник, то чому не носить бляхи?" На се він мені відповів: "Сотський не сотський, а все рівно, що сотський, потому что я русскій"" [3, 24–25].

Цікавим у наведеному епізоді з "Товаришок" є ще один аспект. У протиставленні імен – аристократичного Аполлон і мужицького Микита – "зашифровано" набагато глибше протиставлення, ніж здається на перший погляд. Ім'я бога сонця, мудрості й мистецтва Аполлона підтекстом своїм має "нищити" (apollumi) [8, 35], а от Микита (Никита) – "перемагати" (nikaо) [8, 68]. Отже, авторські симпатії читаються тут досить прозоро.

Обіграння імен – один із найулюбленіших художніх прийомів Олени Пчілки, який додає окремим образам та епізодам додаткової ідейної глибини. Так, зокрема, у тих же "Товаришках" Люба Калиновська, повернувшись з-за кордону і почавши працювати сільською лікаркою, вчитиме двох хлопчиків: сина фершалки – *Гришу* і

сина її служниці Меланки – Грицька. "Поприходять же обидва хлопчики, Гриша і Грицько, Люба їм обом потроху букви, наклеєні на картоні, показує, вже вони й пізнають їх, або дасть самим пописати олівцем, – і того не цураються хлопці! А вже як часом Люба розгорне яку книжку з малюнками та почне показувати та розказувати, то в хлопчиків аж очі грають! Жвавий Гриша хутчій розуміє, але й Грицько як подумає, то теж, видно, розбирає, дарма що мовчки слухає!" [5, 228].

Полемічна спрямованість цього епізоду очевидна. На початку твору, коли Люба, Раїса Брагіна (ідейний Любин антагоніст) і Костя йдуть на залізничну станцію, між ними розгорається дискусія про народ. Раїса заявляє, що не знає і не хоче знати цього народу: "Кожен індивід з того народу, по-моєму, може не більше викликати інтересу, як інша ростина! Живе чисто *ростинним* (курсив наш. – Л. Б.) життям!". "Подивіться он на того хлопчика й дівчинку, що лежать там на верху воза: чим вони одмінні од тих же снопів? Нерухомі, з безсмыслним поглядом! Або й цей господар, з котрим ви так щиро привітались, у найліпшій разі може бути порівняний з своїм волом: одні процеси життя – і фізіологічного, і інтелектуального!" [5, 160]. І коли Кость говорить, що обов'язок інтелігенції "піднести" і "розвивати" світогляд народу і "його інтелектуальну силу", то Раїса переконана, що прогрес – лише для "меншини", а не для маси, і не можна примусити "меншину" "стати на півдорозі і зайнятися переживанням укупі з волами, з незмысленною масою" [5, 161]. Епізод з Гришею і Грицьком якраз і розвінчує думку такою, як Раїса, відірваного від народу дворянства, про інтелектуальну неспроможність селянства.

Змістовий потенціал імені обіграно і в оповіданні "Збентежена вечеря", написаному як відгук на події 1905 р. Гости (сусідські пани, офіцер і слідчий) сміються з імені селянського хлопчика Омелька, якого мама послала понести вечерю хрещеній, пані. "Господи! Як вони перекручують імена! – дивувалася гостя-поміщиця. – О! Ви не можете собі здумати, як перекручують! – покликнув слідователь. – Омелько, Оверко, Ївга, Вівдя... А які прізвища в їх бувають! Господи милосердний, які прізвища!" [5, 340].

Маленький герой, ставши мимовільним свідком наруги над його вечерю ("бабушка Клавдія Платонівна" і гості брідливо зупиняють господиню, яка хотіла пригоститися кутею), кидає у вікно щойно одержаного від пані п'ятака. "Подлі вони, лихі, – думало хлоп'я, – осміяли, назнущалися! Регочуться! А чого? Ми з їх не регочемось! Адже як пані прийшла до нас, то мати не знали, куди й посадить, і вітали, й приймали, давали дітям і оріхів, і меду, що

дід принесли. А вони в себе тільки сміються та лаються" [5, 350]. Розповідаючи про пригоду дома, "Я їх ще й битиму, як виросту! – правив своєї хлопчик" [5, 351]. Надією на соціальні зміни наповнені слова бабусі: "Годі, моя дитино, не кажи такого!.. Поки ти виростеш, то, може, буде вже іначе. Хіба ж таки довіку не буде правди на світі? Та вона ж таки колись настане!" [5, 350].

Особливістю порушеної в оповіданні теми, як зазначає А. Гуляк, є все глибше засвоєння, більш чітке відтворення пробудженої *самосвідомості* народу, розуміння свого права на місце в житті, на недоторканність своєї гідності. Її селяни-герої – це не ті затуркані й покірні раби, якими звикли помітувати всякі людські п'явки. Вони не плачуть від безсилля і бідності, не мовчать при спробі принизити їх людську гідність. "Люди розумнішають... До іншого подумуються!.. От і з паном все тепер іншу раду дають!" – говорить Хведір Павленко, твердо переконаний, що пані не потребує мужицької вечері" [4, 276].

"Погорда Омелька до того панства, – писав Д. Донцов у статті "Мати Лесі Українки (Олена Пчілка)", – це не звичайна у нас – ненависть хирлявих, звихнених задрісників до сильних, а погорда раси, певної своєї здоровості, вищості моральної, до збанкрутованої кляси, готової вже до уступлення. Ненависть не здоли вгору, а згори вділ. Відношення письменниці до соціально-покривдженого – не розчулений жаль до нього, а симпатія з ним за відвагу його, того хлопця, який мститься за зневагу, шпурляючи назад панам, крізь збиту шибу, отриманого у Свят-Вечір п'ятака... За цей жест і любить вона того свого Омелька, не за його лахи і кривду..." [4, 277]. Залишається додати, що саме ім'я героя Омелько, Омелян – знакове, бо означає "суперник, учасник змагань" [8, 75].

Цікавим є й обігравання прізвищ героїв в оповіданні "Артишоки", де у вимушеному, але пристрасному двобої за заїжджого жєниха, російського купця Хомутовника сходяться дві збіднілі панські сім'ї – Своїські та Наські. І коли чванькувата Своїська незрозважливо подає на обід-сватання артишоки, розцінені сватом Хуторенком (теж не менш промовиста дефініція!) як панський "гарбузик" (відмову), то хитра Наська, підступно зігравши на великопанській пихатості Своїської, таки зуміла захомотати вигідного жєниха. "Не заважає всякі звичаї знати та й пам'ятати про них, не цвіркати людям у очі!" – урезонює Своїську її чоловік, та надто пізно.

Саме в "Артишоках" Олена Пчілка порушила ще одну проблему, пов'язану з національною ідентичністю, – ставлення до народної мови. Розорене дворянство, яке давно "втратило обов'язковий для

панського статусу атрибут: гроші і маєток" [4, 271], панство, у якого тільки й залишалось, що станова пиха, мусить з економічних причин звертатися до "мужицької" мови: "Але за яким часом розмова стала спільна і перейшла на спільно-гарячу тему – на тютюн. Інакше не могло бути! Тютюн хоч був зовсім без ціни і хоч тепер зовсім не стоїло ним займатись, але й сього року тютюн не переставав бути надто цікавою річчю для обивателів. Так, власне, засіваний в тих сторонах плебейський тютюн, продукт самої мужицької потреби, був живою темою дум і розмов, спогадувався у самих навіть панських світлицях! І самі панські уста (навіть дамські) раз у раз вимовляли такі неблаговонні слова, як потерть, папуша, махорка, – і то так-таки без перекладу! Для тих, кому цікава історія нашої мови у вищих ободах (там, де нею "не владеют"), треба додати, що уживалися без перекладу і такі слова, як "перезимок", "збірка", "пасинкувать", "одвологнуть"! Старалися, правда, скільки можна облагородити ці слова і говорити "зборка", "пасінковать", "отвологнуть"; однак інших слів, як, наприклад, "папуша", нічим не можна було облагородити! А тим часом се термін, що ж зробиш! Коли ж для кого сама річ така жива, то приймається й термінологія! Так було принаймні з тютюном..." [5, 312]. Саркастична сцена вимушеного звернення панства до низьких тем і низької мови дуже добре аргументується. У "Товаришках" ота доконечна потреба і розуміти свій народ, і служити йому артикулюється у запальній дискусії між Раїсою, Любою та Костем, який вважає, що освічений клас має вести "за руку й того, хто одстав, ослабши на який час!

– Інакше може вийти, – додала Люба, – що той, хто піде вперед сам, зоставить за робою безодню!

– І нехай! – з упертим усміхом мовила Раїса.

– *Се не має смислу! – завважив Кость. – Голова одрізана од тіла!.. Нащо ж давати розростатись тій безодні, у котру вам самим, може, стане коли-небудь страшно заглянути – і в вас самих завернеться голова?*" (курсив наш. – Л. Б.) [5, 161]. У цьому і полягає загальна загроза денационалізації дворянства, як зазначає Олена Пчілка. Не можна, відвернувшись від свого народу, зберегти себе.

Ставлення до національної мови у повісті "Товаришки" розглядається з позицій свідомого освіченого дворянства. Навчаючись у Відні на акушерських курсах (усвідомлено здобуваючи додаткову спеціальність), Люба Каліновська у ресторані "почула ту мову, котрої вона не чула так давно і всього менше сподівалася почути тут. Паничі між собою говорили по-руськи, та коли б по-руськи в розумінні по-російськи, а то по-малоросійськи, як зважила в своїй думці Люба; і ще коли б ті хлопці примішували жартома по скіль-

ка малоросійських слів, а то так цілком однією мовою говорили і так вільно, так просто. "Що це таке?" – міркує Люба. Інші слова й звороти здаються їм чудними, – чує вона "переконання", "відносини", "ся починає", "буду мусів", – а все ж спільна мова таки малоросійська, що чогось аж серце похвачує" [5, 216–217].

Знайомство із Бучинським, студентом-галичанином, русином, спонукає Любу до гарячкових роздумів. До речі, це знайомство певною мірою має автобіографічний характер. Коли Олена Пчілка на початку 1870-х рр. повертатиметься додому від брата М. Драгоманова, у Відні, за його дорученням, мала "передати листи галичанам-січовикам" [4, 233]. Згодом у "Спогадах про Михайла Драгоманова" вона напише, що "до тієї пори ніякого виразного враження про них я не мала, бо не зустрічалась із ними, коли вони приїздили у справі переговорів з "Правдою". Тепер особливо я зазнайомилась щиро з Мелітоном Бучинським. Бачилась з Окуневським, Гриневичем, Білинським. *Бучинський* (курсив наш. – Л. Б.) і його приятелі – це були перші знані мені активні українці-галичани" [4, 233].

Любу вражає "європейськість" Бучинського: "...вигляд Бучинського був далеко елегантніший, ніж російських студентів: високий лискучий циліндр, білі стрімкі комірці, складне чепурне убрання, старанніше пригладжені волосся й уса, галантна манера – в усьому тому видно було європейця; але знов, коли Люба приглядалась до того добродушного обличчя, до того простого щирого погляду сірих очей, щось таке своє, рідне повівало на її самотню душу. Найпаче ж та мова!" [5, 218]. Любі важко говорити, іноді "мусила переходити на російську мову... Вона так одвикла од малоросійської мови! Хоч вродилася в ній, зросла в ній... Але ж у Цюріху Люба так мало чула й вживала її, навіть у своєму ближчому товаристві. Часом, було, говорять з Кузьменком або й з Корнієвичем по-своєму, але й то так, у жартливій звичайній бесіді, а як тільки, було, переходять на поважніші речі, так зараз і мова міняється – переходить на російську...". Їй соромно і досадно: "Чого ж він уміє, а я ні! Вони виробили собі свою мову і для культурної потреби, а ми? Переходимо зараз на російську, коли заводимо поважнішу бесіду! Так не гоже!" [5, 219].

"Просвіта", "напрямок", "враження", – підкреслює Люба в думці вирази Бучинського, котрі їй здаються такими новими і через те мовби чудними, принаймні Люба не зважається говорити їх сама, – а однак що ж тут такого чудного? – думає вона далі. – Чому ж би не вживать тих слів? Чого ж кінечне казати "просвіщеніє", а не "просвіта", "впечатленіє", а не "враження"? Тільки тої й переваги, що до тих російських слів ми при звичаїлись! Нас надломлює школа, книжка; але й сей проходить школу, ще більш чужу, ні-

мецьку, однак же він не кидає свого, пильнує, розвиває. Тут чується міцна тенденція, міцніша, ніж оте полтавське українофільство, котрого відгомін доходив до Люби перед виїздом у Цюрих, котре кинуло якесь проміння на Кузьменка з Корнієвичем" [5, 220].

Усвідомлена Любою ідея братерського єднання галичан і українців надає їй "міцніших національних переконань", за які вона щиро вдячна товаришеві [5, 220]. Коли ж до Люби-лікарки приїздять Кузьменко і Корнієвич, дискусія про галицьку мову і мову Східної України розгортається на іншому рівні. Не погоджуючись зі словами Кузьменка: "Се літературщина! Я шаную саму тільки народну мову!" [5, 236], Люба замислюється. "Устами своєї героїні Олена Пчілка проголошує свої погляди на народ з усіма його верствами і проявами, на національне життя, українську мову і літературу. Не поділяючи твердження деяких її сучасників і насамперед свого брата М. Драгоманова на українську мову і літературу як на такі, що придатні тільки для домашнього вжитку, Олена Пчілка недвозначно заявляє: визнавати тільки народну мову і селян за народ – значить звужувати поняття народність..." [5, 263]. Люба Калиновська із запалом мислить: "А Кузьменко дурниці провадить! Штучність, літературщина, признаю саму тільки народну мову... Що за узька народність, що за узький націоналізм! Се – понижати свою народну гадку, обрікавши її стояти вічно лиш на одному ступні первісному! І коли так судить об мові, то треба те ж саме розважати й у сьому: значить, і хисту національного не треба розвивать, – ні музики, нічого, – нехай буде все тільки на ступні первіснонародному; значить, і науки не посувать, досить того сітогляду, який має наш простий чоловік! Се ж нісенітниця! З таким націоналізмом можна тільки закиснути на місці... Ну, бери елементи народні, не цурайся їх, але утвори з них якомога ширшу, кращу будову – і се піде на користь тому ж самому народові! Нащо ж одрізнять його непереступною лінією від інтелігенції, котра пішла вперед? Ні, той кузьменківський націоналізм в найліпшій разі може привести лиш до плачу над лихою минулою й минає. Не плакати треба і не топтатися на одному місці, котре йде з-під ніг, а діло робити!" [5, 239].

Доречним буде нагадати, що у своїй редакторській статті "Наша літературна мова", опублікованій у журналі "Рідний край" (1909, № 3), Олена Пчілка висловлює таку думку: "...літературна наша мова, рівняючи до інших, не вироблена, немовби ще не готова до вжитку літературного: мовляв, "не стає слів", нема виразів, відповідних письменницькому вжиткові. Коли-ж тепер ми до значної міри порівнялися з іншими літературами, коли маємо навіть періодичну печать, коли маємо писати по українські про всі справи

"вищого розбору", включаючи туди й публіцистику, й політику, – то нам тим більше "не стає слів", у нас тим більше не знаходиться відповідних виразів. І приходиться тих слів, тих виразів десь брать... Уживають наші письменники нових слів, так званих неологізмів.

Само по собі се явище зовсім природне, і у всіх інших літературах воно не викликає ніякої догани. Навпаки, навіть у підручники історії літератури французької, німецької, або хоч би й московської, увішло признання яко заслуги которогось письменника, коли він працював для поширення мови своєї літератури... Звичайно, так мусить бути і в нас. І наша літературна мова не має зоставатися чимсь закостенілим, задублим в одному стані, – вона має право поширюватись" [6].

Цікавим моментом "поширення мови" у більш розлогому плані є видавничо-перекладацька діяльність Олени Пчілки у журналі "Молода Україна". "Вивчення іноземної мови та перекладацька діяльність українського письменства зумовили появу того естетичного пульсу, без якого немислимий розвиток літератури будь-якого народу, тим паче українського, що заявив про себе значними культурно-мистецькими надбаннями. Європеїзація української літератури через переклади, за яку ратував свого часу ще П. Куліш, а Драгоманов звів у систему – не тільки усвідомлення культурно-історичної необхідності перетворення мистецьких досягнень інших народів у набуток рідного народу, а й відповідь на шовіністичні заборони на переклади українською мовою як непридатною для цього" [4, 83]. Онайомлення маленьких читачів з перекладами творів не лише М. Гоголя, М. Лермонтова, Л. Толстого, а й Ч. Діккенса, О. Уайльда, Дж. Свіфта, А. Доде, С. Лагерльоф та ін., а також з українськими віршами, байками, казками виконує, по суті, колосальну функцію: виховання у маленьких українців почуття *рівності з іншими народами* (ви – рівні серед рівних). Принагідно зауважимо, що політика "Рідного краю", адресованого дорослому населенню, інша: необхідність усвідомлення *своєї інанкшності, окремішності й опір асиміляції*.

Ставлення до народної мови пов'язане зі ставленням до народного фольклору. І цей аспект розглядається Оленою Пчілкою не в менш демонстративній площині, ніж усі попередні. Кричущим дисонансом лунають дві пісні у "Товаришках". Одна – на початку твору, в епізоді, коли Люба Калиновська з Костем приходять у гості до своєї компаньйонки Раїси. Віра Николаївна у Раїси співає: "Я мастіку зажгла, Я цветов нарвала, – Пріхаді на свіданье любви!" [5, 137].

Раїса Брагіна (а дід був Брага. – Л. Б.), яка так зневажливо відгукується про вірші Шевченка, бо "то зложено по-мужицькому і щось таке неприличне!", вважає, проте, за "приличне" слухати "ду-

шещипательні" куплети про "мастіку" і "свіданье любви". Натомість українська народна пісня "Молодий козаче, чого зажурився", яку вони чують по дорозі на станцію, так само як вітання "Добри-вечір!", залишають її серце цілком байдужим. І Кость дивується, що Раїсі цей "спів не говорить нічого" [5, 162].

Подібний прийом застосований і в оповіданні "Чад". Пишномовна обіцянка панни Лєни не тільки запросити колядників, а й записати колядки та навіть походити поколядувати разом із сільською мовою, виявляється порожньою балаканиною. Її запрошують на вечірку, а під час гарячкового збирання якраз і приходять запрошені колядники. "Інтелектуальні і високоосвічені" пани навіть не пустили колядників до хати. Під час загальної хапанини і поспіху лунає під вікном висока поезія про Боже народження: "Ой дивнее народження Божого сина, Його же днесь породила Діва Марія!". І щирі вітання: "Ой в ліску, ліску, на жовтім піску, Ой дай боже! Панна Єлена таночок водить, Ой дай боже!" [5, 115]. А "панні Єлені" – не до високого і божественного. То хто з них шляхетніший? – аж напрошується запитання.

Пісня, як інструмент розкриття справжньої суті героя, використана і у комедії "Світова річ" (1884), в основі сюжету якої – п'єса М. Островського "Бедная невеста". Генеральський синок Тамалій, бажаючи звабити закохану в нього Сашу, експлуатує її народницькі симпатії. Дуже промовистою є сцена розмови героїв після того, як Тамалій каже, що в українському вбранні Саша – чарівна:

"С.: А! Вам подобається українське вбрання? Сказати по правді, я сього не думала, щоб вам було до сподоби щось українське...

Т.: Чому ж! Я естетик, люблю красу, в чому б вона не об'являлась. Українське вбрання справді дуже гарне! Я, звичайно, не поділяю тих крайніх гадок, що вам хотять надати разом з убранням, але вашу думку одягатись у се убрання вважаю дуже до речі, бо при сьому виходить надзвичайно гармонічне поєднання показного убрання з надзвичайною вродою. (П., 401)". І тут же (коли вона виходить): "А дівчатко – просто чудо! .../ Вже правда, що справжня хохляцька вишенька" [5, 402].

Так само спочатку Тамалій говорить Саші, що вивчив "один дуже милий спів": "Я знову чаруюсь твоєю красою" [5, 402]. А от після розриву (він пропонує Саші вийти заміж за старого Павлуценка, а йому стати коханкою), Тамалій наспівує уже російську "Прощаюсь, ангел мой, з тобою!" [5, 466].

Пророчими виявляються слова Стасенка: "Віктор Константинович Тамалій – типичний нащадок того панського роду, що дає перевертнів, може, вже, в чотирьох колінах! Отак як ім'я в нього пе-

рекручене, так воно й само спотворене, розпаскуджене до живого серця!" [5, 395].

На відміну від своїх попередників і сучасників, Олена Пчілка по своєму трактує селянську проблему, піддаючи критиці українське панство не за багатство і розкіш, не за чини і високі посади, яких не могло мати селянство, а за відчуженість і зраду, за миршавість, анемічність, дегенерацтво, плебейство і прислужництво чужинцям. Відмежувавшись від рідного народу, відмовившись від рідної мови і традицій, вони стали смішними в очах вищого світу й огидними в очах народу. Доля жорстоко мстить таким покручам [4, 274]. Справді: "нащо ж давати розростатись тій безодні, у котру вам самим, може, стане коли-небудь страшно заглянути – і в вас самих завернеться голова?" [5, 161].

Прикладами служіння народові могли б стати й І. Нечуй-Левицький, і П. Чубинський, і О. Кониський, і багато інших. Олена Пчілка – у перших рядах цього славного списку.

1. Агєєва В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму : монографія / Віра Агєєва. – К. : Факт, 2003. – 320 с.

2. Винниченко В. Краса і сила / Володимир Винниченко ; упоряд., авт. прим. П. Федченко, авт. передм. І. Дзєверін. – К. : Дніпро, 1989. – 752 с.

3. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій / Оксана Забужко. – 3-те вид., випр. – К. : Факт, 2007. – С. 291–343.

4. Історія української літератури 70–90-х рр. ХІХ ст. : у 2 т. : підруч. для студ. філол. спец. ВНЗ / Гаєвська Н. М., Гнідан О. Д., Гуляк А. Б. [та ін.]. – К. : Логос, 1999. – Т. 1. – 614 с.

5. Пчілка О. Твори / Олена Пчілка. – К., 1988.

6. Рідний край. – 1907. – № 3.

7. Самійленко В. Твори / упоряд., авт. передм. і прим. М. Бондар. – К. : Дніпро, 1989. – 686 с.

8. Скрипник Л. Г. Власні імена людей : словник-довідник / Скрипник Л. Г., Н. П. Дзятківська. – К. : Наук. думка, 1986. – 308 с.

9. Стус В. Дорога болю : поезії / упоряд. та післямова М. Х. Коцюбинської / Василь Стус. – К. : Рад. письменник, 1990. – 222 с.

Юлія Краснікова,
асп. (Київ) УДК 007 : 304 : 070:008(477) (Олена Пчілка)

Публікації Олени Пчілки на сторінках "Газети Гадяцького земства" (1917)

У статті аналізуються редакторський досвід Олени Пчілки в керівництві гадяцькою місцевою газетою, а також її майстерність підготовки власних публікацій та спрямування авторського колективу на відображення реалій українського національного життя у 1917 р.

Ключові слова: редакція, публіцистика, тематика.

O. Pchilka's editing experience of local newspaper in Gadyach and her mastership of preparation of own publications and guiding of authors collective to elucidation of Ukrainian national life in 1917 are analyzed in the article.

Keywords: editorial board, social and political journalism, subject.

В статье анализируются редакторский опыт Олены Пчилки в руководстве гадяцкой местной газетой, а также ее мастерство подготовки собственных публикаций и направления авторского коллектива на отображение реалий украинской национальной жизни в 1917 г.

Ключевые слова: редакция, публицистика, тематика.

Про історію свого співробітництва з гадяцькою земською газетою Олена Пчілка згадувала в автобіографії, зазначаючи такі основні факти: після остаточного закриття часопису "Рідний край", що виходив під час Першої світової війни у Гадячі, місцева земська управа запросила письменницю до співробітництва в місцевій газеті, Олена Пчілка надрукувала там два оповідання українською мовою ("Золота писанка" і "Два оселедця"), згодом їй запропонували редагувати газету. Літераторка зафіксувала такі рядки: "В самому початку 1917 року я добилась офіційної ухвали земських зборів перевести газету зовсім на українську мову. Цю газету я й вела до початку 1919 року. Коли я покинула редагувати газету, то й газета припинилась. А в свій час коли загострена була національна боротьба в Гадячому, газета і я особисто на різних зборах виступала за українізацію школи, установ і т. ін." [2, 43–44]. Ці віхи в життєдіяльності Олени Пчілки підтверджує і її донька: "Газета відразу змінилася на краще і придбала прихильників невдовзі, коли було повалено царат, а з ним і всякі цензурні заборони, то О[льга]

П[етрівна] одразу скористала з можливості вільного вислову своїх національних прагнень та демократичних ідеалів" [1, 195].

Хоча цей біографічний факт – редагування "Гадяцької земської газети" О. П. Косач – є загальновідомим, але досі дослідники творчості Олени Пчілки не наголошували на її ролі в редагуванні провінційної газети, не аналізували творчу спадщину публіцистки 1917–1919 рр. Варто зазначити, що й сама газета неповно представлена в бібліотечних фондах: тільки в Науково-довідковій бібліотеці центральних державних архівів України зберігається частина номерів видання за 1917 р., у Російській державній бібліотеці (Москва) теж не вистачає багатьох номерів (зокрема з 72 до 113), подібна ситуація і в Російській національній бібліотеці (Санкт-Петербург), де виявлено лише № 1–64 за 1917 р.

Тому мета статті – визначити своєрідність публікацій Олени Пчілки на сторінках "Гадяцької земської газети", виявити їх вплив на формування національного обличчя місцевої преси Полтавщини у 1917 р.

Перегляд публікацій газети, що виходила в Гадячі з 1906 р., як правило, двічі-тричі на тиждень, найчастіше у понеділок, середу і п'ятницю, дає змогу встановити низку матеріалів Олени Пчілки, які досі широко не обговорювалися або й зовсім не згадувалися в наукових дослідженнях. Здебільшого це статті, замітки, кореспонденції, присвячені заснуванню "Просвіти" в Гадячі, українізації школи, підтримці національних починань учнівської молоді, розвитку демократичної преси, пошануванню історії міста і відродженню давніх пам'яток, підтримці політичних починань Української центральної ради тощо. Серед таких публікацій – "Українські "Просвіти"", "Ще слівце за "Просвіту"", ""Просвіти" – у нас", "На зборах духовенства й мирян", "Українська печать і тяжка праця її", "Чи се ж по правді?", "Зневага дорогому місцю", "Вечер, улаштований в пам'ять Т. Шевченка", "Що воно таке – "унія" та "уніяти"", "Український національний скарб", "Шевченковий заповіт", "Урочиста хвилина", "У кого може бути таке?", "Дорогий дар", "Вихід єпископа Парфенія", "Нове становище Української Центральної Ради" та ін. Здебільшого публіцистика підписувалася як Олена Пчілка чи криптонімом О. П.

Слід наголосити, що з появою у редакції Олени Пчілки гадяцька земська газета поступово починає змінювати мову видання (від російськомовної – до двомовної та суто українськомовної), розширює коло співробітників, які не тільки володіють рідною мовою, а й порушують актуальні питання національного життя. Так, ще на початку 1917 р. публікації в "Газеті Гадяцького земства" загалом обмежувалися звичними матеріалами в рубриках "Земская жизнь", "Местная жизнь", "Около войны", "По России", "По губернии",

"Телеграммы", "Вопросы и ответы", "Полезные советы", "Разные вести" і т. п. Сторінки газети рясніли зверненнями губернатора Моллова до населення Полтавської губернії чи закликами: "Деньги – большая сила. Дайте государству денег для победы над врагом", "Хліборобы! Везите хлеб в земство". Зрідка з'являлася інформація, як-от: оголошення про видання українського безпартійного, поступово-демократичного тижневика "Промінь" у Москві за участю В. Винниченка, М. Грушевського, С. Єфремова, М. Філянського, Гр. Чупринки та ін. (№ 4).

Перші публікації Олени Пчілки в газеті пов'язані зі створенням товариства "Просвіта" на місцевому ґрунті, поясненні його значення, історії, необхідності пропагування патріотично-національних і духовно-культурних починань. У матеріалі "Українські "Просвіти"" (№ 32) літераторка наголошувала на потребі "нести "світло" між людей", "заводити їх для науки й розумної розваги". Такі товариства працювали в Катеринославі, Києві, Житомирі, Одесі, Чернігові, допомагаючи українцям "дихнути вільно і вільними руками будувати знов те, що зруйновано". Свідомому громадянству, зокрема й сільській інтелігенції, адресовані слова: "Беріться до почесного гарного діла! Хто живе в Україні, в кого серце боліло, що вона "приспана", що всяка просвітня українська думка задушена, той знає, яка велика потреба у живій, щирій проповіді українській – словом і ділом".

Цю тему авторка продовжила в публікаціях (і навіть дискусіях) про становлення просвітньої діяльності (№ 38, 41, 43, 53, 60), згодом підтримала "молоду паросль нашого українського змисленого громадянства" у створенні українознавчого гуртка гадяцькими гімназистами (№ 41). Кілька разів зверталася публіцистка до історії Гадяча та відтворення його старовинної самобутності (№ 46–47), закликала до утвердження української мови та національної школи (№ 52, 56), вшановувала геній Тараса Шевченка (№ 48, 55). Свій виступ на святі гадяцької "Просвіти" під назвою "Шевченків заповіт" Олена Пчілка завершила словами: "Воздаймо ж хвалу тому, хтооставив нам величну науку вірно любити Україну, любити народ свій. В свій вольній, новій кличемо – слава йому!" (№ 55).

Український характер газети став поступово виявлятися і в тематично-жанровому доборі матеріалів, і в дописах кореспондентів із різних місцевостей Полтавщини. Найбільше заміток і статей, кореспонденцій і поезії подав у гадяцькій газеті Михайло Заливчий (криптонім М. З.): це вірші "Надія" і "На світанню", кореспонденції "По-новому!", "Чого це люде повеселіли?", "В своїй хаті – своя правда, і сила, і воля", "Прокиньтесь, славетні дочки України!", "Галицький митрополит Андрей Шептицький", "Рішуча хви-

ля", "З кого глузують росіяне?", "Револуція та українці" й ін. У деяких номерах матеріали підписані, ймовірно, псевдонімами Мих. Слобідський і Мих. Західний. Не без благословення Олени Пчілки друкувалися вірші та есе Миколи Арндта, М. Жажкого, Леоніда Рогальського, Василя Жарливого, В. Тарноградського, Семена Позняченка, Л. Красногорського, І. Тарасенка, п'єса Макогоненка тощо. Прикрашали місцеве видання поезії Лесі Українки ("Після вавилонського полону", "В щасливі, пречистії зорі", "Хотіла б я піснею стати", "Грай, моя пісня!", "Перша струна") та її самовідданої матері ("Співець", "Одміна", "Прощання").

Тричі у 1917 р. гадяцька газета подавала огляд української преси: спочатку йшлося про відновлення довоєнних національних часописів ("Нова рада", ЛНВ, "Шлях") і створення Товариства допомоги українській літературі та науці (№ 36), у замітці "Українські часописи" (№ 52) зазначено 16 видань. Олена Пчілка проаналізувала загальне становище періодики. Вона наголошувала на появі ("мов з-під криги, виринають, одна по одній") нових видань ("Промінь", "Стерно", "Рідне слово", "Робітничка газета") та українізації земських видань (передусім це стосувалося "Газети Київського земства"). Олена Пчілка звернула особливу увагу на мовну проблему ("важко дається мова", "треба, щоб писалося і просто, і зрозуміло, і гарно"), нарікала на "чужі слова" – всілякі "індивідуалізації", "організації", "реорганізації", "індиферентизми", "космополітизми" тощо, але в підсумку зазначала: "*Ганити* – легко, а *робити* – тяжко!" [3].

Але практика гадяцької газети показувала, що все більше дописувачів подавали свої тексти до редакції рідною мовою: "Про українську пісню" Д. Грищука, "До гадяцького громадянства" Г. Б., "Визволення України в наших руках" А. Д., "Городські вибори і недбайливість українців" Українця, "Збирайте горицвіт" Л. І. П., навіть у сільськогосподарському відділі матеріали друкувалися по-українськи – "Ярова віка на толочному полі". Листи до редакції пропонували В. Л., народний учитель Бутович, М. Заливчий із Рахівки, В. Одарченко, Т. Потапенко з с. Красна Лука, О-ко, Свій та ін. Солдат III-ко закликав військових обороняти народну волю. З часом українською мовою почали вестися рубрики ("Дописи", "Звістки", "Відділ урядовий", "Місцевий відділ") та друкувався журнал гадяцького земства.

Чимало матеріалів у газеті опубліковано без підписів, скажімо, замітки про діяльність просвітніх товариств у різних містах України, кореспонденції та інформації "Вечір гадяцької "Просвіти"", "Гуртування українців", "Нові українські видавництва", "Відгомін Українського Універсалу", цикл "Життєві жарти". Можли-

во, частина цих текстів писалася самою редакторкою. На цю думку наводить і зміст № 38 від 2 квітня 1917 р., що розпочинався святковим закликком "Христос воскрес!". У невеликій передовій статті зазначено: "На сей раз велике свято Воскресенія, Великдень, настає під час радісного Великого Дня нашого "воскресенія" громадського, – після довголітнього сна неволі й безправності. Рідна Україна – воскресла!.. Чи не радість, чи не втіха безмірна?!... Радіймо ж усі щиро, славмо радими устами наш Великдень і подаймо одно одному руки на щасливе й працьовите життя у воскреслій отчизні! – Дзвоніть же голосніше, великодні дзвони!". Про свято українських товариств, влаштоване з ініціативи Центральної ради, та резолюції, виголошені 19 березня у Києві під проводом М. Грушевського, йшлося на першій сторінці у репортажі "Українське Свято в Києві". Поруч опубліковано гімн "Ще не вмерла Україна" і замітка "Де взялося стільки українців?".

Очевидно, що редакторська рука Олени Пчілки була досвідченою і вправною, вона наполегливо гуртувала в газеті нових авторів, пропонувала нові теми, обговорювала важливі проблеми, впроваджувала в життя рідну мову. Не випадково деякі газетні виступи давали очевидні результати. Так, публікації Г. Бутовича й Олени Пчілки про відродження гетьманського замку в Гадячі знайшли відгук серед читачів-передплатників, які надіслали до газети 76 карбованців, щоб "повернуть ці гроші на святе діло охорони по своїй волі" (№ 65).

Отже, аналіз публікацій газети Гадяцького земства за 1917 р. показує, що Олена Пчілка як редактор і публіцист змогла досягнути своєї мети – перетворити газету в українську трибуну, що висвітлює важливі питання національного життя та дбає про демократичне майбутнє і культурні перспективи України. На жаль, відсутність архівних примірників, як і повного комплексу газети загалом, не дає можливості розшифрувати безіменні матеріали, встановити справжній реєстр публікацій О. П. Косач, який свідчить про силу її редакторського і журналістського таланту.

1. *Косач-Квітка Л. П.* (Леся Українка) : біографічні матеріали, спогади, іконографія / Косач-Квітка Л. П. ; відп. ред. О. Біланюк, автор проекту і вступ. ст. Т. Скрипка. – Нью-Йорк ; К. : Факт, 2004.

2. *Пчілка О.* Оповідання з автобіографією / Олена Пчілка. – Харків : Рух, 1930. – 287 с.

3. *Пчілка О.* Українська печать і тяжка праця її / Олена Пчілка // Газета Гадяцького земства. – 1917. – № 42.

Валентина Михайлюта,

к. філол. н., доц. (Київ) УДК 007 : 304 : 82-92(477) (Олена Пчілка)

Галерея портретів сучасників у художній прозі Олени Пчілки

У статті розглядаються портрети інтелігенції та дворянства, створені Оленою Пчілкою в її художній прозі.

Ключові слова: просвітницький реалізм, тип, національна гідність, громадянська позиція, служіння громаді.

The article deals with the portraits of intellectuals and the noble class created by Olena Pchilka in her fiction.

Keywords: enlightenment realism, typology, national dignity, patriotic position, to serve the community interests.

Стаття посвячена аналізу портретов інтелігенції и дворянства, созданных Оленой Пчилкой в ее художественной прозе.

Ключевые слова: просветительский реализм, тип, национальное самоуважение, гражданская позиция, служение обществу.

Творчість Олени Пчілки й до сьогодні полишена на узбіччі літературного процесу другої половини XIX ст. У радянські часи це було зумовлено ідеологічними причинами, їй лише "дозволялося" бути матір'ю Лесі Українки та дитячою ліберально-демократичною письменницею. Останніми роками з'явилися помітні наукові розвідки А. Гуляка [1] і П. Одарченка [3], стали доступними праці Д. Донцова [2], які подають постать письменниці у всій повноті вияву таланту та в суспільно вагомій значущості.

У статті пропонується аналіз галереї портретів сучасників Олени Пчілки, що реалістично відтворює тогочасну суспільну атмосферу й досі зберігає як пізнавальну, так і художню цінність.

"Її приваблювали вільні, горді патріотичні натури, готові заради високої мети притлумити сердечний біль, забути особисті інтереси і стати "з громадою на поєдинок"" [1, 243]. Ці слова правдиві щодо поетичних образів, такі особистості часто присутні у поезії Олени Пчілки. В її прозі репрезентовано інших представників суспільства. Невігластво, бездуховність, зневага до всього українського, міщанство є для письменниці неприйнятним і ворожим по суті. З цими непростими для неї людськими гріхами вона воює все своє життя, на якій би громадській ниві не працювала.

Чи не вперше в українській літературі Оленою Пчілкою зроблено повний зріз суспільства, в результаті українська нація постає не лише в обрисах Катрусь, Василин, Нимидор, а перед сучасним читачем проходить тогочасне суспільство у його повноті, неоднорідності, колоритності. Таке новаторство відразу ж помітив І. Франко, зазначивши: "...важливий поступ супроти всіх давніших наших писателів. Ви перші і досі самотні виводите в українській мові правдиву, живу конwersацію освічених людей. Досі ми її ніде не бачили: ні у Нечуя, ні у Мирного, ні у Кониського. Всі вони дуже гарно вміють підхопити розмову селянську, але розмови освіченого товариства – годі..." [5, 10].

Олена Пчілка з дитинства зростала у середовищі української інтелігенції, українського дворянства, спостерігаючи людей гідних і духовних, нищих і обмежених. У дорослому житті вона спілкується та співпрацює у повсякденні та творчості з представниками цього кола і вони вражають її як своєю людяністю та громадянською позицією, так і міщанською тупістю. Письменниця створює незабутні типи своїх сучасників у художній прозі, безжалюбно препаруючи їхні вади та невтомно відшуковуючи щось привабливе.

В оповіданні "Соловйовий спів" постає образ здібного, професійного юриста, який здобув добру університетську освіту. Замолоду він легко розслідував справу вбивства відомого всім своєю жорстокістю пана, та професійний успіх не дає йому задоволення своєю справою, а сумління гризе думка не один рік: "Що гнало мене до того висліджування?.. Чия вина була тяжча: чи того старого пана, чи Андрієва, чи... моя?" [4, 265]. Чи полегшує професійність будь-якого спеціаліста життя простим людям – цей аспект питання досліджує письменниця.

Головний герой оповідання "Біла кицька" пан Микола пише "сочинення". Це молодий учений, який любить поезію, складає вірші, він медик і працює над науковою роботою, щоб дістати науковий ступінь. Суспільною значущістю свого дослідження він не дуже переймається, науковий ступінь допоможе вирішити матеріальні обов'язки перед сім'єю.

Порушуючи вічні людські проблеми любові, сімейного життя, взаєморозуміння закоханих, Олена Пчілка пов'язує їх із важливим для неї питанням. У цьому оповіданні спостерігаємо юнака, розчарованого родинними стосунками, котрий не розуміє, як він міг дозволити так легко обплутати себе павутиною сімейного життя. Дивлячись на молоду дружину, він бачить разючі зміни: "Страх, яка зміна у всьому! В такий короткий час така страшна зміна..." [4, 292]. Та змінилася дружина не лише зовні.

Лакмусовим папірцем для письменниці у виявленні як суто людських, так і громадянських якостей людини є ставлення до українського питання, до рідної мови та до простої людини. Проблема мови є органічною для Олени Пчілки і, як правило, є у кожному оповіданні, про що б там не йшлося. Пан Микола пригадує, як у період залицянь вони разом відвідували український спектакль і молода дівчина захоплювалась чудовою грою акторів, українські пісні називала райськими, дякуючи за ці нові відкриття у своєму житті. Тепер же вона й чути не хоче про відвідини українського театру, вважаючи подібні захоплення дурницями. В один ряд заримуються панною Марусею інтереси свого чоловіка до українського та наукові дослідження із собаками: "собаччина" та "хохлачина".

Особливою ознакою прози Олени Пчілки стає творення типів – узагальнених образів, характерних для її сучасності. Типову галерею провінційного панства подано і в оповіданні "Артишоки". Збіднілі чванливі дворяни Свойські хочуть вигідно продати свою красуню-доньку Олімпію, бажаючи поправити таким чином занедбані матеріальні справи сім'ї. Задля цього їм треба поріднитися з представником нового покоління "аристократії грошей" – купцем Степаном Хомутиновичем. Кількома штрихами, однак досить виразними, змальовано їхніх заздрисних та обмежених сусідів Наських, котрим зі сватанням пощастило більше, ніж Свойським. Письменниця викриває це зарозуміле панство, яке зневажає простих людей, їх звичаї – "якісь мужицькі забобони", і врешті-решт стає жертвою власної погорди.

Українська мова для панів є мовою мужичою, всі вони говорили "по-панськи", тобто по-російськи, як у "Збентеженій вечері", так і в "Артишоках" чи у "Білій кицьці".

В оповіданні "Збентежена вечеря" спостерігаємо інший відтінок у зображенні дворянства, яке вважає себе суспільною елітою. Мати Омелька збирає різдвяну вечерю його хрещеній матері, пані, у якої вона служила. Вона щиро вдячна пані за те, що та поблагословила її на шлюб, подарунків надавала, держала сина до хреста. Та й тепер при зустрічі завжди запитає про свого хрещеника, добрим словом обізветься і на Великдень писанку гарну дає. Перед чоловіком вона відстоює свою куму: "А що ж таке, що пані? Хіба як пані, то вже й не людина?" [4, 334]. Пані приймає Омелька, але оскільки серед панства спілкування з простими людьми (селянами) не є правилом гарного тону, то пані приходить нелегко серед свого товариства, воно засуджує її за прихильність до селянської дитини. Олена Пчілка за допомогою промовистих деталей передає невпевненість пані у правоті власної поведінки. Та вагається, подарувати карбова-

нець чи п'ятак, їсти чи не їсти кутю, яку приніс хлопчик. І хоча вона стверджує, що любить просту кутю, але дуже швидко оточення змінило її переконання не лише стосовно селянського гостинця, а й щодо прихильності до мужиків.

Світоглядна позиція письменниці – народництво – позначається на симпатії до селян – і це виявляється у творчих прийомах. Як правило, зовнішня краса протиставляється внутрішньому убозтву панів. Пані з оповідання "Збентежена вечеря" характеризується як "...іменно молода і гарна: була вона біла, ніжна і струнка, як тополя" [4, 337]. Панна Олімпія із "Артишоків" має гарний смак: "...чуть-чуть бузкова барва того убрання надзвичайно подобала до ніжно-блідого обличчя Лімпочки, так само як її присадистий крой – до її тонкого гнучкого стану" [4, 310].

У творах Олени Пчілки класовий принцип у відображенні суспільства не є концептуальним. За це радянське літературознавство звинувачувало її в обмеженості ліберально-демократичних поглядів. Звичайно, героями її оповідань є й пани, й селяни. Вона доскіпливо придивляється до своїх сучасників, до власного оточення, та, на жаль, їй важко знайти серед них привабливих людей. В оповіданнях "Товаришки" та "Золота писанка" такі постаті з'являються: це "нові" люди, молодь, яка усвідомлено обирає шлях служіння власному занедбаному народові. Олена Пчілка твердо переконана, що насамперед служити народові мають сільські лікарі та вчителі, котрі покликані своєю професією допомагати та давати освіту людям.

"Коли б ми і вважали, що світогляд нашого народу, його інтелект та сила нижчі, ніж у нас, не такі розвиті, то наш обов'язок піднести їх, розвивати" [4, 161], – авторське переконання передано устами героя. Літературознавці сходяться на тому, що оповідання "Товаришки" має автобіографічні елементи, Люба Калиновська багато в чому нагадує Олену Пчілку, батько головної героїні пан Василь Калиновський взяв багато рис від батька письменниці.

Раїса Брагіна, її мати та рід, що "бундючився та удавав з себе аристократів", виписані в тексті насиченими густими барвами. Їхні образи значно розширюють коло українського дворянства, подане в творах Олени Пчілки. Краща доля народу не турбує цих людей, вони пройняті лише думкою власного добробуту. Нове покоління інтелігенції, на думку літературки, покликане виконувати важливу суспільну місію просвіти серед народу, саме такі люди є привабливими для письменниці та невтомної громадської діячки, саме вони формують майбутнє нації.

Творча спадщина Олени Пчілки належить до традиційного реалістичного письма, і хоча багато дослідників вважають, що модернізм, який наприкінці XIX ст. домінував у Європі, жодним чи-

ном не позначився на творчості авторки, на нашу думку, це не зовсім правильне твердження. Новий на той час напрям у літературі все ж виявляється в цікавості письменниці до внутрішнього світу людини, що передається через внутрішній монолог персонажів. Вона орієнтується на інтелектуалізм героїв та європеїзм як спосіб мислення. Споконвічний пріоритет українського письменства, "земля" втрачає позиції щодо нової прерогативи – "освіта". Освітою переймаються тепер не лише творчі та благородні натури, що прагнуть покласти своє життя на оltар служіння високій меті. Прагматична "мамаша Раїсина" розраховує, що її донька "вернеться значною між іншими панночкою, ученою, – тепер се в моді, хто знає, може таким побитом Раїса знайде своє щастя!" [4, 152].

Як несподівано бачити українських дівчат на німецьких вулицях, в університетських аудиторіях, та Олена Пчілка пише про це як про буденне явище свого часу. Сучасне їй суспільство, зображене в художній прозі письменниці, подано неоднорідним, поліфонічним. Портретна галерея авторки видається багатою та різноманітною. І в цьому розумінні твори Олени Пчілки є новаторськими й значущими серед письменства другої половини XIX ст.

1. Гуляк А. Олена Пчілка (Ольга Петрівна Драгоманова-Косач) / А. Гуляк // Історія української літератури 70–90-х років XIX ст. : у 2 т. / Гаєвська Н. М., Гнідан О. Д., Гуляк А. Б. [та ін.]. – К., 1999.
2. Донцов Д. Мати Лесі Українки (Олена Пчілка) / Дмитро Донцов // Дві літератури нашої доби. – Львів, 1991.
3. Одарченко П. Славна дочка українського народу Олена Пчілка / Петро Одарченко // Зб. вибраних ст. – К., 1995.
4. Пчілка О. Твори / Пчілка О. ; упоряд., авт. перед. і приміт. Н. О. Вишнеvsька. – К., 1988.
5. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К., 1986. – Т. 49.

Наталя Сидоренко,
д. філол. н., проф. (Київ) УДК 007 : 304 : 070(477)(09)(Олена Пчілка)

Публікації Олени Пчілки на сторінках одеського журналу "По морю и суше"

У статті аналізується зміст та "український контекст" одеського журналу "По морю и суше" 1895 р., розглядаються твори Олени Пчілки, вміщені в цьому часописі, а також ймовірність авторства дописувача, схованого за криптонімом О. П.

Ключові слова: журнал, криптонім, оповідання, Олена Пчілка, Олексій Маркевич.

The article deals with the Ukrainian context of the magazine "By the sea and on the land" (Odesa, 1895), gives the analysis of the publications of Olena Pchilka, as well as interpretations of using cryptonym O. P.

Keywords: magazine, cryptonym, short novel, Olena Pchilka, Oleksiy Markevych.

В статье анализируется содержание и "украинский контекст" одесского журнала "По морю и суше" 1895 г., рассматриваются произведения Олены Пчилки, напечатанные в этом журнале, а также вероятность авторства, скрытого под криптонимом О. П.

Ключевые слова: журнал, криптоним, рассказ, Олена Пчилка, Алексей Маркевич.

Шотижневий журнал "По морю и суше" (з ілюстраціями та додатками) виходив у кількох містах Російської імперії наприкінці XIX ст.: у Петербурзі, Києві та Одесі. Різноманітними були відділи цього періодичного видання: передові статті, місцеві огляди, наукові новини; листи з-за кордону, Петербурга й Москви; огляди преси; хроніка столичного, місцевого і провінційного життя; відголоски, курйози; вісті й чутки; нотатки мандрівників, морські оповідання і спогади тощо. Широко представлені тут художні публікації (романи, повісті, оповідання, вірші), критика й рецензії, новини літератури, мистецтва, театру, музики, спорту й мод. Не залишився журнал без фейлетону, "маленької злоби дня", довідкового відділу, відповідей редакції та оголошень. Редакція зазначала, що журнал можна придбати й передплатити в Одесі, Варшаві, Керчі, Кишиневі, Києві, Миколаєві, Полтаві, Харкові, Ростові-на-Дону, Тифлісі.

© Сидоренко Н., 2010

Неодноразово передплатники часопису могли розраховувати на цінні премії, як-от у 1894 р. – книгу "Єгипет і Палестина", нариси й малюнки Путника (М. Лендера, автора книг "Волга", "По Чорному морю", "Босфор і Константинополь") із картою, а також ошатний "Календар" на поточний рік.

Редагування журналу переходило з рук у руки, але найбільшого розквіту часопис зазнав у 1895 р. Саме у цей час визначилося загальне "обличчя" видання: щонедільний випуск відкривався портретом видатної особистості, друкувалося чимало подорожніх заміток, з'явилися художні твори українських літераторів (зокрема Т. Шевченка, П. Грабовського, А. Кримського, Олени Пчілки), значно розширилася тематична та жанрова палітра публікацій, а також географія провінційних новин і діапазон авторського колективу.

Наприклад, у 1895 р. на обкладинці журналу "По морю и суше" подані портрети видатних письменників М. Гоголя, Т. Шевченка, П. Гулака-Артемівського, літератора і вченого М. Костомарова, історика В. Антоновича, професора О. Маркевича; одеського міського голови, дійсного таємного радника, філантропа і мецената Г. Марзлі; економіста, правознавця і державного діяча М. Бунге та ін. Поряд із природничо-історичними, науково-популярними та подорожніми нарисами, присвяченими "екзотиці світу" ("Гіпотеза Дюфрена про космічне походження Австралії" П. Злотіна, "Упсала" Ю. В-ського, "Потойбічне життя у різних народів" Валеріанова, "Корея" А. Кіркхофа, "Поїздка в оазу південної Аравії" Оскара Баумана, "Гірські таджики", "Нарис Абіссинії" А. К., "Східно-сибірські малюнки" А. Поліщука, подорожні листи з берегів Темзи та з Нью-Йорка Л. Бич-Богуславського), друкуються замітки, описи й оповіді про українські традиції, історичне минуле, археологічні та природознавчі нотатки, літературно-критичні огляди. Це зокрема подорожні замітки "По Галичині" та "Від Одеси до Умані", стаття "Еміграція галицьких русинів", замітка "Періодична преса в Австро-Угорській Русі", повідомлення "Про пам'ятник І. П. Котляревському в Полтаві" та "Пам'яті І. П. Котляревського"; огляд малоросійських вистав у Києві, сценічної діяльності трупі М. Кропивницького; українські постановки у Казані; бібліографічні та музичні огляди, в яких згадувалися "Пісні і співи" на музику М. Лисенка, "Букет із малоросійських мелодій" Л. Малашкіна, "Пісні кохання" М. Чернявського тощо.

Двічі одеський журнал переддрукував нариси з російських видань: "Малороси в Уфимському краї" (із "Уфимских губернских ведомостей") та "Диво Малоросії" – про Софіївський парк (із "Курского листка"). Активним дописувачем був Є. Чикаленко (криптонім

Е. Ч.), який постійно подавав свої "Листи з Ананіївського повіту", розповідаючи про вирощування злакових культур на півдні Росії, експорт пшениці з Америки та перспективи сільського господарства на батьківщині. Місцеві автори повідомляли про передбачення погоди, народні читання в Києві та Одесі, історичне минуле степового краю, побут Причорномор'я. Своєрідні фізіологічні нариси "В одеському підземеллі" (шахта, казарма, вертеп, базар та ін.) написав П. В-ко. Цикл оповідань із життя сільського учителя та школярів подав П. Остаповський. Сторінки журналу прикрашали малюнки з поясненнями: "Запорожці в засідці" Р. Штейна та "В гостях у діда" О. Ждахи.

З великою повагою ставилася редакція журналу "По морю и суше" до літературно-наукової тематики. Так, у 1895 р. опубліковані нариси, замітки, огляди життя й творчості Т. Шевченка, П. Гулака-Артемівського, М. Костомарова, О. Маркевича, В. Антоновича та ін. Найбільше уваги заслужив Кобзар – йому присвячували свої розвідки та художні твори С. Є. (нарис "Поїздка на могилу Т. Г. Шевченка"), О. Я. (вірш "Пам'яті Т. Г. Шевченка"), О. Каневський ("Море в поезії Т. Г. Шевченка", "Т. Г. Шевченко – друг сім'ї" – про образи та висловлювання зі сфери родинних стосунків у творчості митця), двічі повідомлялося про вихід у світ ілюстрованого "Кобзаря". Професор О. Маркевич розповів про одеську зупинку М. Гоголя на шляху із Єрусалима до Москви, спогади О. Пушкіна про південь Росії подав В. Ястребов, М. Комаров звернувся до малоросійських поезій народного поета О. Кольцова. Посмертні згадки про відомих і малознаних діячів науки й культури опублікували М. Комаров (П. Гулак-Артемівський), К. Шрам (О. Грибоедов, К. Ушинський, Т. Грановський), Є. Чикаленко (П. Костичев). Тут зустрічаються імена О. Дюма, А. Міцкевича, Л. Пастера, П. Шафарика, О. Кістяківського та ін.

Саме на цьому панорамному духовному тлі з'являються на шпальтах одеського журналу "По морю и суше" твори українських письменників у перекладі російською мовою. Із підзаголовком "Із галицько-українських письменників" опубліковано ескіз "Червоний халат" Павла Граба (П. Грабовського), згодом – оповідання "Сирота Захарко" А. Кримського, уривки з поезій Т. Шевченка.

Найбільше тут виявилось творів Олени Пчілки. Десь у середині 1895 р. редакція запросила до передплати на наступне півріччя, зазначаючи ті публікації, що вже з'явилися у світ; з-поміж них називалися два оповідання – "Танцювальний вечір" та "Золота писанка" О. П. Косач. Всього за цей рік письменниця надрукувала три оповідання та низку поезій, зокрема з циклу "Думки-мережанки"

("Перед морем голубим", "Біля моря"), а також вірш "Нагорода". Вже наприкінці року читачі одеського часопису мали честь познайомитися з оповіданням "Три ялинки: із святочних оповідей" (1895. – № 51) О. Пчілки та оповіданням "Різдво перед Південним Хрестом" Михайла Обачного (М. Косача), сина української письменниці.

Можливо, ця сторінка в бібліографії творчих досягнень родини Косачів залишається відкритою. Зрозуміло, що п'ятитомний біо-бібліографічний словник "Українські письменники" 1960-х рр. сьогодні має чимало вад, зокрема й неповноту відображення публікацій того чи іншого літератора. Власне це стосується і творчості Олени Пчілки. Хоча укладачі вказали основні поезії, оповідання, переклади, байки (навіть приповістки і водевілі, "різдвяні казочки" і "святочні оповідання", пісеньки, волинські спогади і записи "з уст народу"), які надрукувала О. П. Косач на сторінках журналів "Зоря", "Киевская старина", "Дзвінок", "Буковина", "Жите і слово", альманахів "Рада" і "Перший вінок", але між 1894 і 1898 рр. існує ніби "творча пауза" [2, 101]. Подібна ситуація ще в одному бібліографічному покажчику [3, 10], де після оповідань (Дзвінок, 1894) настає черга українських колядок (Киевская старина, 1903), таким чином, проміжні роки не позначені творчими здобутками. Тобто публікації Олени Пчілки на шпальтах одеського журналу "По морю и суше" тут не згадані взагалі.

Варто зазначити, що криптонім О. П., яким часто користується у пресі О. П. Косач, – не поодинокий на шпальтах газет і журналів кінця XIX – початку XX ст. Скажімо, в одеському часописі "По морю и суше" 1895 р. знаходимо такий підпис під публікаціями у рубриках "Нам пишуть" та "Новини мистецтва й літератури", зокрема, це два повідомлення з Києва – про жінку-лікаря (№ 7) та діяльність місцевих штундистів (№ 8), а також літературно-критичні розвідки про твори О. Купріна (№ 9) та Л. Толстого (№ 12), до яких приєднані невеликі замітки "Вигляд порогу "Невситимець" (№ 9) та "Київська музична композиція" (№ 12).

У першій публікації йдеться про пані Тальберг, жінку-лікаря, яка з благодійною метою прочитала низку публічних лекцій в університеті на тему "Охорона здоров'я жінок у всіх періодах її віку". Завершувався матеріал таким висновком: "Бажано, аби і в інших центрах учені жінки не пошкодували своєї праці для такої благородної мети. Приклад киянок засвідчує, як охоче відгукнулись би слухачки" (№ 7 – С. 10). В іншій замітці в центрі уваги – талановита пейзажистка пані Федорова, чия картина дніпровських порогів на академічній виставці викликала захоплену реакцію критики, що звернула увагу на "художню передачу одного з най-

оригінальніших і найкрасивіших явищ місцевої природи" (№ 9. – С. 6). У короткій інформації "Київська музична композиція" кореспондент повідомляє про кілька нових творів, що виконувалися на концертах під час посту (чудовий дует М. Лисенка для баритона й тенора, "витончена і сповнена глибокого почуття композиція на малоросійський текст", "віртуозна композиція" Сікарда на теми відомих малоросійських пісень) (№ 12. – С. 6).

У критичних оглядах автор детально зупиняється на змісті та художніх перипетіях твору, аналізує авторську майстерність та образи, але до творів ставиться по-різному: оповідання "Лідочка" Купріна – "суцільна невідповідність" (у творі змальовується "малоросійська трупа" та артистка Вірина – ім'я реальне), "груба, не художня мазня", "неоковирність", справді літературне збіднення" (№ 9. – С. 7); оповідання "Господар і робітник" Толстого – "рельєфні образи", художність зображення людей і природи, літературна мова, майстерно написаний твір, "оздоблений вправною рукою" (№ 12. – С. 7). Здається, що й теми повідомлення, і стиль викладу, і загальні висновки цілком збігаються з творчими настановами О. Пчілки.

Але слід звернути увагу на той факт, що на шпальтах журналу "По морю и суше" найчастіше вказуються лише псевдоніми чи криптоніми авторів: А. К., Б., С. А., Е. Ч., П. З., П. В-ко, Н. Б., В. Я., В. М., И. Л., Х. М., Либідь та ін. Можна засумніватися і в достовірності прізвищ таких дописувачів, як А. Поліщук, Б. М. Волинський, Радов, А. Каневський та ін. Як указано в "Словнику українських псевдонімів та криптонімів" О. Дея, можна з вірогідністю встановити такі псевдоніми: Е. Ч. – Євген Чикаленко [1, 151], К. А. Шрам – Кость Іващенко [1, 398], А. Каневський – Олексій Андрієвський [1, 195] (причому, саме біля цього псевдоніму подається точна вказівка на використання імені в журналі "По морю и суше" 1895 р.). Із позначенням О. П. – дещо складніше, адже тут науковець пропонує 13 варіантів [1, 227]. Серед найбільш вірогідних імен – Олена Пчілка, яка часто підписується цим криптонімом, та Олексій Маркевич, біля якого вказано: "одеська преса 1880–90-х рр." [1, 227]. Як не дивно, але в одному номері журналу "По морю и суше" (№ 7 від 19 лютого 1895 р.) подано твори цих двох авторів, а також матеріал із позначенням О. П.: професор О. І. Маркевич відкриває номер публікацією "Микола Васильович Гоголь", слідом іде продовження оповідання "Олены Пчилки" "Танцовальный вечер", а на с. 10 – повідомлення з Києва (О. П.).

Тож дослідникам публіцистичної творчості Олени Пчілки залишається ця загадка, що стосується співробітництва письменниці з

одеським журналом "По морю и суше", також з'являється можливість пильніше придивитися до публікацій професора Новоросійського університету, історика і громадського діяча, публіциста й редактора Олексія Маркевича.

1. Дей О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.) / О. І. Дей. – К. : Наукова думка, 1969. – 559 с.
2. Пчілка О. Українські письменники : біо-бібліограф. словник : у 5 т. – К. : Держвидав худож. літ-ри, 1963. – Т. 3. – С. 97–111.
3. Пчілка Олена – талановита письменниця, мудра мати / уклад. Е. С. Ксендзук. – Луцьк, 1993. – 35 с.

Світлана Семенко,
к. філол. н., доц. (Полтава) УДК 007 : 304 : 655 (Олена Пчілка)

Олена Пчілка – редактор "Газети Гадяцького Земства"

У статті розглянуто діяльність Олени Пчілки як редактора і публіциста "Газети Гадяцького земства". Проаналізовано чітку державницьку політику, яку втілювала в газеті О. Пчілка. Визначено коло основних проблем, які постійно перебували в полі зору публіцистки в цей період: діяльність Центральної ради, робота "Просвіт", консолідація нації, засудження політичного конформізму, розбудова національної школи, патріотичне виховання в родині. Основну увагу зосереджено на особливостях безкомпромісної та сміливої позиції публіцистичних виступів О. Пчілки у відстоюванні національних інтересів.

Ключові слова: українське відродження, національна свідомість, політичний конформізм, національна школа.

The article deals with Olena Pchilka's profession of a subeditor and publicist of "Gazeta Gadyatskogo Zemstva". Exact state policy which O. Pchilka embodied in newspaper is analyzed. The main problems are determined which constantly were in eyeshot of author in this period, such as: activity of Tsentralna Rada, work of "Prosvita", consolidation of the nation, censure of the political conformism, alteration of national school, patriotic upbringing in family. The main attention is concentrated on features of uncompromising and bold attitude of O. Pchilka's journalistic addresses concerning assertion of national interests.

Keywords: Ukrainian Renaissance, national consciousness, political conformism, national school.

В статтє рассмотрена деятельность Олены Пчилки в качестве редактора и публициста "Газеты Гадяцького земства". Проанализировано четкую политику, которую воплощала в газете О. Пчилка. Определен круг проблем, постоянно находившихся в поле зрения публицистики в этот период деятельности Центральной рады, работа "Просвиту", консолидация нации, осуждение политического конформизма, строительство национальной школы, патриотическое воспитание в семье. Главное внимание сосредоточено на особенностях бескомпромиссной и слепой позиции публицистических выступлений О. Пчилки в защите национальных интересов.

Ключевые слова: украинское возрождение, национальное сознание, политический конформизм, национальная школа.

У творчій біографії Олени Пчілки-журналістки особнє місце посідає співробітництво з виданням її малої батьківщини – "Газетою Гадяцького земства". Співпрацювати з повітовим виданням Ольга Косач-Драгоманова починає у бурхливий час національно-визвольних змагань, 1917–1919 рр., маючи за плечима досвід редагування журналу "Рідний край" (1905–1916) та дитячого часопису "Молода Україна" (1908–1914). За всі роки роботи в українській журналістиці вона неухильно дотримувалася націоналістичних переконань як у політиці видань, так і у власній публіцистиці. Не стала винятком її праця у повітовому виданні.

Уперше ім'я Олени Пчілки як редакторки газети з'являється у № 52 за 1917 р., а вже у № 55 подано стенограму "Чрезвычайнаго Гадяцкого уездного земского Собрания от 8 марта 1917 года", де докладно пояснюються обставини, за яких письменниця була запрошена на посаду і з якою умовою згодилася бути редакторкою. З матеріалів засідання зрозуміло, що головною причиною затвердження на цей пост відомої на той час української письменниці й журналістки була сама епоха. Так, у своєму виступі гласний В. Полетика зазначив, що тільки друковане слово може посприяти у таку неспокійну добу досягнути спокою і порядку серед населення повіту, тому слід удосконалити видання "Газети Гадяцького земства". Для цього, на його погляд, треба друкувати в ній усі матеріали українською мовою, крім офіційних розпоряджень, і запросити до роботи досвідчену в журналістиці людину – "лицо, заслуживающее полного доверия".

Цією особою, на думку В. Полетики та голови повітової управи Ф. Мельникова, повинна була стати О. П. Косач, яка тоді мешкала в Гадячі. Цю пропозицію підтримала більшість гласних. Сама ж О. Пчілка, запрошена на ці збори, виголосила сміливу промову в оборону українського слова в пресі та житті краю: "Я буду говорити перед шановними гласними по-українському, і "дозволу" на те не прошу, бо се було б образою для моєї рідної мови і для мого рідного краю, серед якого ми тут зібрались. Думаю, що річ моя зовсім зрозуміла для більшості присутніх, бо ми ж знаходимось посеред України – у Полтавщині" [1, 4]. Вона висловила подив щодо позиції тих гласних, які заявили протест проти видання повітової газети українською мовою. Їй, щирій патріотці своєї землі, неприйнятні аргументи гласних про те, що вони "не розуміють" української мови. О. Пчілка з обуренням звертається до Земських зборів із такими словами: "Правда, я знаю, що проміж нашими людьми єсть багато перевертнів; такими перевертнями їх роблять школа і все дотеперішнє життя на Україні; та все ж я не розумію, як мож-

на не знати мови свого народу і не хотіти навчитися її, будучи виборними від того народу, виступаючи громадськими діячами серед його. Мені не тільки не знати мови свого краю, а й не пускати її у своїй краєвій газетці" [1, 4].

О. Косач, наголошуючи на неприйнятності такої ситуації в інших європейських народів, обґрунтовує своїм ідеологічним супротивникам важливість демократичних підходів у виданні місцевого друкованого органу, критикує нерозуміння виборними особами істинних потреб та інтересів народу. О. Пчілка категорична у своїх вимогах щодо редагування нею газети: "Ви знаєте: хто я, знаєте моє українолюбство – і я ні від своїх думок, ні від своєї мови не відцуруюсь. Цілий вік я писала по-українському і тільки так згодна писати у Вашій газеті. Конторської справи і того, що, кажуть, повинно друкуватися в газеті мовою російською, я на себе не беру" [1, 4]. Таку позицію О. Косач гласні змушені були взяти до уваги, відстоюючи тільки той пункт, в якому значилося, що офіційні розпорядження будуть друкуватися російською мовою, проте з № 65 газета повністю стала українськомовною.

У "Газеті Гадяцького земства" силою свого сміливого і влучного публіцистичного слова Олена Пчілка намагалася неупереджено й об'єктивно висвітлювати найважливіші проблеми й почування українства тих буремних років, ознайомити читачів із творами рідного письменства. Чільне місце в газеті відводилося постійній рубриці "Місцевий відділ", де друкувалися замітки і дописи про політичне, економічне та культурне життя повіту. За ініціативи редакторки була створена гумористично-сатирична рубрика "Життєві жарти", в якій висміювалися й піддавалися критиці негативні сторони життя Гадяцького краю.

Генеральною в газеті для редакторки була тема розвою українського руху, політичного і культурного відродження України доби Центральної ради. Так, у статті "Український національний скарб" О. Пчілка досить точно й образно передає настрій, який панував у той час: "Україна прокинулася, українці приходять до національної свідомості, не всі – сього не можна сказати – багато ще єсть рабства, що зосталося внаслідок вікового рабського життя. Ми не хочемо дурити себе тією думкою, що всі українці стали свідомими синами своєї батьківщини. Однак і тому правда, що вільна думка, гаряче національне почуття – шириться, вже й поширилось, так швидко, так могутньо, як того не можна було й сподіватися! За такий недовгий час, від початку визволення, від тієї пори, як зломилася крига, що сковувала наше життя, подивіться, яким великим потоком ринуло на Україну почуття національної свідомості! Тако-

го руху не сподівалися ні вороги, ні друзі українства" (№ 52). Авторка статті з гордістю зазначає, що на зміну поодиноким українським гурткам постали великі українські товариства й спілки вчителів, студентів, військових. О. Пчілка закликає земляків до створення українського грошового фонду – "українського національного скарбу", кошти якого пішли б на розбудову національної школи, видання книг, на економічно-господарчі справи, створення банків, оскільки "велика сім'я українська, "сім'я вільна, нова", що пам'ятає заповіт Шевченків, що збирається з усіх кутків під українську національну корогву, повинна знаходити скарби і духовні, і грошові, для великих потреб своїх" (№ 52).

На шпальтах газети редакторка опублікувала всі Універсали Центральної ради, стенограми найважливіших засідань Українського уряду, Військового Генерального комітету тощо. Так, у замітці-роздумі "Урочиста хвилина" О. Пчілка з притаманною їй розважливостю пише про той загальний резонанс, який викликав Універсал Центральної ради: "Як буде побачим, а тим часом Універсал Ради, ухвалений і так святочно привітний на великому Зборі військовому українського війська, єсть документ великої ваги; від сієї бо хвилини наш тим часом найвищий уряд – Центральна Рада Українська – вже рішучо відірвався від берега цупкої залежності від старшого брата Петербурга і пустився уплинь до другого берега – будування свого незалежного життя" (№ 65).

Неодноразово Олена Пчілка чи в редакційних, чи в автентичних статтях висловлювала критичний погляд на окремі рішення, прийняті Центральною радою ("Нове становище Української Центральної Ради", "Синиця", "Нова українська влада", "Ждемо" та ін.). Чи не найбільшій критиці було піддано нею угоду між Центральною радою та російським Тимчасовим урядом. Редакторка винесла чіткий вердикт цій угоді: "...залежність від петербурзького уряду ніякої щирої волі не дасть <...> моральна сила Центральної Ради значила більше, ніж така "дарована автономія"" (№ 83).

У статті "Нове становище Центральної Ради" Олена Пчілка засуджує діячів української влади за відсутність у них твердості у справі відстоювання національних ідеалів, за вияв політичного конформізму, які, на її переконання, не сприяли створенню незалежної Української держави. Вона констатує: діячі Центральної ради не втримали того високого рівня народної довіри, який у них був до цієї угоди.

Відверто формулює О. Косач і свою позицію у ставленні до більшовицької ідеології, яку в одній із редакційних статей називає "чорною хмарою". Журналістка переконана, що встановлення більшовицької влади призведе до насильства та безправ'я, оскільки Рада

народних комісарів рішуче налаштована проти української автономії: "Настрій у самому Советі народних комісарів не дуже-то "мирний". Говорячи про те, що треба неодмінно "роздавити" Каледіна, Троїцький додає, що для сього не треба спинятись перед зачепленням України – приходится порушити нейтралітет, стороннє становище" [5, 1].

Однією з актуальних проблем, яка повсякчас висвітлювалася в публіцистичних виступах редакторки на сторінках газети, було створення в нових політичних умовах мережі сільських і повітових осередків "Просвіт". Так, Олена Пчілка, яка була головою Гадяцького товариства, із запалом закликає своїх земляків почати роботу в "Просвіті": "Настав час будувати своє життя на нових підвалинах, на ґрунті права і свободи. І Мати-Україна жде своїх синів на цю будівлю. Скоріше ж до праці, до святої праці, щоб Мати усміхнулась, "заплакана мати", побачила своїх синів-соколів – бадьорих, умілих майстрів свого щастя! Товариство "Просвіта", засноване з цією метою, прохає братів-українців прилучатись до Товариства для великої праці – підготовки ґрунту, на котрому повинна будуватися хата нашого життя" [2, 2]. У пізнішій за часом статті "Просвіті" публіцистка, аналізуючи зроблене осередками товариства у Гадяцькому повіті за 1917 р., дає досить точну оцінку значенню просвітнянських осередків для утвердження української ідеї серед селянства: "Завдяки "Просвіті" люде з тих безсловесних "хахлів" стають українцями, хотять шанувати своє слово.., хотять у своїй "Просвіті", у тому гнізді українства на селі, в якомусь навіть хуторі, читати свою українську книжку й часопись, вряжають свої театральні дійства й співи, а се ж так багато-багато значить для нас, помосковлених, покалічених!" [3, 3].

Однією з найболючіших проблем, що стояли на перешкоді розвою національної ідеї, на думку Олени Пчілки, була відсутність патріотичного виховання в родині. Так, у статті "Українська сім'я" вона писала, що в українській родині діти рідко говорять рідною мовою, не створено в сім'ях повноцінних зібрань національної дитячої літератури, а найприкрішим є те, що "не почуєш од нашої дитини, щоб вона себе вважала... українцем чи українкою. Нічого того нема!" (№ 55). Проте закінчується стаття оптимістичним прогнозом: у сучасну добу відродження українства, коли пожвавився національний рух серед жіноцтва, є надія на виховання дітей у душі національної свідомості.

Та чи не найчастіше у її публіцистичних виступах порушувалася тема розбудови національної школи, що й очевидно, оскільки ця проблема для Олени Пчілки була справою всього життя. У полемічній статті "У кого може бути таке?" редакторка обурюється проти позиції

окремих київських учителів вишів, які на своїй нараді висловили думку: українська школа не потрібна. Олена Пчілка пише: "Де? У кого? Як не на Україні та між українцями може бути таке: щоб у самий гарячий час, коли можливо завести так давно дождану свою національну школу, щоб у той час вставали люде тієї ж національності і сами напосідалися, що такої школи заводити не треба!" (№ 57).

Авторка стверджує, що тільки українські перевертні "енки" можуть так думати, бо жоден німець, поляк чи чех навіть не наважився б висловити зневажливе ставлення до своєї національної школи і рідної мови. О. Пчілка вважає, що коли не буде українське слово "душитися лещатами", коли в школах будуть удосконалені методи навчання рідної мови, коли будуть прийняті відповідні закони, "мова українська розвіється розкішним дровом, викоханим на глибокім, багатім корінню" (№ 57). Публіцистка переконана, що перевертням "енкам" не місце в оновленій національній школі – їм або доведеться навчитися української мови, або "їхати куди ближче до Москви". Тема розбудови української школи порушується і в публікаціях "На лихо грають", "Шило в мішку", "Українізація шкіл".

Помітне місце на сторінках "Газети Гадяцького земства" надавала редакторка темі консолідації нації, що виявилось в докладних публікаціях про духовне життя галицьких українців, про причини роз'єднання Галичини й Наддніпрянини. Цій проблемі присвятила літераторка історично-популярну статтю "Що воно таке "унія" та "уніяти"?", в якій, зробивши розлогий історичний коментар, пояснює причину виникнення "уніатської церкви", наголошує на тому ганебному факті, що тільки під час війни "переодіті в шинелі селяни" з Наддніпрянської України пізнали "новий" народ – галицьких українців. "Отож і об'явилось таке "диво", – пише вона, – що як почалася три роки назад війн, то й наші військові та й інші люде, що попадали в Галичину – в той одірваний шматок колишньої України, – дуже дивувалися, зустрівши там, "у Австрії", велику людність українську!" [4, 3]. Гнівно таврує О. Пчілка "обручительську" політику настановленого генерал-губернатора Галичини Бобринського, який чинив щодо галицьких українців політичні репресії, нищив духовні національні здобутки: "Казано було руйнувати українські "Просвіти", палити українські книжки. Правдивість вимагає сказати, що так орудували нові, наслані адміністратори, а не військові люде наші". Засуджує публіцистка й арешт російською адміністрацією митрополита А. Шептицького, який, на її думку, постраждав насамперед через те, "що був щирим патріотом галицько-українським, могутньо піддержував справу пригнобеного народу" [4, 3].

Не обминає редакторка й такої дразливої проблеми як-то: реакція російської інтелігенції та проросійських видань на державотворчу діяльність Центральної ради, український рух. О. Пчілка за-суджує антиукраїнську політику таких видань, як "Новое время", "Русское слово", "Речь", "Биржевые ведомости", "Киевлянин", що не могли без глузування і злості висвітлювати тогочасне українське національне відродження.

Розвиваючи традиції "Рідного краю", редакторка значно розширила літературне наповнення газети, ознайомлюючи своїх земляків з художнім доробком таких відомих українських письменників, як М. Старицький, Леся Українка, М. Вороний, Олександр Олесь, В. Самійленко, Грицько Григоренко, Н. Кибальчич, та першими спробами пера "поетів з народу". На сторінках газети О. Пчілка надрукувала й частину власної поетичної і прозової художньої спадщини. Слід зауважити, що значна частина творів не була першодруком, а їх добір здійснювався чи з просвітницькою метою, чи відбивав настрої національного піднесення, що панував у той період серед українства.

Отже, виконуючи обов'язки редактора "Газети Гадяцького земства", Олена Пчілка дотримувалася твердих державницьких позицій, порушуючи у своїх публіцистичних виступах найактуальніші та найбільш проблемні українства, намагалася боротися з "обрусительством", національним нігілізмом та політичним конформізмом. Добір матеріалів у газеті сприяв пробудженню в її земляків національної свідомості та патріотизму. Діяльність Олени Пчілки як редакторки та публіцистки в аналізований період є зразком громадянської мужності, журналістської майстерності й чесності зі своїм читачем.

1. *Журнал "Чрезвычайнаго Гадяцкого уездного земского собрания от 8 марта 1917 года"* // Газета Гадяцького земства. – 1917. – № 55. – С. 3–4.

2. *Пчілка О.* Від гадяцької "Просвіти" / Олена Пчілка // Газета Гадяцького земства. – 1917. – № 52. – С. 3.

3. *Пчілка О.* "Просвіти" у нас" / Олена Пчілка // Газета Гадяцького земства. – 1917. – № 61. – С. 3.

4. *Пчілка О.* "Що воно таке "унія" та "уніяти"?" / Олена Пчілка // Газета Гадяцького земства. – 1917. – № 58. – С. 3–4.

5. *Редакція.* Чорні хмари // Газета Гадяцького земства. – 1917. – № 116. – С. 1.

Вікторія Георгієвська,
асист. (Київ)

УДК 007 : 304 : 659.1(477)(09)

Реклама – це "Ліра ХХ століття" (розвиток реклами у пресі Східної України початку ХХ ст.)

У статті розглядаються особливості розвитку рекламно-довідкової преси на території Східної України, аналізуються форми рекламного досвіду, звертається увага на "практичні поради" для рекламодавців початку ХХ ст.

Ключові слова: реклама, періодичні видання, практичні поради.

The article deals with the peculiarities of advertising and reference press in the Eastern Ukraine. Forms of advertising experience are analyzed. "Practical suggestions" for advertisers of the beginning of the XX century are emphasized.

Keywords: advertising, periodicals, practical suggestions.

В статті рассматриваются особенности развития рекламно-справочной прессы на территории Восточной Украины, анализируются формы рекламного опыта, обращено внимание на так называемые "практические советы" рекламодателям начала ХХ в.

Ключевые слова: реклама, периодические издания, практические советы.

Проєкти ефективної реклами, вербальні та невербальні прийоми звернення до споживача, способи завоювати покупця, використання газетно-журнальних площ із найбільшою вигодою для справи, значення каталогів і преїскурантів, витончене оформлення оголошень стали вагомою частиною багатьох рекламно-довідкових, а часто й інформаційних, літературних, економічно-комерційних і сатирично-гумористичних видань у Росії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., зокрема й на території Східної України.

Історія рекламної справи – від усних "криків" до сьогоднішніх технічно-цифрових технологій – успішно вивчається дослідниками усього світу, скажімо, у Росії ці питання розглядали в окремих монографіях Л. Березова, І. Імшинецька, К. Конанихін, Р. Мокшанцев, І. Морозова, А. Назайкін, Д. Розенталь, Є. Ромат, О. Савельєва, О. Сляднева, В. Ученова, Н. Старих та ін.; в Україні відомі дослідження М. Аржанова і Т. Пирогової, Н. Грицюти, В. Мацежинського, Б. Обритька, Т. Смирнової та ін. Але використовуючи

для прикладів окремі видання, вчені не аналізували рекламно-довідкову пресу Східної України як тип видання, не зосереджували увагу на змістовому дискурсі. Мета цієї статті – простежити розвиток окремого сегмента спеціалізованої преси, що видавалася на території південної Росії наприкінці XIX – на початку XX ст., визначити шляхи комерціалізації журналістики шляхом рекламного прогресу.

Уже в другій половині XIX ст. реклама на сторінках друкованої періодики здобуває почесне місце, поступово витісняючи інші матеріали, особливо на перших сторінках. Саме в цей час реклама користується першочерговим правом на використання "магічних слів" – "найкращий", "новий", "неперевершений", "дешевий", "за безцінок", "безплатний" тощо.

Такі приклади часто трапляються у багатьох виданнях: "*небувалый розкішний вибір найновіших* (курсив наш. – В. Г.) англійських гарнітурів меблів для вітальні..." (Киевская газета. – 1899. – № 14), "Тільки на наш *єдиний* склад виробів товариства "Грамофон" поступила *новинка* – грамофонна платівка "Пишучий Амур"..." (Хуторянин. – 1914. – № 27), "*Весь світ переконався*, що шоколад Цюрхер *найкращий*, вимагайте *всюди*" (Даровой вестник. – 1907. – № 1), "*Справжні* швейні машинки Зінгер... *Безплатно* вчимо шиттю та модній вишивці..." (Газета Киевских торговых и промышленных фирм. – 1898. – № 33), "Замовлення виконую *гарно, дешево, швидко*" (Наша кооперація. – 1913. – № 11), "*Колосальний успіх!* Не викидайте розбитого посуду, рваного взуття та інших речей. *Водостійкий клей "303"* клеїть: порцеляну, мрамур, кістку, скло, шкіру та ін." (Волынский курьер. – 1912. – № 1) і т. д.

Особливо виразними стають мовні засоби реклами з розвитком кінематографу, виникненням цілої мережі кінотеатрів, сінмафоно, електротеатрів, появою драматичних, комедійних фільмів, феєрій, "бойовиків", картин жахів та ін. Часто самі назви демонстрованих на екрані творів приваблюють увагу небанально-сенсаційними назвами: "Китайська невільниця", "Дружина напрокат", "Той, хто отримує ляхаси", "Задля щастя", "Музика кохання", "Міраж щастя", "Пожежа серед океану", "Місячна красуня", "Таємничий хрест" тощо.

Кілька зразків таких оголошень можна знайти на сторінках київської газети "Факт и реклама": "Кіно-театр "Монте-Карло". *Найрізноманітніша, найбагатша і найграндіозніша* програма, що складається з 5-ти відділень *останніх новинок*. Тут завжди, будь-який відвідувач здобуде *найкращі враження* завдяки *найвишуканішому і найбагатшому* підбору картин" (1906. – № 7); "Цвях сезону! Гігант сінмаатографу! *Великий* народний театр трьох об'єдна-

них біографів. *Велика оаза* The Royal Vio та Зірка... Бойова програма у 6 відділеннях"; "Електротеатр "Аза". Всі кажуть що в кінотеатрі "Аза" *чудова* програма. Чому? Тому, що в "Азі" ви побачите *найкращі картини*, підібрані з *художнім смаком*. Тому, що сеанс складається із 5-ти відділень. Тому, що дирекція доклала всі зусилля, аби ви залишилися *дуже задоволеними*" (1906. – № 6). Саме на початку XX ст., як указує дослідниця О. Савельєва, з'являються перші рекламні фільми, що демонструвалися в електротеатрах разом із кінохронікою [2, 227].

Зміст газетної реклами по суті охоплює усі прояви науково-технічного, економічного, культурно-освітнього прогресу: швейні машинки, нові автомобілі, "чарівні ліхтарі", сінмаатограф, газові ліхтарі, аероплани, турбіни, трамваї, паризькі моди, парфумерія, коштовності... Інтенсивний розвиток реклами, комерційна необхідність її поширення, економічні стимули від публікації реклами у спеціалізованій та інформаційній пресі призводять до відвертого професійного "пріоритету реклами". Чимало газет вже не задовольняються публікацією оголошень і довідок на останній сторінці, переносять їх на першу, частково на другу і третю; щоденні й щотижневі інформаційно-політичні видання починають конкурувати із спеціалізованою пресою за право публікації реклами.

Незважаючи на постійне зростання вартості друкованого в газеті чи журналі оголошення, чимало рекламно-довідкових видань презентують себе як "безкоштовні видання". Це стосується "Газеты Киевских торговых и промышленных фирм" (щоденно роздається безкоштовно), одеського "Дарового вестника" (безкоштовна газета), "Киевской справочной газеты" (безкоштовний промисловий і довідковий орган), "Коммерческого обозрения" (розсилається усім готелям, кав'ярням, ресторанам і перукарням м. Одеси та Півдня Росії безкоштовно), а також газет, у назві яких уже є вказівка на "безкоштовність" – "Бесплатный квартироуказатель" (Одеса, 1914), "Бесплатный листок справок и объявлений по Крыму" (Севастополь, 1912–1913) і т. д. Наприклад, "Справочный листок Одесского земледельческого синдиката" (Одеса, 1897–1898) розсилався безкоштовно членам сільськогосподарських товариств, земським урядам, головам дворянства, всім синдикатам, а також власникам економік, фабрик і заводів. Журнал "Южный фармацевтический посредник" (Одеса, 1914) писав про спосіб поширення: розсилається у всі аптеки, аптечні магазини, земські та міські управи й лікувальні установи Російської імперії (1914. – № 1).

На початку XX ст. з'явилися спеціалізовані рекламні видання, подаючи виключно рекламу й оголошення. Серед цих часописів:

"Харьков в кармане" (1901), "Торгово-промышленный указатель" (Харків, 1903), "Курортный посредник" (Ялта, 1904), "Всероссийский коммерческий посредник для всех отраслей" (Одеса, 1906), "Деловой будильник" та "Всего понемногу" (Київ, 1907), "Славянский посредник" (Київ, 1908), "Международный торгово-промышленный указатель" (Одеса, 1909), "Посредник" (Київ, 1909), "Рекламист" (Одеса, 1909), "Торговый мир" (Одеса, 1909), "Спрос и предложение" (Катеринослав, 1913) та ін. Як правило, у підзаголовку зазначалося: "торгово-промислове видання", "торгово-промисловий вказівник", "торгово-промисловий посередник", "довідковий орган ділових людей, ремісників і всіх, хто шукає роботу". "Торговое дело" зазначало: "Відмова від рекламування для купця дорівнює загибелі його справи. Хто бажає швидко зруйнувати справу, має знехтувати рекламою, замовкнути, без ознак життя" (1907. – № 1).

Майже кожне рекламно-довідкове видання друкувало вступні статті чи звернення від редакції, чільною темою яких стала теза "реклама – рушій торгівлі", де докладно пояснювалося читачам значення реклами, її форми та функції, зверталася увага на ті головні важелі, котрі служили прогресу торгівлі й промисловості.

Скажімо, на сторінках журналу "Коммерческое обозрение" є висловлювання на зразок: "Реклама – це ліра ХХ сторіччя. На струнах цієї ліри зараз грає кожна людина, що присвятила улюбленій справі багато часу, праці і досягла сприятливих результатів у комерційній справі". У цьому ж виданні повідомлялося: "Спробуйте хоч раз подати своє оголошення і Ви переконаєтеся у приголомшливих результатах, так як кожен номер журналу розсилається безкоштовно в кількості 8 500 примірників наступним закладам та особам: готелям, кафе, бібліотекам, поміщикам, священикам, волосним правлінням, фабрикам, заводам, товариствам благодійності, акціонерам, споживчим і сільськогосподарським товариствам та ін. Кожне оголошення читається багатьма тисячами осіб" (1911. – № 13/15. – С. 26).

Справді, тиражі рекламно-довідкової преси були досить великими. Так, "Контрактный указатель" (Київ, 1910) визначив свій наклад у 30 тис. примірників, "Газета Киевских торговых и промышленных фирм" (Київ, 1895), "Коммерческий посредник" (Одеса, 1910) мали наклад 10 тис. примірників. І хоча останнє видання поширювалося за передплатою ("мінімальною", як писала редакція), але всі передплатники могли безкоштовно тут отримати всі довідки про винаймання квартир, мебльованих кімнат, дач, прикажчиків, офіціантів, прислуги тощо, а також розраховувати на інформацію комерційного характеру (1910. – № 2). Згодом редакція оголосила

про "цвях реклами" – оголошення з оплатою "після досягнення мети" (1910. – № 3): якщо хтось щось обмінює чи продає, то сплачує за публікацію оголошення тільки після того, як здійсниться бажаний комерційний акт; якщо хтось шукає роботу, то сплачує за оголошення після того, як знайде собі вигідне місце і т. д.

Київська двомовна газета "Славянский посредник" розсилалася в кількості 5 тис. примірників безкоштовно важливим фабрикам і заводам, представникам промисловості й торгівлі, дотримуючись принципу "черговості для величезного кола зацікавлених осіб". Але вміщуючи розцінки на рекламні послуги, редакція підкреслювала: "Ми не продаємо площу (оголошень – В. Г.), а результат наших оголошень!" (1908. – № 1).

Катеринославська газета "Конкурент", відстоюючи ідеали "двох китів – торгівлі й промисловості", на яких тримається суспільне життя, пропагувала "золоті правила комерсанта": "Для продавця не існує настрою. Поповнення складу не чекає зволікання. Бухгалтерія – душа підприємства. Комерсант завжди вчиться. Практика – найкращий учитель. Мрійники не підходять для комерції. Не багатослів'я, а дія" і т. д. (1911. – № 1. – С. 8). Великої ваги надавала редакція оригінальній рекламі.

Реклама стає фактично одним із важливих механізмів "капіталізації журналістики". Як пише петербурзький науковець Г. Жирков, реклама перетворилася в "основу форму кредитування журналістики з боку капіталу і контролю за нею. Її зручність для капіталу в тому, що вона (реклама – В. Г.) є прихованою формою фінансування. На практиці питома вага реклами в прибутку газети перевищувала суму прибутку від передплати і роздрібного продажу" [1, 199].

На початку ХХ ст. неодноразово на шпальтах преси друкується реклама відомої у Києві, "єдиної на півдні Росії", спеціалізованої контори оголошень "Реклама" Влад. Хойновського (Хрещатик, 41). Газета "Посредник" наголошувала, що ця контора приймає передплату та оголошення "в усі газети та видання світу" (1909. – № 7). Найчастіше подавалися оголошення з зазначенням основних "істин життя": кожен купець зобов'язаний за допомогою оголошень повідомляти покупців про всі товари, які він має та отримує, сповіщати про їх доброякісність і вартість, намагаючись розширити коло своїх клієнтів, досягнути значного обігу та здобути симпатії і довіру покупців. Зокрема, "кожний промисловець і ремісник зобов'язаний завдяки оголошенням зацікавлювати споживачів перевагою, якістю і дешевизною продуктів свого виробництва, а також шукати нові ринки збуту. Кожний громадський заклад зобов'яза-

ний засобами оголошень доводити до відома і нагадувати громадськості про своє існування та дії. Кожний, хто бажає щось продати або придбати, шукає застосування своєї праці, зобов'язаний користуватися оголошеннями" (Факт и реклама. – 1906. – № 17).

На сторінках багатьох рекламно-довідкових видань Східної України початку ХХ ст. можна прочитати звернення: "Необхідні енергійні та досвідчені агенти для збирання оголошень". Катеринославський журнал "Местный торговый мир" створив при редакції "Контрагентство публікаційної справи на півдні Росії", повідомляючи читачам про своє виняткове право прийому та розвішування приватних оголошень і плакатів у станційних приміщеннях, встановлення різноманітних вивісок на перонах, написів на парканах, щитах та інших спорудах у "зоні відчуження" (1911. – № 1. – С. 2).

Таким чином, можна стверджувати, що рекламно-довідкові видання на території Східної України початку ХХ ст. не тільки друкували зразки різноманітних, нерідко – професійно виготовлених оголошень, але й розробляли питання теорії та практики рекламної справи, вдавалися до історичних аналогій, подавали практичні уроки "діловим людям".

1. Жирков Г. В. История цензуры в России ХХ–ХХ вв. : учеб. пособ. / Г. В. Жирков. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 368 с.

2. Савельева О. Живая история российской рекламы / Ольга Савельева. – М. : Гелла-принт, 2004. – 272 с. : илл.

Анастасія Волобуєва,
к. н. із соц. комунік. (Київ)

УДК 007 : 304: 070(477)

Становлення преси Київської губернії XIX – початку ХХ ст.

У статті подано основні відомості про формування періодики Київської губернії від 1886 до 1917 рр., а також наведено дані про місця зберігання газет і журналів як у бібліотеках та архівах України, так і інших країн світу.

Ключові слова: Київська губернія, преса, газети, журнали, тематика, проблематика.

Basic information about periodicals forming of the Kyiv province from 1886 till 1917 is given in the article. There is also information about the places of storage of newspapers and magazines both in Ukraine's and other countries of the world libraries and archives.

Keywords: Kyiv province, press, newspapers, magazines, subject, problematics.

В статті подаються основні свідчення про формування періодики Київської губернії за період з 1886 по 1917 гг, а також приведені дані про місце зберігання газет і журналів як в бібліотеках і архівах України, а також інших країн світу.

Ключевые слова: Киевская губерния, газеты, журналы, тематика, проблематика.

До складу Київської губернії, утвореної Указом Петра I від 18 грудня 1708 р., у XIX ст. входило 11 повітів: Київський, Бердичівський, Васильківський, Звенигородський, Канівський, Липовецький, Радомишльський, Сквирський, Таращанський, Уманський, Черкаський і Чигиринський. Інформаційні потреби цього регіону покликана була задовольняти періодична преса, що почала тут розвиватися наприкінці XIX ст.

Деякі факти з історії становлення й розвитку преси Київської губернії та її окремих міст наводяться в деяких джерелах, зокрема в історико-бібліографічних дослідженнях "Бібліографія української преси, 1816–1916" [3] та "Українська преса 1816–1923 рр." [4] В. Ігнатієнка, брошури "Преса Бердичева в контексті подій XIX–XXI ст." [7] М. Мартинюк, монографіях "Просвітницький рух в Україні (XIX – перша половина ХХ ст.)" [6] О. Коновця та "Преса православної церкви в Україні 1900–1917 рр." [1] А. Бойко та ін.

Також на сайтах міст, що входили до складу Київської губернії, часто подаються окремі назви періодичних видань XIX – початку XX ст. Але досі не існувало жодної розвідки, яка б охоплювала всю систему преси цього краю, тому мета запропонованої статті – простежити особливості формування типологічних груп періодичних видань у Київській губернії наприкінці XIX – на початку XX ст.

У 1886–1917 рр. у губернії зафіксовано 105 різноманітних періодичних видань. Серед них найчастіше траплялися газети. Найбільше періодики видавалося в Умані – 28 видань, далі Бердичів – 26, Черкаси – 12, Біла Церква – 6, Звенигородка і Радомишль – по 4, Канів, Павлоч, Самгородок, Сквир, Сміла – по 3, Фастів – 2, Богуслав, Боярка, Липовець, Святошин, Тараща, Чигирин, Чорнобиль – по 1 виданню. Місто виходу одного часопису не зазначено.

За періодичністю виходу в світ преса поділялася на щоденну – 33 видання, тижневу – 15, двотижневу – 7, щомісячну – 3. Значну кількість періодики становила група газет і журналів із невизначеним (незазначеним) терміном виходу – 41; часто це були видання телеграм. Крім того, частина преси впродовж свого функціонування змінювала періодичність. Скажімо, "Вільна Україна" видавалася щотижня (1917, № 1–16), тричі на тиждень (1917, № 17–32); "Вести" – двічі на тиждень (1913, № 1–29), чотири рази на тиждень (1913, № 30–64), щоденно (1913, № 65–1914); "Приднепровье" – щоденно (1913–1914, № 114), тричі на тиждень (1914, № 115–1914); "Радомишлянин" – тричі на тиждень (1912–1913, № 120), щоденно (1913, № 121–1917).

При дослідженні преси Київської губернії можна констатувати, що це була цілісна система, яка здебільшого відповідала комунікативним потребам соціуму. Ця періодика співвідноситься з різними типологічними групами, що виникали залежно від інформаційних, культурно-освітніх, релігійно-духовних, громадсько-політичних та інших запитів населення. Суттєвими ознаками, які дозволили віднести видання до тієї чи тієї типологічної групи, є "наявність специфічного для кожного з них суб'єкта видавничої діяльності, а також організаційних особливостей процесу випуску видання, добору тематики вміщуваних матеріалів і формування читацької аудиторії" [10, 102]. Зважаючи на специфіку проблемно-тематичного наповнення, всю пресу Київської губернії можна поділити на 9 груп: універсальну – 52 видання, громадсько-політичну – 6, релігійно-духовну – 9, професійну – 14, науково-освітню – 5, мистецьку – 1, рекламно-довідкову – 2, видання телеграм – 16 видань.

Простежено і таку закономірність: чим динамічніше розвивалося суспільство, чим більший інтерес виявлявся до різноманітних

реалій життя – економіки, науки, освіти, культури, не кажучи вже про найважливіший складник будь-якого суспільства – політику і все, що з нею пов'язано, – тим більше з'являлося нових видань. Політизація суспільства, а також потреба в отриманні інформації з фронтів під час Першої світової війни викликали інформаційний сплеск. Тож найпотужнішими стали: 1914 р. – 20 нових видань, 1915 – 11, 1917 – 35 видань. В інші роки ситуація була такою: 1886–1903 рр. – виходило по одному виданню; 1904, 1907, 1910 – 2; 1905, 1909 – 3, 1906 – 5, 1912 – 6, 1913 – 8 видань.

Часописи Київської губернії виходили недовго, здебільшого впродовж року чи менше. Найтриваліші – "Сообщения Уманско-Липовецкого сельскохозяйственного общества" (1904–1916), "Духовная беседа" (1909–1917), "Провинциальный голос" (1911–1914), "Радомишлянин" (1912–1917), "Южное слово" (1913–1917), "Голос Умани" (1914–1917).

Найбільша типологічна група періодики Київської губернії – *універсальна* (52 назви). Майже всі видання цієї групи – щоденні газети; їхніми редакторами і видавцями виступали, як правило, приватні особи, скажімо, І. Цейтлін ("Вести"), А. Штейнберг ("Голос народа"), Є. Розін ("Голос Приднепровья", "Черкасские отклики"), Б. Принценталь ("Голос", "Фастовские известия"). Універсальні видання (також їх можна назвати масовими), без сумніву, найбільш впливові й успішні, бо саме з їхніх шпальт місцеві читачі отримували всебічну, оперативну, своєчасну інформацію про всі сфери життя не тільки губернії, а й інших міст Російської імперії.

Універсальність часописів цієї групи визначалася всеохопністю подій і фактів, різних сфер суспільного життя, адже вони мали "різноманітне призначення" [2, 1296]. Отже, у такій періодиці, поряд із офіційними постановами, указами та різними повідомленнями уряду і місцевої влади, політичними та економічними статтями, друкувалися наукові, релігійні, літературні матеріали, публікації культурного спрямування та ін. Доволі часто в підзаголовках зазначалося: "ежедневная литературно-общественная, политическая и экономическая газета", "ежедневная общественно-политическая газета", "осведомлюющий политический, экономический та літературний листок", "ежедневная литературно-общественная и торгово-промышленная газета".

Окремі газети та журнали мали спільну тематику й проблематику, виходили одночасно. Значна частина періодики цієї групи з'явилася на початку XX ст., а саме: 1913 – 6 видань, 1914 – 8, 1917 – 19 видань. В інші роки ситуація мала такий вигляд: 1886, 1893, 1907, 1916 – 1 видання; 1906, 1915 – 3; 1911, 1912 – 5 видань.

Найтривалішими газетами стали "Радомышлянин" (1912–1917), "Южное слово" (1913–1917), "Голос Умани" (1914–1917), "Чернобыльская жизнь" (1915–1917) та ін.

Однією з особливостей універсальної типологічної групи стала зміна назв періодичних видань. Через адміністративне та цензурне переслідування, "шкідливе спрямування" редакції вимушені були закриватися. Для відновлення своєї діяльності видання змінювали назву. Траплялося й таке, що газета впродовж свого існування з різних причин робила перерву у виданні. Тоді вона на цей час об'єднувалася з якимось часописом або виходила як тимчасова газета під іншою назвою. Наприклад, "Голос провинции" (1910–1911, 1914) перетворився на "Голос Умани" (1914–1917). На № 282/129 за 12 червня 1911 р. "Голос провинции" був закритий, передплатникам надсилалася газета "Провинциальный голос" (1911–1914). У свою чергу газета "Провинциальный голос" почала виходити в період тимчасового припинення газети "Голос провинции". У перерві видання "Провинциальный голос" із 22 липня 1914 р. передплатникам надсилалася газета "Вести" (1913–1914). На весь час воєнного стану "Провинциальный голос" був закритий і передплатники отримували газету "Отклики провинции" (1914–1915).

Для більшості видань характерною ознакою стала наявність додатків, здебільшого видань телеграм. Особливо яскравим прикладом тут стали "Черкаские отклики" (1913–1914), які випускали чотири таких додатки: "Телеграммы от Петроградского телеграфного агентства" (1914), "Телеграммы. Дневной выпуск" (1914), "Телеграммы от Петербургского телеграфного агентства. Вечерний выпуск" (1914), "Телеграммы от Петербургского телеграфного агентства. Утренний выпуск" (1914).

Періодика універсальної групи ставила перед собою такі основні завдання: своєчасно інформувати населення міста про найактуальніші, найбільчі проблеми; повідомляти про всі найважливіші закони, укази, розпорядження влади; задовольняти потреби місцевого населення в газетурному житті. Щодо проблемно-тематичного наповнення, то казати були "всеїдними": матеріали з історії краю чергувалися з урядовими повідомленнями, архівні розвідки – з бібліографічними замітками, наукові статті – з оповіданнями і фейлетонами місцевих літераторів. Першу сторінку таких часописів надано рекламним оголошенням, указам, розпорядженням, публікаціям передових статей на актуальні теми.

Рубрики газет не мали ідентичних назв, але найчастіше були схожого спрямування та змістового наповнення: "Російське життя" / "По Росії", "Внутрішні відомості" / "Міська хроніка" / "Наш

край", "Хроніка", "Телеграми", "За кордоном" / "Закордонні новини" / "Іноземні відомості", "Серед газет", "Суміш". Культурно-мистецькі новини вміщувалися у розділах "Театр і музика", "Нові книги", "Бібліографія"; перебіг судових справ висвітлювався у відділах "Суд" / "Судова хроніка" / "Судовий відділ". З довідкового відділу читачі дізнавалися про розклад руху поїздів та отримували іншу корисну інформацію. Рубрика "Кореспонденції" / "Вісті" більшості видань оперативно відображала події, що відбувалися в різних кутках імперії та за кордоном, завдяки мережі кореспондентів або повідомленням Петроградського телеграфного агентства (ПТА). Редакції універсальних газет майже щоденно подавали дописи, кореспонденції від читачів, а також "Листи до редакції".

Виданням універсальної групи цілком слушно відводиться надзвичайно важлива роль у творенні друкованого слова. Сам факт їхньої появи – символічно-знаковий. Без перебільшення можна стверджувати, що ці видання заклали потужний фундамент для подальшого стрімкого розвитку і зміцнення всієї преси Київської губернії.

До другої типологічної групи належать *громадсько-політичні* газети (6 видань), що відображали прагнення революційно налаштованої частини населення. Ця преса виникала у період цілеспрямованого наступу імперської влади Росії на політичні та національно-культурні права українського народу, а саме: в 1905 і 1917 рр. Видавцями таких часописів були спілки, партії, комітети. Чотири газети ("Вільна праця", 1917; "Известия Звенигородского исполнительного комитета", 1917; "Свободный труд", 1917; "Рабочее знамя", 1917) мали соціал-демократичне спрямування, "Вільну Україну" (1917) видавав Союз автономістів-федералістів, "Деревенську газету" (1905) – Партія соціалістів-революціонерів.

Соціал-демократичні та соціал-революційні газети розповідали про важке життя простих людей, згуртовували в боротьбі за громадянські права у складі Росії під девізом: "Пролетарі всіх країн, єдняйтеся!". Редакція уманської газети "Вільна Україна" закликала українців до спільного демократичного вистояння своїх свобод і певної незалежності: "Домагаймося демократичної федеративної республіки для Росії та автономії для України!" (1917. – № 1). Уже в перших номерах ішлося про права і свободи як основні революційні здобутки ("Що дала всім громадянам революція", "Про виборчі права"). У матеріалах наголошувалося, що саме з упровадженням автономії України вдасться позбутися національного гніту.

"Вільна Україна" систематично ознайомлювала своїх читачів із роботою Центральної ради, обґрунтовувала її визначну роль у боротьбі за автономію краю. Простою і зрозумілою мовою пояснювали-

ся принципи діяльності цього законодавчого органу, його важливість для українського населення: "Тепер Центральна рада являє з себе начебто Український сейм (Думу), де вирішуються всі українські справи. Вона обороняє наші інтереси і дбає про те, щоб нам нарешті були повернуті ті права, які ми колись мали й які од нас одібрано російськими царями. Праця ж її дуже велика й надзвичайно важна для нас, українців. Особливо велике значення буде мати ця праця на Установчих зборах (Учредительном Собраннии), де остаточно вирішиться питання про автономію України" (№ 7. – 11 трав.).

Ще однією типологічною групою була група *релігійно-духовних* видань (9 назв), які задовольняли духовні, релігійні, наукові та моральні потреби населення губернії. Це, зокрема, "Сельский священник" (1910–1912), "Отклики сельских пастырей" (1911), "Русский инок" (1915–1917), "Почаевский листок" (1917) та ін. Вони давали людям духовне читання, тотожне за своїм значенням до церковної проповіді, а іноді навіть таке, що її замінювало. Аудиторією цих видань були віруючі християни, які "шукають у церковній проповіді і духовних періодичних виданнях, головним чином, такого позитивного повчання у вірі й благочесті, яке, підбадьорюючи, зміцнюючи їх у духовному житті, сприяє улаштуванню ними свого порятунку" (Киевские епархиальные ведомости. – 1897. – № 21).

На шпальтах релігійно-духовних часописів висловлювалися богословські думки православної церкви, які прямо й загальнодоступно відповідали на духовні запитання часу. Програми таких видань склалися з перекладів творів західних отців і вчителів, досліджень історичного характеру, що коментували релігійну ситуацію в Російській імперії та у світі, історичних документів і листів, публікацій з народної освіти, побутових проблем, із проповідей і повчальних статей, матеріалів богословського змісту.

Найтривалішим і найвагомим був "щомісячний віро-повідницький і релігійно-етичний збірник для читання в храмі, сім'ї і школі" під назвою "Духовная беседа" (1909–1917) за редакцією священника С. Брояковського. Видання існувало спочатку в Павлоччі, а з середини 1917 р. у Києві; мало кілька додатків: "збірник бесід і читань на різні випадки з життя сучасних християн" "Друг-народ" (1909), "Проповедническое обозрение" (1909), книги і брошури релігійно-морального змісту (1909–1916) тощо. Редакція духовного видання намагалася полегшити працю проповідників Слова Божого. Тому багато уваги журнал приділяв внутрішнім якостям проповіді, щоб вона була "постійною, наполегливою, живою, стислою, простою, загальнодоступною, душевною, щирою і повчальною".

На шпальтах видання друкувалися різноманітні повчання: "катехізні, місіонерські, воїнам, ченцям і ув'язненим у темниці"; "на злобу дня або відгуки на сучасні запити людського духу, в яких <...> докладно з'ясовані з християнської точки зору причини і наслідки недуг нашого часу і вказані засоби до зцілення цих недуг"; "для дітей або задушевні бесіди законовчителя з дітьми про предмети віри і благоповедінки християнського в храмі, школі і вдома". Це зокрема матеріали "Перед початком навчального року", "Дитяча віра", "Любіть, діти, Храм Божий", "Як стоять у храмі", "Коротке повчання про те, як учні повинні поводитися вдома, в школі і на вулиці", "Шанування батьків". Велике значення приділялося бесідам для інтелігенції і людей освічених, тих, що мають "серйозний інтерес до релігії і знайомі з релігійними сумнівами".

Релігійно-духовна преса Київської губернії відіграла визначну роль у формуванні духовного світогляду місцевого населення, була важливим чинником формування релігійної свідомості як фундаменту культури. У публікаціях здебільшого висвітлювалися актуальні аспекти людського буття, соціальна роль священства, читачі мали змогу ознайомитися з життєвим і творчим шляхом представників духовної і світської інтелігенції. Маючи чітко визначену аудиторію, церковні періодичні видання дбали про піднесення духовного рівня населення, звертаючись до людей зрозумілою мовою. Матеріали часописів охоплювали значний спектр питань, не байдужих широкому загалові; займаючи спільну позицію, вони не були одноманітними, сірими. Духовна журналістика – безпосередній виразник дум, побажань, надій і сподівань православної частини суспільства.

Головною спільною рисою іншої типологічної групи – *професійних* видань – стала їхня чітка професійна спрямованість, адже професійний – "пов'язаний з певною професією", той, що "об'єднує людей однієї чи близьких професій" [2, 995]. Усього в губернії їх налічувалося 14. Ці видання поділено на такі підгрупи: сільськогосподарські – 3, кооперативні – 2, виробничі – 1, медичні – 1, військові – 7.

Із трьох сільськогосподарських часописів два виходили в Умані ("Плуг", 1906–1907; "Сообщения Уманско-Липовецкого сельскохозяйского общества", 1904–1916), одне – в Сквирі ("Вісти Комітету ради селянських депутатів", 1917). Варто зазначити, що назва друкованого ЗМІ не завжди відбивала його проблемно-тематичне наповнення. Отже, "Вісти Комітету ради селянських депутатів" за назвою має належати до громадсько-політичної типологічної групи. Проте саме проблемно-тематичне наповнення цього видання змусило зарахувати його до сільськогосподарської групи.

Сільськогосподарські часописи мали на меті поширення знань у своїй галузі, пропагування перспективних методів господарювання, захист інтересів виробників сільськогосподарської продукції, роз'яснення питань загального і місцевого сільськогосподарського життя. Серед різноманіття матеріалів – окремі розвідки, статті, огляди спеціалізованої преси, висвітлення проблем місцевого земського управління, кореспонденції, торговельні відомості тощо. Ці газети і журнали призначалися для сільських трударів і намагалися практичними порадами поширювати сільськогосподарську культуру.

Кооперативний рух у губернії розвивався поступово, набувши сили наприкінці XIX – на початку XX ст. Саме тоді й з'явилося у Бердичеві щотижневє видання, присвячене питанням кооперативного руху в Південно-Західному краї "Кредит и кооперация" (1914). Воно зазначало, що "стоїть на варті кооперативного руху і його засновників (ощадно-позичкових і кредитних товариств, суспільств взаємного кредиту, артільних і споживчих суспільств, як взаємодопомоги так і ін. кооперативів, що діють відповідно до затверджених статутів)".

Тижневик приділяв увагу питанням теорії кооперації, загально-економічним проблемам. Крім суто фахових публікацій, часопис вміщував різноманітні за жанрами і змістом матеріали з питань політики і культури. Зокрема друкувалися фейлетони, що стосувалися життя десятків тисяч робітників і службовців, "які віддають всі сили своєї молодості, все своє здоров'я" кооперативним та іншим організаціям.

У виробничій підгрупі професійної типологічної групи – уманський двотижневик графічної промисловості і торгівлі художніми відкритими листівками "Открытое письмо" (1906) за редакцією К. Петерса. Часопис висвітлював питання, що стосувалися друку й реалізації листівок. Адже серед вимог часу "наполегливо звучить вимога підняття народної освіти, котра несе з собою збільшення попиту на витвори графічної та паперової промисловості, на художні листівки". Журнал виступав ніби посібником для торговців, порадником при виборі товару.

Реформи в суспільстві й державному устрої імперії, революційні події, початок Першої світової війни сприяли появі на теренах Київської губернії нового типу української журналістики – військової періодики. Її публікації відображали воєнні будні, подавали хроніку воєнних дій, свідчили про патріотизм народу. Водночас українська військова преса дала можливість глибше з'ясувати військові реформи, події на фронтах, висвітлити воєнну доктрину України періоду національно-визвольних змагань 1917–1920 рр.

("Вільний козак", "Вільна думка", "Козацька думка", "Голос фронту" тощо). Переважна більшість видань належала різним формуванням, таким як: Українська військова рада Південно-Західного фронту, Всеукраїнська Генеральна козацька рада, Військово-революційний комітет Південно-Західного фронту та ін.

Тож, видання професійної групи, об'єднані проблемно-тематичною спрямованістю, охоплювали широке коло питань, пріоритетних на той час у суспільстві, задовольняли потребу населення краю у фаховій інформації. Кожен часопис мав своє цільове призначення та власну читацьку аудиторію.

Одним із виявів журналістського процесу в Україні став розвиток науково-освітніх видань. Революційні події 1905–1907 рр. сприяли активному розвитку учнівської преси, яка входить до зазначеної групи. На території Київської губернії виходило п'ять таких часописів ("Вперед", 1905–1906; "Обо всем", 1905–1906; "Праця", 1914; "Молодые порывы", 1912; "Школа і життя", 1917–1918). Засновниками і видавцями виступали наукові товариства, гурти, наукові та навчальні заклади (Учнівське товариство "Юнацька спілка", Уманське комерційне училище).

Деякі часописи видавалися постійним колективом авторів, який переходив із класу в клас. Вони містили творчі доробки учнів: оповідання, вірші, дослідження і реферати, думки, спогади. Учнівські видання публікували портретні нариси, історичні матеріали, огляди літератури, вітчизняної і закордонної драматургії, уривки з художніх творів. Особливе місце на сторінках періодики посідали питання поточного життя учня, його поведінка в громадських місцях, розвиток духовного світу.

По-справжньому національним виданням був сквирський часопис "Школа і життя" за редакцією І. Іщука. Редакція закликала гімназисток поважати рідну мову: "Ми діти свого краю, і ми маємо свою мову!.. Звідки це глузування, це презирство, це зневажання до неї у нас? Ви кажете: "Це бридка мужицька мова, ця мова не для інтелігентів!" Скажіть, яку мову почули Ви з вуст матері, скажіть, яка пісня лилась над Вашою колискою <...> хто зможе і зміг одцуратись своєї мови! Сором і біль, тяжкий пекучий біль! Ви зневажаєте усе святе. Ви топчете і кидаєте "мову діамант" під ноги, як сказав поет <...> Згуртуємось до купи і добиймось вчителя своєї мови, добиймось, щоб рідна мова зазвучала в стінах гімназії і ми почули її кохану, любу, рідну!" (1917. – № 2). Автори журналу прагнули прищепити молоді усвідомлення своєї національності, любов до рідного краю, пращурів, науки, культури, спонукати її до дії, знищити байдужість до суспільно-політичного життя України,

адже "кожна людина – це окрема цеглина в будівлі, званій національністю".

Одне видання в Київській губернії належало до мистецької типологічної групи видань. Це був літературно-художній тижневик "Святошинский вестник" (1907), який видавав і редагував Ф. Бернштейн. Зосереджуючи увагу на публікації літературних творів і перекладів, не обходило видання й наукових питань. Також подавалися театральні анонси, зокрема інформації про гастролі й бенефіси.

Два видання в Київській губернії належало до типологічної групи рекламно-довідкових видань. Це "Черкасский торгово-промышленный листок объявлений" (1903–1905) і "Радомысльский листок объявлений "Взаимная помощь"" (1912). Часописи в стислій формі надавали мешканцям своїх міст і приїжджим інформацію про події краю. На їх шпальтах друкувалися різноманітні оголошення: розпродаж у крамницях, послуги, анонси театральних вистав, оренда квартир, пошук роботи тощо.

Преса губернії мала особливу групу видань, абсолютно не схожу на інші, – видання телеграм. За жанром подання матеріалів – це короткі, здебільшого телеграфні, повідомлення. Широкого розвитку ця періодика не мала й обмежувалася тимчасовими рамками, переважно періодами воєнних подій. У цей час читачам була потрібна оперативна, своєчасна інформація (іноді кілька разів на добу) і лише телеграми могли швидко реагувати на події, тримаючи місцеве населення у постійному інформаційному потоці. Налічувалось 16 видань телеграм, 8 з яких – додатки до газет, найчастіше однойменних: "Голос народа" (1913), "Телеграммы "Провинциального голоса"" (1913–1914), "Вечерние телеграммы "Южного слова"" (1914–1916) тощо; 8 самостійних видань – "Телеграммы Петроградского телеграфного агентства" (1914–1915), "Звенигородский листок" (1915), "Черкасские вести" (1915–1916) та ін.

Проблемно-тематичне наповнення видань телеграм, тобто програма, цілі, тематика і форма подання інформації, було схожим. У роки Першої світової війни – це здебільшого стислі повідомлення від Російського та Петроградського телеграфних агентств, Торгово-телеграфного агентства та власних кореспондентів, які передавали оперативні матеріали з театру бойових дій ("У Галичині", "Мобілізація Сербії", "Війна на Балканах", "Неспокій серед турецьких офіцерів" тощо). Основними рубриками для більшості телеграм періоду 1914–1916 рр. стали такі: "Від штабу Кавказької армії", "Від штабу Верховного Головнокомандуючого", "На західному фронті", "Телеграма" / "Телеграми Верховного Головнокомандуючого".

Значний вплив на розвиток національно-культурних процесів на території всієї України, зокрема Київської губернії, справила українськомовна преса початку ХХ ст. У губернії (не враховуючи Києва, – 95 українськомовних і 7 двомовних українсько-російських видань) виходило 19 українськомовних і 4 двомовних часописів. Для порівняння: за цей же час у Полтавській губернії виходило 30 українськомовних видань, Харкові та Харківській губернії – 14, в Одесі та Херсонській губернії – 12, Катеринославській губернії – 10, Подільській, Волинській і Чернігівській – по 3, Таврійській – жодного [9, 9]. Отже, Київська губернія за кількістю видань рідною мовою посідала одне з провідних місць серед інших губерній Східної України.

Аналіз періодики губернії показав тенденцію до активного розвитку різноманітних часописів та їхньої галузевої диференціації. Кожне з них орієнтувалося на певну читацьку аудиторію, тематика і проблематика публікацій підпорядковувалася фаховому наповненню. З огляду на проведені дослідження, можна стверджувати, що преса губернії практично задовольняла інформаційні потреби населення, насамперед місцевої інформації. Також варто пам'ятати, що в містах губернії розповсюджувалися й провідні видання Москви, Санкт-Петербурга і Києва, які також забезпечували потребу населення в отриманні різноманітної інформації. Це, наприклад, "Киевские губернские ведомости", "Киевские епархиальные ведомости", "Киевлянин", "Киевское слово" та ін.

На жаль, пошук періодики того чи того міста, регіону досить складний, зважаючи на те, що жодна бібліотека не має повних комплектів видань. Так, у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського зберігається 15 часописів, Науково-довідковій бібліотеці центральних державних архівів України – 17. Значна кількість примірників перебуває у найближчому закордонні: у Російській державній бібліотеці в Москві – 64, Російській національній бібліотеці в Санкт-Петербурзі – 74 і Бібліотеці Російської академії наук – 56. Окрім того, не всі видання губернії можна розшукати в картотеках бібліотек. Так, із 105 назв відомості про 9 часописів отримано з різноманітних альтернативних джерел: покажчиків, енциклопедій, оголошень чи рецензій газет і журналів.

Необхідність вивчення регіональної преси зумовлена й тим, що періодика як безцінний документ часу поступово знищується через неналежні умови зберігання чи недбале ставлення. Сьогодні вже неможливо відновити десятки видань, і з кожним роком їхня кількість зростатиме. Проте сподіваємося, що безупинна, ретельна робота в бібліотеках та архівах дозволить у майбутньому отримати

більш повну та точну інформацію про ті чи ті видання та дасть можливість описати часописи до їхнього зникнення.

1. *Бойко А. А.* Преса православної церкви в Україні 1900–1917 рр.: Культура. Суспільство. Мораль / Бойко А. А. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2002. – 306 с.

2. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2004. – 1440 с.

3. *Ігнатієнко В. А.* Бібліографія української преси, 1816–1916 / Ігнатієнко В. А. – Х. ; К. : Держвидав України, 1930. – 288 с.

4. *Ігнатієнко В. А.* Українська преса 1816–1923 рр. : іст.-бібліогр. етюд / Ігнатієнко В. А. – К. : Держвидав України, 1926. – 76 с.

5. *Історія* Умані [Електронний ресурс] // Уманський Інформаційний Портал. – 2008. – Квіт.-лип. – Режим доступу: <<http://uman.info/history.htm>>.

6. *Коновець О.* Просвітницький рух в Україні (XIX – перша половина XX ст.) / Коновець О. Ф. – К. : Хрещатик, 1992. – 120 с.

7. *Мартинюк М. В.* Преса Бердичева в контексті подій XIX–XXI ст. / Мілада Мартинюк. – Житомир : ПП "Вид-во "Волинь", 2008. – 48 с.

8. *Портал* міста Умань [Електронний ресурс]. – 2008. – Квіт.- лип. – Режим доступу: <<http://www.uman.su/>>.

9. *Потужна* сила рідного слова / упоряд. Н. М. Сидоренко. – Полтава : Рік, 2005. – 444 с.

10. *Черняков Б. І.* Джерела до історії української преси учнівської та студентської молоді (XIX – початку XX ст.) / Черняков Б. І. ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, НДЦ періодики. – Львів, 2005. – 116 с.

Світлана Привалова,

здобувачка (Київ)

УДК 007 : 304 : 070:82-9(М. Шаповал)

Микита Шаповал – співробітник журналу "Нова Україна" (Прага, 1922–1928)

У статті розглянуто специфіку журналу "Нова Україна" на матеріалах, щоденникових записках Микити Шаповала як головного ідеолога видання; обґрунтовано назву; представлено редакційний колектив та ідеологічне спрямування часопису.

Ключові слова: публікації, українська еміграція, політика.

The article covers the peculiarity of the publication "Nova Ukraina" by means of materials and notes from the diary of Mykyta Shapoval; the name of the publication is grounded, the editorial board and ideology of the publication are presented.

Keywords: publications, Ukrainian emigration, policy.

В статті розглянуто специфіку журналу "Нова Україна" на матеріалах, щоденникових записках Микити Шаповала як головного ідеолога видання; обґрунтовано назву; представлено редакційний колектив, а також ідеологічне спрямування журналу.

Ключевые слова: публикации, украинская эмиграция, политика.

Микита Шаповал – активний громадський діяч початку XX ст., журналіст і політик, критик і вчений, який після національно-демократичної революції 1917–1920 рр. емігрував до Чехії, але до останніх днів був відданий українській справі. За кордоном він був засновником партії соціалістів-революціонерів, що вела потужну діяльність, друкуючи українськомовні видання, організовуючи виші, гуртуючи українську інтелігенцію. Про цей період у житті публіциста згадували такі науковці, як О. Богуславський, Д. Курас, О. Чумаченко. О. Богуславський наголошував на участі "правої" УПСР М. Шаповала в національно-патріотичній дискусії української еміграції, детально не аналізуючи особливості журналістських текстів автора. Д. Курас описав концепцію створення республіки трудового народу в наукових працях історичного досвіду діяча. О. Чумаченко розглядала зазначений період через діяльність політика в Українському Громадському Комітеті в Празі, зупиняючись на спробах останнього об'єднати українських соціалістів.

© Привалова С., 2010

Головною трибуною колишнього модерніста, який після політичного досвіду Центральної ради й уряду Директорії сконцентрувався на суспільно-політичній ситуації українства, став часопис "Нова Україна". Публіцист вважав, що найкращим типом діяча є реаліст-революціонер, що має наукове розуміння дійсності та оцінює перспективу розвитку, а також орієнтується на інтегральну програму, в якій поєднуються культурний, політичний і господарський аспекти [9]. Відповідно саме такі представники працювали в "Новій Україні" (Прага, 1922–1928). Автори журналу намагалися, усвідомивши історичну добу, визначити завдання часу, який переживали. А в глобальному масштабі – створити українську державність на "соборній землі нашої суверенною волею українського народу" [5].

Журналістські матеріали еміграційного періоду журналіста, так само як і "хатянського" (період співпраці з "Українською хатою", 1909–1914), позначені балансуванням на контрастах. У центрі публікацій фігурують антитези задля бінарного представлення дійсності. Явище "Нової України" сприймалося діячем не лише як видання періодичного органу, це перш за все було формування свідомої спільноти, що прагнула іншого розвитку для радянської України. На противагу "шаповалівському" рухові, як він сам зазначав, стояла "стара" Україна, "вихована на службі в панів, тупа, консервативна, не творча, ворожа інтересам більшості народу" [9].

Серед дописувачів журналу були О. Олесь, В. Винниченко, В. Коннор-Вилинська, В. Підмогильний, К. Коберський, Ю. Дарган, В. Самійленко, П. Андрієвський, К. Гриневич, Д. Антонович, О. Степанович, Л. Білецький, М. Диканько, П. Богацький, В. Диканський. Щодо формування редакційного колективу та обрання керівництва видання ситуація була неоднозначною, оскільки в "Щоденнику" критика можемо знайти запис від 7 листопада 1922 р.: "Сьогодні відбулися збори "Нової України". Соц. демократів прийшло 5, соц-рев. 4. Вибірало редакцію з І. Бочковського, П. Богацького і С. Гольдельмана. Я вийшов з видавництва і з співробітників" [11, 78]. Хоча на другому році видання виходило як місячник письменства, мистецтва, науки і громадського життя за редакцією В. Винниченка й М. Шаповала. А в зверненні до читачів редакція зазначала, що у 1923 р. "вважає за потрібне відкрити сторінки журналу для творів мистецько-белетристичних і поезії, давши змогу для вияву творчої праці, і корифеям нашого письменства, і молодшим силам, що йдуть їй на підмогу та заміну". Заохочувалася виданням вільна дискусія щодо пекучих проблем для соціалістів усякого світогляду й партійної належності. Таким чи-

ном, за допомогою щоденникових записів бачимо, що внутрішньо-політична ситуація видання змінювалася.

На сторінках журналу висвітлюється життя та особливості існування української еміграції у Чехії. Так, у безпартійному двотижневнику, яким себе позиціонувала "Нова Україна" у 1922 р., було вміщено звернення до українського громадянства, щоб заохотити його вступати до Академії у Подєбрадах. Причому Український Громадський Комітет надавав більше двох сотень стипендій для українства. Роком пізніше М. Шаповал презентував на шпальтах часопису відкриття в Празі Українського Вищого Педагогічного Інституту імені М. Драгоманова, описавши не лише програму навчання, а й викладачів, що керуватимуть процесом. Така включеність у перебіг життя еміграції робила видання трибуною та осередком гуртування всіх охочих представників української нації за кордоном.

У часописі критик висвітлює тему політичної організації української еміграції і, так само як в "Українській хаті", подає у рубриці "Бібліографія" огляди на нову українську видавничу продукцію.

Перший тематичний пласт фактично презентує діяльність "шаповалівської" політичної партії. На шпальтах журналу представлені основні засади політичної тактики еміграції (визволення українського народу через самоорганізацію у триаспектному вимірі; відродження за допомогою еміграції; "ні" капітуляції еміграції) [1]. У цей період діяч повністю захоплений питанням політичної організації українських сил за кордоном, тому в усіх матеріалах, окрім мистецької тематики, домінантами виступають принципи соціалістичного ладу. Навіть роблячи огляд видань, які щойно побачили світ, автор не втримується від політично заангажованої оцінки про "трудоий принцип", що поставила його селянська Болгарія проти капіталізму [2].

Журналіст у друкованих матеріалах постійно звертався до концепції триєдиної самостійності, що належала М. Драгоманову. У наукових статтях, лекціях, рукописах, розвідках, що зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ф. 3563, оп. 1), науковцем обґрунтовано кожен етап національного відродження українства і проаналізовано його специфічні умови.

Поняття відродження М. Шаповал уважав своєрідною позитивною програмою розвитку, на противагу визволенню, що має негативний складник. Наочний матеріальний вияв згаданого процесу знаходить віддзеркалення у літературі. (Період "хатянства" в житті журналіста, його відстоювання модернізму і всебічне висвітлення

національного літературного процесу в межах оглядів на сторінках "Української хати" свідчить, що діяч мав неабиякий досвід у цій царині).

Публіцист розглядає українське відродження через особливості психіки індивіда, знаходячи зовнішню об'єктивацію індивідуального у житті народу. Відповідно, "почуття" вкладаються у період появи комедій, водевілів, поезії (І. Котляревський "Енеїда", 1798); "інтелектові" відповідає поява українськомовної опери, азбуки, науково-популярної літератури (С. Гулак-Артемівський "Запорожець за Дунаєм", 1863); "воля" в історичному розвитку українського відродження збігається з періодом політичної організації народу, початком суспільної організації нації (поява партій, угруповань наприкінці XIX ст.).

За специфікою перебігу критик поділяв відродження на два періоди: перший – ідеологічний (основні складники – просвіта і пропаганда), другий – організація сил, боротьби та будівництва.

Концепція триєдиної самостійності, яку повсякчас в еміграційних матеріалах пропагує М. Шаповал, належить М. Драгоманову. Але публіцист дає її тлумачення і практичні поради щодо здійснення останньої. Отже, триєдина самостійність має у собі однійменні три проблемні складники національного відродження: утворення української культури; впорядкування системи українського господарства, зводячи нанівець відсоток зиску національно; формування українських політичних сил.

Щодо української культури та її зрощення публіцист зауважує: "Політика українська в сфері культурного будівництва мусить бути поставлена реально: замість церкви – школа, замість бога – людина, замість міта й легенди – наукова праця і математична формула" [3, 39]. Під упорядкуванням системи українського господарства діяч має на увазі звільнення від фінансового податку, організації українських кооперативів: "Народи, що усвідомили собі право на продукт своєї нації, – я маю на увазі трудові класи їх, – ніколи не погодяться з грабіжем їх" [10, 5]. Суспільно-політичний устрій як третій складник відродження, на думку М. Шаповала, повинен мати своєю основою соціалізм, адже українство "не може поставити ідеалом такий устрій, який його гнітить тепер" [3, 43].

Друга тематична група – публікації про мистецьку царину, здебільшого літературу. Так, саркастично відгукується М. Шаповал на збірку новел і нарисів О. Кобилянської "Снитися", надруковану в Чернівцях 1922 р. [12]. Критик-модерніст М. Сріблянський поважав письменницю за її індивідуалістичну творчість, про що свідчать

публікації на сторінках "Української хати", і навіть своїй товаришці Х. Алчевській публіцист неодноразово докоряв за наслідування стилю О. Кобилянської [6]. І коли вшанування пам'яті великої українки відбувалося неналежним чином, у журналіста прокидалися ті "запал і біль", якими різнилися його матеріали раннього періоду: "Славна Ольга Кобилянська, письменниця 40-мільйонного народу, очевидячки, має неабияку пошану від вдячної нації! Цьому доказом є "ювілейне видання" – книжечка на 64 сторінки, нечепурно видана, у гнітючо-вульгарній обкладинці з коректурними помилками в тексті! Яка непрохідна пуца несмаку й негакту" [12, 107].

Описуючи збірник "Главполитпросвета УССР", виданий російською мовою, критик зазначає, що останній не має нічого українського, окрім замітки про І. Франка і М. Драгоманова: "Ремизов, Гребенщиков і всякі "Серапіонові братя" стрижуть свої писання в суздальському стилі, мовою "билін" і казок "народним стилем", кацапщиною. Московська інтелігенція большевицького і сменовеховського типу культивує кацапщину, як вицвіт національності, переживаючи націоналістичні оргії в житті і почутті" [4, 40].

Цікаво зіставити поетику жанру огляду різних періодів життя діяча: на шпальтах "Української хати" він обирає у творчості ідеал модерністських починань, а в "Новій Україні" виступає вже як поміркований читач. Огляд, написаний М. Шаповалом 1926 р., дає читачеві можливість чітко відчутти, що увесь свій протест, невпинність боротьби, публіцист у цей час віддавав політичній діяльності. А в літературних справах "святий біль" модерністичної душі залишився "історією молодомузівського покоління". Аналізуючи поезію Ю. Дарагана, критик конкретизує образи, асоціюючи їх із душевним станом. Щодо літератури в еміграції автор зазначав: "Я давно вже не читаю української "поезії", однак книжку Ю. Дарагана читав кілька разів. У нас взагалі мало поезії, бо мало почуття. Українські люде живуть незвичайно малими окрушинами культури... Жити ж "культурно" в осередку самої еміграції через її низький рівень культурності, злидні і т. п. – не можливо" [8, 131].

Характеристика образів поетичної збірки подана критиком доброзичливо і позитивно: "ще не гнітить натиском фарб цей образ ("У потязі"), що пролітає перед очима"; "випещені, тонкі, культурні фарби, але весь щирець поезії в контурах, в композиції, у візерунках"; "вдихання в їх (образи. – С. П.) людської душі, очолювання їх – це й є проєкцією самої індивідуальності поета".

Про відсутність ідеї у книжці критик лояльно зауважує: "...яка його ідея про світ? Читач її ще не вловлює. Але вже видно, що поет несвідомо намацує вищу форму творчості: цикл" [8, 134]. І врешті

закінчує автор словами, що про "хиби" він не писатиме, бо є просто читачем, а не рецензентом. Все-таки поблажливий відгук на збірку Ю. Дарагана скоріше пояснюється браком національного творчого прояву в еміграції, якого так не вистачало публіцистові.

Робота в журналі не обходилася без протистояння з іншими періодичними виданнями. Це насамперед пояснюється тим, що, маючи чітку позицію і ведучи активну діяльність як політик, М. Шаповал мав опонентів, котрі несхвально відгукувалися стосовно діяльності соціалістів-революціонерів на сторінках власної преси. Тому в "Новій Україні" є матеріали журналіста про спростування наклепу Л. Чикаленка та його товаришів, що з'явився у "Тризубі" [7]. Подібні публікації презентують складність взаємин представників української еміграції за кордоном і свідчать про те, що різнойменні ідеологічні спрямування не могли співіснувати у контексті створення єдиного фронту представників української спільноти за кордоном через буденну неприязнь.

М. Шаповал у журналі постає не лише як критик, політик, журналіст, поодинокі з'являються його поетичні рядки. Але вони вже не такі натхненні й ліричні, як раніше:

Посивів за ніч я. Дивлюсь – не надивлюся –
У хаті в мене мрець.
Васильки, м'ята. Я молюся.
На свічі дихає вітрець
("Розірваний цикл").

Отже, Микита Шаповал як співробітник часопису "Нова Україна" був не лише одним із редакторів, а й автором публікацій на розмаїту тематику, що розкривали ситуацію української еміграції з погляду її політичної організації і презентували позицію колишнього модерніста щодо літературного процесу українства.

1. Шаповал М. Большевизм і Україна / Микита Шаповал // Нова Україна. – Прага, 1926. – № 11. – С. 1–19.

2. Шаповал М. Вл. Лебедев: Новым путем / Микита Шаповал // Нова Україна. – Прага, 1923. – № 5. – С. 168–169.

3. Шаповал М. Визволення і відродження України / Микита Шаповал // Центральний державний архів вищих органів влади та управління. – Ф. 3563, оп. 1, спр. 5. – 52 с.

4. Шаповал М. Грядущий мир / Микита Шаповал // Нова Україна. – Прага, 1922. – № 12. – С. 40–41.

5. Шаповал М. Завдання української еміграції / Микита Шаповал // Нова Україна. – Прага, 1926. – № 1–2. – С. 1–20.

6. Шаповал М. Лист до Х. Алчевської, 23. XI. 1908 / Микита Шаповал // Відділ рукописів та текстології Ін-ту літератури ім. Т. Шевченка НАНУ. – Ф. 36, спр. 1865.

7. Шаповал М. На боротьбу з злочинством. Одвертий лист до громадянства / Микита Шаповал // Нова Україна. – Прага, 1926. – № 11. – С. 76–81.

8. Шаповал М. Під білим парусом ("Сагайдак") / Микита Шаповал // Нова Україна. – Прага, 1926. – № 1–2. – С. 131–134.

9. Шаповал М. Стара і нова Україна. Листи в Америку / Микита Шаповал. – Нью-Йорк, 1925. – 32 с.

10. Шаповал М. Україна і Росія (політична розвідка) / Микита Шаповал // Центральний державний архів вищих органів влади та управління. – Ф. 3563, оп. 1. – 74 с.

11. Шаповал М. Щоденник від 22 лютого 1919 р. до 31 грудня 1924 р. / Микита Шаповал ; упоряд. С. Зеркаль. – Прага, 1958. – 125 с.

12. Шаповал М. Ювілейна іронія (Замість рецензії) / Микита Шаповал // Нова Україна. – Прага, 1922. – № 13–15. – С. 107.

Світлана Кличко,
асп. (Київ)

УДК 007 : 304 : 659.3:621.397.13(477.75)

З історії розвитку кримського телебачення

У статті проаналізовано розвиток телевізійної справи на півострові; визначено основні проблеми, наявні в телевізійному секторі; приділено увагу жанрово-тематичному наповненню місцевих телеорганізацій.

Ключові слова: кримські телерадіоорганізації, місцеві телеканали, ефірне мовлення, кабельне мовлення.

The development of television business on the peninsula is analyzed in the article; the main problems in TV sector are shown; attention is focused on the genre and thematic content of local TV organizations.

Keywords: Crimean TV and broadcasting organizations, local TV-channels, broadcasting, cable broadcasting.

В статье проанализировано развитие телевизионного дела на полуострове, определены главные проблемы, имеющиеся в телевизионном секторе, уделяется внимание жанрово-тематическому наполнению местных организаций.

Ключевые слова: крымские телерадиоорганизации, местные телеканалы, эфирное вещание, кабельное вещание.

Регіональне телебачення в Криму пройшло складний процес становлення. Телевізійна галузь півострова має специфічні риси, пов'язані з особливим статусом регіону та неоднорідністю у демографічному складі населення.

Дослідженню регіонального телебачення, висвітленню проблем і перспектив діяльності вітчизняного телерадіопростору присвячено праці таких науковців, як О. Гоян, В. Гоян, З. Дмитровський, В. Лизанчук, О. Головчук та ін. Безпосередньо до проблем кримського телемовлення зверталися В. Козубський, П. Ломакін, О. Шадчев. Їх роботи спрямовані на створення цілісної картини телепростору АР Крим. Г. Дроздова працювала над темою функціонування на півострові Державної телерадіокомпанії "Крим". Серію статей у ра-

© Кличко С., 2010

дянській пресі щодо обласного телерадіомовлення підготував П. Качанов, оглядаючи передачі регіонального телебачення 1980-х рр., оцінюючи стан телефіру того часу. На окрему увагу заслуговують розвідки І. Мащенко у межах масштабного вивчення українського телевізійного простору. Отже, вибірковість усіх досліджень та відсутність єдиної праці, яка б повністю відображала складний характер усіх процесів, що відбуваються у кримському телепросторі, є причинами проведення подальших наукових пошуків у цьому напрямі. Мета статті – дослідити процес становлення телевізійної справи на півострові та визначити основні проблеми його функціонування.

Станом на 1 січня 2009 р., відповідно до державного реєстру телерадіоорганізацій України, на території Кримського півострова налічувалося 86 телерадіокомпаній, у 21 з яких є ліцензія на телемовлення. Серед них ТРО державної і комунальної форми власності: Державна телерадіокомпанія (ДТРК) "Крим" (Сімферополь), Телерадіокомпанія "Північний Крим" (Армянськ), Севастопольська регіональна державна телерадіокомпанія (СРДТРК) (Севастополь), Телерадіокомпанія Військово-Морських сил Збройних сил України "Бриз" (Севастополь). Тож більшість телерадіоорганізацій, що діють на півострові, є приватними, а це означає, що їх наповнення перебуває у прямій залежності від бажань і політичних амбіцій засновників. За територією поширення сигналу лише кілька охоплюють більшу частину півострова: ТРК "Чорноморська" та ДТРК "Крим". Решта транслюють свої передачі або на кілька великих міст (наприклад, ТРК "Жиса" і "Неаполь"), або працюють у вузькому регіональному форматі.

Відповідно до статистичних даних, середньодобовий обсяг місцевого телемовлення протягом 90-х рр. поступово зростав. Так, від 5,7 годин на добу 1995 р. цей показник збільшився до 14 годин на добу 2007 р. [9]. Сьогодні ситуація в телерадіопросторі Криму загалом є стабільною, найближчим часом збільшення кількості ТРК не передбачається. Цілком можливе розширення мовлення в Криму за ефірними показниками [4, 27]. Варто зазначити, що на півострові наявна розгалужена мережа телеорганізацій, у цілому телепростір АР Крим доволі насичений.

Дослідники зазначають високий потенціал регіону для розвитку кабельного мовлення. Це пов'язано передусім із вищою якістю сигналу, ніж в ефірному телебаченні; можливістю перегляду більшої кількості каналів; наявністю доступу до закордонних каналів

тощо [15, 92]. Зокрема, 2008 р. збільшилася кількість ліцензій на кабельне мовлення в телемережах АР Крим [13].

Серед позитивних чинників розвитку галузі дослідники називають фактор доступу до російськомовних каналів, що спричинено демографічними особливостями та змінами в курортний сезон складу населення за рахунок припливу російськомовних туристів. Це є вагомим чинником вибору того чи того каналу мовлення. Згідно з нововведеннями до українського інформаційного законодавства останнім часом збільшилися обсяги мовлення українською мовою на місцевих телеканалах, що є доволі суперечливим аспектом через відсутність кадрів, здатних створювати якісний продукт державною мовою. До того ж, попит аудиторії працює не на користь телекомпаній, адже кримський глядач орієнтований на сприйняття російськомовного продукту, та й рекламодавці віддають перевагу російськомовним ЗМІ. Така культурна політика викликає значні дискусії. Подібні вимоги призвели навіть до падіння рейтингів на окремих місцевих телеканалах [2].

Складне економічне становище характерне в цілому для регіональних ЗМІ в Україні. Так, провідні телерадіоорганізації України в основному фінансово спроможні та фінансово незалежні, а економічні можливості ТРО в регіонах часто доволі низькі, переважна більшість їх потерпає від економічної скрути, особливо комунальні, які не мають додаткової фінансової підтримки. Рівень матеріального забезпечення деяких ТРО, особливо тих, які фінансуються з місцевих бюджетів, незадовільний, а їх власна комерційна діяльність зовсім не достатня для покриття видатків діяльності. Матеріально-технічна база більшості регіональних ТРО застаріла і зношена (знос обладнання сягає від 60 до 90 %). Це стосується також обласних ДТРК [12, 60]. Виняток становлять хіба що великі приватні телекомпанії та перспективні й фінансово менш обтяжливі різновиди телерадіомовлення, як, наприклад, кабельне телебачення. Такий невтішний висновок робить Національна рада з питань телебачення і радіомовлення.

Найстарішою телерадіокомпанією на півострові є Державна телерадіокомпанія "Крим", перша передача якої вийшла в ефір 25 січня 1959 р. і тривала близько 1 години [14]. ДТРК "Крим" здійснює мовлення сімома мовами – українською, російською, кримськотатарською, німецькою, грецькою, болгарською та вірменською, – що

сприяє задоволенню інформаційних потреб поліетнічного суспільства, яке склалося на території півострова. Сьогодні ДТРК "Крим" працює над виготовленням теле- і відеопродукції, її розміщенням, веденням прямих ефірів зі студії та із застосуванням пересувних телевізійних станцій тощо. Охоплення телевізійним сигналом ДТРК "Крим" становить майже 75 % території та близько 70 % населення [8, 47].

Цікаво, що спочатку радянська влада планувала побудувати телецентр не в Сімферополі, який мав статус обласного центру, а в курортній Ялті [17, 48]. Та 1959 р. телестудія з'явилась все ж таки у Сімферополі. Вже у 1980-х рр. телевежа мала такі параметри: довжина – 190 метрів, на ній були встановлені три телевізійні передавачі, що дозволяло вести постійний прийом трьох телепрограм у радіусі 50 км [18]. Слід також зазначити, що спочатку на території півострова став функціонувати телецентр у Севастополі, на контрольному телевізорі якого 5 квітня 1959 р. було отримано перше зображення, а з липня цього ж року почалася регулярна трансляція передач. У 1961 р. з'явився телецентр у Керчі. Дослідники називають його "мініатюрним та примітивним" [17, 48]. І це не дивно, адже він виконував лише функцію звичайного ретранслятора. Після створення цих телецентрів почалася активна робота з будівництва ретрансляторів і в інших населених пунктах півострова. Їхньою головною вадою стала незначна потужність передавачів. На кінець 60-х рр. в області вже функціонувало 9 ретрансляторів, у тому числі й на Південному узбережжі Криму.

У 1972 р. у Севастопольському телецентрі відбулася знаменна подія: 28 січня в ефір було передано не просто зображення, а креслення, прийняте на берегах Атлантики, за 8 тисяч миль від порту бухти Камишова, факсимільним апаратом "Ладога" [1]. Ця подія справді заслуговує на увагу, адже за допомогою такої техніки здійснювалась передача інформації на той час лише з Києва, а зображення на кшталт креслення взагалі передавалося вперше на території держави.

Значні зміни у телевізійному житті регіону відбулися 1983 р. У цей час обладнання на телецентрах було модернізовано та введено в дію нове – кольорове (хоча перший кольоровий фільм у Криму знято набагато раніше). У 1966 р. Сімферопольська обласна студія телебачення закінчила роботу над фільмом "Крымский за-

поведник" (режисер Вайнтруб П.), де в чотирьох невеликих новелах показано кримську природу та життя місцевих мешканців заповідно-мисливського господарства [19].

Основна ж частина телерадіоорганізацій у Криму з'явилась уже в 90-х рр. Водночас із ДТРК "Крим" конкурують ТРК, засновані приватними особами чи підприємствами. До лідерів належать сімферопольські ТРК "Чорноморська", "Жиса", "Неаполь". Усі вони є приватними, а ТРК "Жиса" діє із залученням іноземних інвестицій [13]. Ці чотири телеканали вважаються найбільшими конкурентами в телевізійному просторі АРК.

Варто розглянути діяльність деяких регіональних ТРК. Наприклад, у Севастополі 2006 р. конкуренція на телевізійному ринку була практично відсутня. Фактичним монополістом залишалася СРДТРК, яка вела мовлення 24 години на добу на власному каналі. Приватні телекомпанії навряд чи могли конкурувати з цією організацією, адже всі вони мали обмежений час мовлення. Єдина перевага, яка є в місцевих недержавних ТРО, – потужність передавачів, відповідно до чого рівень охоплення території у, наприклад, ТРК "Бриз" та МТРК "Севастополь" більший, аніж у СДТРК. Деякі канали вдаються до співпраці у вигляді надання окремих відеоматеріалів один одному (наприклад, новини з ВМС надає ТРК "Бриз", а новини ЧФ РФ надає телецентр ЧФ РФ) [10]. У 2007 р. ситуація дещо змінилася. Рівень інформаційних програм ТРК "Бриз", МТРК "Севастополь" та інших зріс у порівнянні з попередніми роками, тим самим СРДТРК поступово починає втрачати свої домінуючі позиції в умовах ринкової конкуренції [11].

Загалом, дослідники зазначають, що державні телекомпанії сьогодні вже не здатні конкурувати з приватними: "Протягом десяти років розвитку регіонального ТВ, – зазначає О. Головчук, – створилася деформована, безперспективна модель державного телемовлення" [5]. У невеликих містах і населених пунктах ще менша конкуренція через невелику кількість місцевих телеканалів та їх технічну обмеженість у зв'язку з неоднорідним забезпеченням поширення сигналу на всій території півострова.

Окремої уваги заслуговує історія севастопольського телебачення, адже це місто завдяки геополітичним характеристикам завжди мало особливий статус. Перша міська студія телебачення створена 1991 р. за рішенням 8-ї сесії Севастопольської ради народних депутатів. "З отриманням свідоцтва про реєстрацію засобу масової

інформації № 29 1-ТВ редакція телебачення набула права самостійно виходити в ефір, яке і було реалізовано 5 липня, ввечері, на другій загальносоюзній програмі", – повідомляли республіканські газети [3]. Перша передача тривала всього 30 хвилин, проте вона була динамічно насичена матеріалом – глядачам було показано 14 сюжетів. Журналісти в місцевій пресі навіть порівняли цю передачу з випусками відомої Телевізійної Служби Новин (ТСН) на телеканалі "1+1" [6]. Спочатку передачі з'являлися лише один раз на тиждень, поступово редакція перейшла на щоденний формат мовлення.

У Севастополі 1996 р. з'явився телецентр Чорноморського флоту Російської Федерації, який, хоч і не має власного каналу мовлення, готує кілька щотижневих програм: інформаційно-аналітичну, публіцистичну "Черноморский объектив" і культурно-просвітницькі ("Отражение" та "Этикет"). Ці передачі транслюються кількома регіональними та місцевими телеканалами (Чорноморською ТРК, Севастопольською регіональною державною ТРК та телеканалом "Девком-інформ плюс") [21].

Тематичне наповнення місцевих телеканалів доволі широке. Інформаційно-публіцистичні передачі мають в ефірному мовленні на різних телеканалах приблизно від 1 до 4 годин на добу. Ступінь представлення музичних і розважальних передач неоднорідний, на деяких телеканалах він сягає до 20 годин на добу (наприклад, ТРК "Жиса"). Найменші ж обсяги у передач культурно-мистецького, науково-просвітницького та дитячого спрямування. Можна констатувати брак на півострові телеканалів вузького наповнення (музичних, спортивних, ділових, туристичних, дитячих тощо).

На телеканалі "Крим" 3 березня 1993 р. вперше вийшов ефір українською мовою. Відтоді кримські телеканали мають постійні проблеми з дотриманням українського законодавства в сфері інформації та виконанням умов власних ліцензій. Так, наприклад, за результатами перевірок лише 2008 р. Національна рада ухвалила рішення про застосування санкції у вигляді попередження до 16 українських телерадіоорганізацій, що порушували ліцензійні вимоги щодо мови ведення програм і передач або не дотримувалися мовного законодавства при трансляції реклами, серед яких і кілька кримських: ТОВ "Районна телестудія телебачення" (сміт Нижньогірське) (рішення № 704 від 09.04.2008 р.), ТОВ

ТРК "Неаполь" (Сімферополь) (рішення № 1014 від 28.05.2008 р.), ТРО ТОВ КТРК "Девком" (Севастополь) (рішення № 706 від 09.04.2008 р.), ТОВ ТРК "Жиса плюс" (Сімферополь) (рішення № 2042 від 19.11.2008 р.). Упродовж 2008 р. Національна рада під час розгляду матеріалів планових та позапланових перевірок оголосила попередження 24 телерадіокомпаніям, у тому числі й кримським за порушення рекламного законодавства: ТРК "Північний Крим" (Армянськ); ТРК "Ніка" (Міжводне); ТОВ ТРК "Неаполь" (Сімферополь); ДТРК "Крим" (Сімферополь); ТОВ "Телевізійна компанія "Атлант СВ"" (смт Октябрське); ТОВ ТРК "Жиса плюс" (Сімферополь) [13].

Наприклад, місцева ТРК "Жиса" у своїй діяльності, на жаль, неодноразово порушувала інформаційне законодавство. Зокрема, недотримання умов ліцензії у частинах "програмна концепція мовлення", "періодичність", "час та обсяги мовлення", "мова", "позивні", що є прямим порушенням Законів України "Про телебачення і радіомовлення" та "Про рекламу", а також порушення правил ведення мовлення на теле- і радіоканалах у Дні трауру (скорботи, жалоби), затверджених рішенням Національної ради з питань телебачення і радіомовлення № 504 від 23 жовтня 2001 р. І такі порушення трапляються в роботі більшості телевізійних компаній АР Крим.

Важливою проблемою для телепростору Криму є приймання ефірних телеканалів, яка виникла у зв'язку з відставанням регіону у впровадженні сучасних інформаційних технологій. Так, 2006 р., наприклад, у 51 населеному пункті Криму, а більшість із них – курортні, не транслювалося ефірне телебачення чи транслювалося у надто низьких масштабах (1–2 ефірних телеканали) [16]. Більша частина інформації у цих районах надходить або з газет, або з кабельного телебачення. Проблема прийняття сигналу в основному спричинена двома чинниками: географічні особливості місцевості (гірський рельєф) та відсутність дозволів у більшості телерадіоорганізацій на мовлення в цих районах. З метою охоплення всіх міст і районів Криму необхідно якомога швидше впроваджувати широкопрограми ретранслятори.

Крім того, негайного вирішення потребує і проблема функціонування на території півострова телеканалів, які діють без відповідної ліцензії Національної ради з питань телебачення і радіомовлення. Так, 2006 р. у Криму без дозволу працювало шість

мереж кабельного телебачення у Євпаторії, у Сімферопольському та Феодосійському районах [20].

Залишається актуальним питання якості зображення на деяких каналах ефірного та кабельного мовлення. Це пов'язано передусім із роботою Радіопередавального центру (РТПЦ) Концерну радіомовлення, радіозв'язку та телебачення України в АР Крим та рівнем зношеності обладнання, що використовується для передавання сигналу. РТПЦ є монополістом у сфері поширення телевізійного сигналу на території півострова, його послугами користуються 95 % телекомпаній [20]. Нагальною потребою є заміна старих ретрансляторів і передавачів. Відповідно до програми "Інформатизації населення. Заходи щодо розвитку телерадіоінформаційного простору Автономної Республіки Крим на 2007–2010 роки" передбачено розвиток автономних ретрансляторів для забезпечення багатоканального телебачення в гірській та важкодоступній місцевості.

Невирішеною є і кадрова проблема, адже більшість телекомпаній Криму не мають у своєму штаті журналістів та редакторів, які були б здатні створювати якісний інформаційний продукт державною мовою.

Проте регіон подає великі надії щодо подальшого функціонування та удосконалення телевізійної мережі. Так, згідно зі згаданою програмою, фінансуванням із державного та місцевого бюджетів передбачено забезпечити мовлення програм ДТРК "Крим" на територію півострова; збільшити обсяги виробництва телерадіопрограм ДТРК "Крим"; створити багатоканальну цифрову телерадіомовленнєву мережу АР Крим на основі енергоощадних технологій; забезпечити мовлення до 40 телеканалів у цифровому форматі на території півострова та ін.

Інформаційне наповнення телепростору Криму спричинює багато непорозумінь. На території півострова транслюються російські програми, діє Телецентр Чорноморського флоту РФ. Телебачення на півострові стає важливим джерелом впливу на аудиторію сусідніх держав, а це, у свою чергу, призводить до загострення антиукраїнських настроїв серед місцевого населення. "На одну годину загальноукраїнського та місцевого державного телевізійного мовлення, – зазначав І. Мащенко про проблеми кримського регіону, – припадало майже дві з половиною години

зарубіжного та комерційного. Велося воно державними технічними засобами, значною мірою – за державний рахунок. Так, 1996 р. на оплату трансляції російських програм урядом Автономної Республіки Крим було виділено 1 млн. 450 тисяч гривень, у той час як борг за трансляцію програм місцевого державного телебачення у сумі понад 1 млн. гривень залишився непроплаченим” [17, 463].

Ситуація посилюється у зв'язку з наявністю цієї проблеми й у друкованих засобах масової інформації на півострові. Проте не можна не зважати і на той фактор, що у літній період кількість населення у Криму різко збільшується за рахунок туристів, які стають частиною потенційної аудиторії російських телеканалів та місцевих компаній, що транслюють російськомовні передачі. Це також є важливим приводом для поширення такої телепродукції на теренах півострова.

Таким чином, зважаючи на високий потенціал регіону та наявність розгалуженої мережі телекомпаній, телевізійний простір Криму має великі шанси на продуктивний розвиток. Подолання наявних проблем та удосконалення технічних можливостей телеорганізацій дасть змогу надавати телевізійні послуги не лише у регіональному, а й у всеукраїнському масштабі, а застосування інноваційних технологій дозволить створювати якісний інформаційний продукт та широко впроваджувати цифрове мовлення. Невизначеним залишається мовне питання, що має свої особливості регіонального формату та потребує звернення на нього уваги не лише місцевого населення та працівників кримських телеорганізацій, а й державної влади, без втручання якої буде неможливо врегулювати законодавчі вимоги з потребами місцевої аудиторії.

1. *Видеоокно* в Атлантику // Правда Украины. – 1972. – 29 янв.
2. *Винник С.* На каком языке заговорит крымское телевидение? / С. Винник // Первая крымская. – 2008. – № 242.
3. *Владимиров П. В.* В Севастополе – своё телевидение / П. В. Владимиров // Курортный Крым. – 1991. – 13 июля.
4. *Все* про медіа регіонів України: в рамках проекту "Громадська експертиза. Свобода слова". – К., 2000. – 150 с.

5. *Головчук О. В.* Регіональне телебачення України: ефірні традиції та реорганізація / О. В. Головчук ; Інститут журналістики. – Режим доступу: <<http://journalib.kiev.ua/index.php?act=article&article=1449>>.

6. *Григорьев Д.* Севастопольское ТВ / Д. Григорьев // Крымская правда. – 1991. – 25 июля.

7. *Дидура А.* Телецентр обновляется / А. Дидура // Крымская правда. – 1983. – 8 апр.

8. *Дроздова Г. В.* Проблемні питання телерадіопростору АРК / Г. В. Дроздова // Учёные зап. Таврич. нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Сер.: Филология. Социальная коммуникация. – 2008. – Т. 21 (60), № 1. – С. 46–49.

9. *Засоби* масової інформації та книговидання (1995–2008 рр.) : статінформація [Електронний ресурс] // Головне управління статистики в Автономній Республіці Крим. – Режим доступу: <http://sf.ukrstat.gov.ua/ukgkult.hzn_zas>.

10. *Звіт* Представника Національної ради у м. Севастополі за 2006 рік [Електронний ресурс] // Національна рада з питань телебачення і радіомовлення України. – Режим доступу: <http://www.nrada.gov.ua/documents/Sevastopol_pr.doc>.

11. *Звіт* Представника Національної ради у м. Севастополі за 2007 рік [Електронний ресурс] // Національна рада з питань телебачення і радіомовлення України. – Режим доступу: <<http://www.nrada.gov.ua/documents/sevastopol07.doc>>.

12. *Звіт* Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення за 2004 рік [листоп. 2004 р., м. Київ] [Електронний ресурс] // Національна рада з питань телебачення і радіомовлення України. – Режим доступу: <http://www.nrada.gov.ua/documents/zvit_2007.doc>.

13. *Звіт* Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення за 2008 рік [Електронний ресурс] // Національна рада з питань телебачення і радіомовлення України. – Режим доступу: <http://www.nrada.gov.ua/documents/zvit_2008.doc>.

14. *Историческая* справка [Електронний ресурс] // Державна телерадіокомпанія "Крим". – Режим доступу: <<http://tv.crimea.ua/rus.index.php?submenuid=1&doc=1>>.

15. *Козубский В. А.* О формировании информационной политики в Автономной Республике Крым / В. А. Козубский, П. В. Ломакин, О. Н. Шадчнев // Матеріали міжнар. конгресу "Інформаційне суспільство в Україні – стан, проблеми, перспективи" [25–27 верес. 2000 р.] ; Нац. техн. ун-тет "Київ. політех. ін-т". – К. : НТУ КПП, 2000. – 326 с.

16. *Кримські села ізольовані від телебачення*. ForUm 16 листопада 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://ua.for-ua.com/incident/2006/11/16/180447/html>>.

17. *Мащенко І. Г.* Телебачення України / І. Г. Мащенко. – К. : Тетра, 1998. – Т. 1: Телебачення de facto. – 512 с.

18. *О телевещании в Крыму* // Крымская правда. – 1982. – 21 апр.

19. *Первый цветной фильм* // Курортная газета. – 1966. – 19 нояб.

20. *Річний звіт представника Національної ради в АР Крим за 2006 рік* [Електронний ресурс] // Національна рада з питань телебачення і радіомовлення України. – Режим доступу: <http://www.nrada.gov.ua/documents/Крым_pr.doc>.

21. *Шкарина Н.* Севастопольский "Дэвком" убрал из эфира Черноморский флот [Електронний ресурс] / Н. Шкарина // Экономические новости. – Режим доступу: <<http://www.eizvestia.com/thematical/full/33180>>.

ОБРАЗ

Щорічний науковий збірник

Випуск 11
2010 рік

Над випуском працювали:

Редактор **Ганна Дзюбенко**
Редактор російських текстів **Марина Слов'янова**
Редактор англійських текстів **Світлана Вернигора**
Коректор **Ірина Ковальчук**
Комп'ютерний дизайн та верстка **Оксани Красненко**
Художній редактор **Олена Поліщук**
Технічний редактор **Вікторія Шевченко**

Електронні версії видання:

<http://www.nbuv.gov.ua> (Наукова періодика України);

<http://www.journ.univ.kiev.ua>

(Бібліотека: наукові періодичні видання)

Підписано до друку 27.02.2010
Формат 60x84/16. Гарнітура UkrainianSchoolBook.
Обл.-вид. арк. 7,0. Ум. друк. арк. 6,65.
Друк трафаретний
Наклад 500 примірників

Набір, верстку та друк здійснено
навчально-видавничою групою
та навчально-поліграфічною лабораторією
Інституту журналістики

Адреса редакції:
04119, м. Київ, вул. Мельникова, 36/1,
Інститут журналістики, кімн. 103-А,
тел. 481-45-48, факс: 483-09-81.
e-mail: vydav_grup@ukr.net